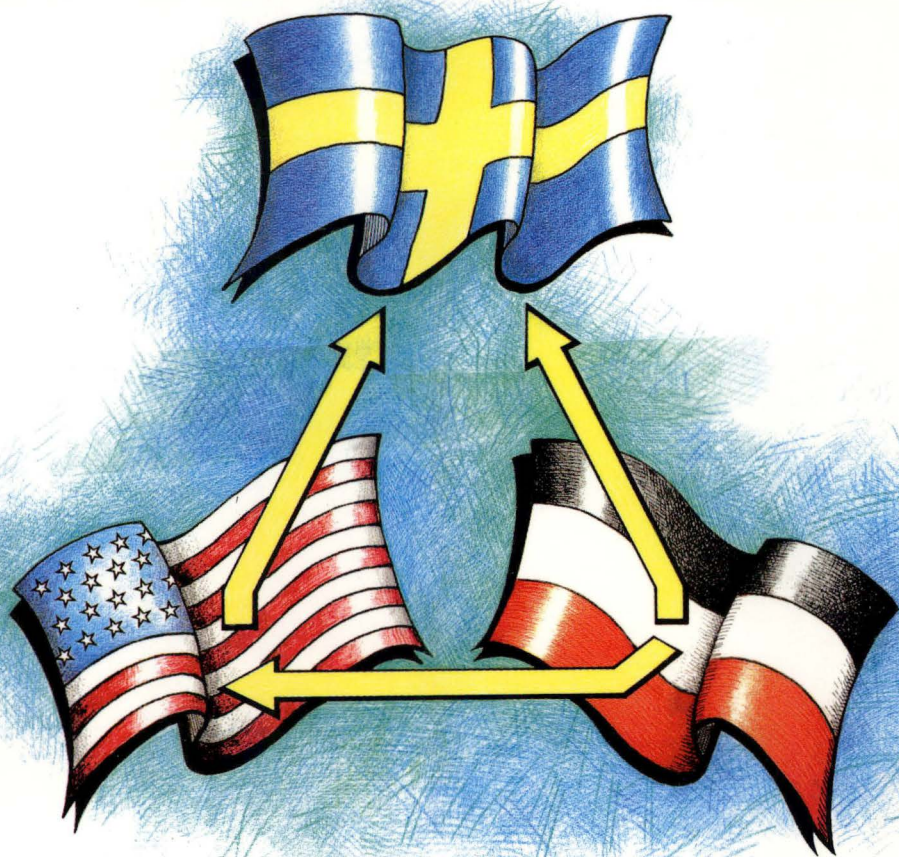

De institutionalistiska idéernas spridning

Benny Carlson

SNS Förlag

De
institutionalistiska
idéernas spridning

Till Margareta

De institutionalistiska idéernas spridning

*Tyska historiska skolan,
amerikansk institutionalism
och svenska ekonomers
utlandsstudier*

Benny Carlson

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon 08-453 99 50
Telefax 08-20 62 06

Benny Carlson
De institutionalistiska idéernas spridning
Tyska historiska skolan, amerikansk institutionalism och svenska
ekonomers utlandsstudier

Första upplagan
Första tryckningen

Boken publicerad med stöd av publiceringsbidrag från Humanistisk-
Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR)

© 1995: Författaren och SNS Förlag
Omslag: Nyebølle Grafisk Form
Omslagsillustration: Pierre Österholm
Illustrationer i inlagan: Albin Olsson Wendel
Sättning: Melanders Fotosätter AB
Tryck: WSOY, Finland 1995
ISBN 91-7150-569-5

Innehåll

1. Institutionalistiska skolor och svenska ekonomer 7
 Vetenskapliga motpolar 7 • Spridningen av ekonomiska idéer 9 • Institutionalistiska "stötter" 9 • Modeller för idéspridning 10 • Tre "institutionalistiska" skolor 12 • Sju svenska ekonomer 13 • Noter 16

I. De institutionalistiska skolorna 19

2. Tyska historiska skolan 20
 Bakgrund 20 • Den äldre historiskaskolan 22 • Den yngre historiska skolan 25 • Gustav Schmoller – monografiernas mästare 27 • Metodstriden: dimbildning och dränggöra 31 • Verein für Sozialpolitik 32 • Statssocialismen 33 • Adolph Wagner – statsinterventionisten 34 • Några profiler 37 • Skolans eftermäle 39 • Noter 40
3. Tyska idéer i Amerika 45
 Bakgrund 45 • Den tyska utbildningen 46 • Missionärer, korsfarare 48 • American Economic Association 49 • Striden mellan gamla och nya skolan 51 • Richard Ely – den ojämförlige ledaren 52 • Några profiler 57 • Skolans eftermäle 59 • Noter 60
4. Amerikansk institutionalism 64
 Bakgrund 64 • Thorstein Veblen – något slags geni 65 • John Commons – fulländad pragmatiker 76 • Wesley Mitchell – profet för fakta och siffror 83 • Några profiler 88 • Gemensamma drag 90 • Skolans eftermäle 92 • Noter 94

II. De svenska ekonomerna 103

5. David Davidson i Tyskland, 1879 104
 Under Knies' inflytande 104 • Endystersommar 107 • Höga berg och skatter 107 • Kontakt med Ricardo 108 • Knies och den kritiska ådran 109 • Ricardo och historiens ironi 110 • Penning- och skattepolitik 111 • Monopolfrågorna 112 • "Negativ" påverkan 113 • Noter 113
6. Gustaf Steffen i Tyskland, 1883–1887 116
 Varför detta elände? 117 • Socialister, klassiker, fakta 118 • Revolu-

tion och Strindbergsbråk 119 • En vecka med Wagner 120 • Katedersocialism, fabianism, marginalism 121 • Sociolog och professor 123 • Stadieteoretiker och riksdagsman 124 • Ytterligare omdömen 125 • Idéernas smältdegel 125 • Noter 126

7. Knut Wicksell i Tyskland, 1887–1889 129

Strassburg – Knapp och Brentano 130 • Berlin – ”behagar mig föga” 132 • Wagner – elementär 133 • Stora ord och fötter 134 • Tidigare bedömningar 135 • Wicksells utveckling 136 • Noter 138

8. Gustav Cassel i Tyskland, 1898–1900 141

Teoriplaner i Tübingen 141 • Berlin – aktning för Wagner 143 • Stora ting i Göttingen 144 • Tidigare bedömningar 146 • Deduktion i första hand 147 • Katedersocialistiska drag 148 • Ett minne blott 150 • Noter 150

9. Gösta Bagge i Amerika, 1904–1905 153

Universitetsmiljö och studentliv 153 • Traditionen: ”bakterier” och välgörenhet 155 • Ekonomiämnet – Ely och Hollander 156 • Bagges kursval 157 • Seminariet i centrum 159 • Val och kval 160 • Tidigare bedömningar 162 • Bagges lärdomar 163 • Öppen blick, öppet fönster 164 • Noter 165

10. Johan Åkerman i Amerika, 1919–1920 168

Låt studenterna prata! 169 • Åkermans kursval 171 • Handelskriser och konjunkturforskning 172 • En upptäckt: Veblen 173 • Foxtrot och Harley Davidson 173 • Ett omedelbart resultat 174 • Konjunkturväxlingarna 175 • Åkermans institutionalism 175 • Noter 178

11. Gunnar Myrdal i Amerika, 1929–1930 181

Gullbarn vid Columbia 182 • Möte med Mitchell och Clark 183 • Satanisk lust spy gift 184 • Bowling med Commons 185 • Institutionalistiska ambitioner 187 • Mot strömmen? 187 • Tidigare bedömningar 189 • Värderingarna stötestenen 191 • Myrdals institutionalism 192 • Noter 194

12. Smittfall och idéströmmar 198

Smittfallen 198 • Den tredje vägen 201 • Spridningsmönster 202 • Idéströmningar 203 • Resornas ekonomi 205 • Fick idéerna fäste? 206 • Noter 207

Källor 208

Arkivmaterial 208 • Övrigt otryckt material 208 • Litteratur 208

Abstract 220

1. *Institutionalistiska skolor och svenska ekonomer**

Vetenskapliga motpoler

Inom ekonomiämnet har det alltid funnits ett spänningsförhållande mellan vetenskapliga motpoler, där extrempositionerna kan karakteriseras i termer av atomistiska och tidlösa kontra institutionalistiska¹ och evolutionära synsätt och deduktiva kontra induktiva angreppssätt. De olika syn- och angreppssätten har naturligtvis samexisterat och befruktat varann, men också ständigt utmanat varann. Benägenheten att duellera har stimulerats av att det, som Joseph Schumpeter påpekat, finns något sådant som teoretiska och historiska temperament som har svårt att förstå varann och som därför lätt dras in i en kamp om ”andrum och herravälde”.² Inte bara temperament utan också värderingar har spelat in – vid extrempolerna odlas rimligen olika världsbilder, vid ena polen mera individualistiska synsätt, vid andra polen mera kollektivistiska – och gjort det svårt för motparterna att hålla huvudena vetenskapligt kalla. Duellerna har därför ofta utkämpats med blanka metodvapen i ett dimmigt gränsland mellan vetenskap och politik.³

* Stort tack för värdefulla synpunkter vill jag rikta till Göran Ahlström, Daniel Ankarloo, Lennart Jörberg, Carl-Axel Olsson och Lars Pålsson Syll samt till några personer som haft synpunkter på enskilda kapitel: Åke Lilliestam (kapitlet om Steffen), Eskil Wadensjö (tidigare version av kapitlet om Bagge), Björn Thalberg (kapitlet om Åkerman). För kvardröjande felaktigheter har jag mig själv att tacka. Tack vare ett stipendium ur Nils Stjernquists forskningsfond har jag kunnat besöka arkiv vid Harvard i Boston och Johns Hopkins i Baltimore och tack vare ett publiceringsbidrag från HSFR har jag kunnat få boken publicerad. För översättning av citat från engelska och tyska till svenska har jag själv svarat om inte annat anges.

Ibland talar man om pendelslag för att beskriva rörelser mellan motpoler i idéernas och ideologiernas värld. "Det vetenskapliga behovet under varje människoålder pendlar inom vår disciplin [ekonomiämnet]", förklarade en gång Max Weber, "fram och åter mellan teoretisk och historisk insikt."⁴ Möjligen fyller pendelslagen på idéplanet samma funktion som konjunktur rörelsen i den underliggande ekonomin: de svarar för förnyelse och utslagning av sådant som är förstenat och förfelat.

Oavsett om man talar om pendelslag eller om kamp mellan konkurrerande vetenskapliga synsätt så är det uppenbart att maktbalansen har skiftat. Oftast har de renodlade teoretikerna varit herrar på täppan, men vid några tillfällen har deras utmanare ryckt åt sig initiativet. Tyska historiska skolan eller "katedersocialisterna" – med Gustav von Schmoller och Adolph Wagner som ledargestalter – gick till attack mot den klassiska, ricardianska skolan och dominerade scenen, åtminstone i Tyskland, i slutet av 1800-talet.⁵

De tyska idéerna stimulerade framväxten av Richard Elys nya skola, som utmanade de ortodoxa ekonomerna i USA. Korsbefruktningen av tyska och amerikanska idéer resulterade i framväxten av den amerikanska institutionalismen – företrädd av Thorstein Veblen, John Commons och Wesley Mitchell – som konkurrerade med neoklassikerna och hade om inte övertaget så åtminstone initiativet i USA på 1920-talet.⁶ Därefter kom en mindre framträdande efterkrigs generation av amerikanska institutionalister – med namn som John Kenneth Galbraith och Clarence Ayres. I deras spår har följt ytterligare en generation, samlad i Association for Evolutionary Economics (AFEE), vars öden och äventyr kan följas i *Journal of Economic Issues*. Och framför allt har en brokig skara ryckt fram under parollen "den nya institutionella ekonomin" i avsikt att nå en kompromiss mellan neoklassiska och institutionalistiska synsätt. "Den nya institutionella ekonomin", förklarar Douglass North, "bygger på litteraturen om transaktionskostnader, äganderätter och kollektiva val och den kräver att litteraturen hos dessa tre riktningar integreras."⁷ Ett mått på hur pass framgångsrika de nämnda riktningarna har varit är ekonomiprisen till James Buchanan 1986, Ronald Coase 1991 och Douglass North 1993. Ett tecken på att gamla och nya institutionalistiska idéer inte saknar beröringspunkter torde vara att tyska ekonomer, som i någon mån för vidare traditionen från Schmoller och Wagner, emellanåt publicerar sig tillsammans med ameri-

kanska nya institutionella ekonomer i *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.⁸ Det är inte för inte som Schmolter och Coase – med dryga 80 års mellanrum – kritiserat klassiker respektive neoklassiker för att bete sig som om de studerade ett blodomlopp utan att bekymra sig om ifall det finns någon kropp.⁹

Spridningen av ekonomiska idéer

Svenska ekonomer har vid flera tillfällen fått impulser från historiskt eller institutionalistiskt håll. I slutet av 1800-talet påverkades de ledande svenska nationalekonomerna av ”den tyska andan”. Under mellankrigstiden påverkades ett par av de främsta ekonomerna av den amerikanska institutionalismen. Syftet i detta arbete är att studera några fall av idéspridning, närmare bestämt spridning av historiska och institutionalistiska idéer till ledande svenska nationalekonomer under femtioårsperioden från 1880 till 1930. En sådan studie har rimligen ett doktrinhistoriskt egenvärde, samtidigt som den kan tjäna som bakgrundsteckning till de institutionalistiska strömningar som gör sig gällande i nutiden.

Det finns emellertid ingen anledning att överdriva aktualitetstemat. Det vore förstås opportunt att påstå att ämnet spridning av ekonomiska idéer är på frammarsch eller att de institutionalistiska ansatserna inom det ekonomiska tänkandet för ögonblicket är särskilt betydelsefulla och att det därför just nu är intressant att studera tidigare framstötter i den riktningen. Men man gör nog sitt ämnesval och sanningen en tjänst genom att konstatera att idéspridning, ekonomisk såväl som annan, är ett ständigt aktuellt ämne¹⁰ och att böljgången mellan atomistiska och institutionalistiska, teoretiska och historiska, statiska och dynamiska, deduktiva och induktiva ansatser är ständigt pågående.

Institutionalistiska ”stötter”

Låt mig omedelbart precisera ambitionsnivån. Syftet är *inte* att försöka åstadkomma en heltäckande kartläggning av tyska och amerikanska ”institutionalistiska” inflytelser på svenska ekonomer. Det är lätt att inse att en sådan uppgift – att kartlägga hur en viss påverkan gjort sig gällande i ett antal personers utveckling – är alltför svår. Det skulle krävas information – i de flesta fall säkerligen oät-

komlig – om allt vad dessa personer läst och avancerad analys av allt vad de skrivit under sina verksamma liv.

Syftet är i stället att granska några tillfällen då ekonomer utsatts för kraftiga ”stötår” i historisk eller institutionalistisk riktning, nämligen i samband med studier vid tyska och amerikanska universitet. Man kan då nöja sig med att i varje fall studera en *avgränsad tidsperiod*. Man kan med någorlunda precision fastställa vilka *personer* och vilken *litteratur* de under denna period påverkades av. Man kan anta att de utsattes för ganska *kraftig påverkan*, eftersom de för det första genomförde sina studier i unga år då deras sinnen var öppna och deras intellekt formbara, och för det andra bedrev intensiva studier förhållandevis isolerade i en främmande social miljö.

Det vore vidare meningslöst att noggrant genomsöka ekonomernas livslånga – och i de flesta fall oerhört omfattande – skriftliga produktion i hopp om att finna precisa avtryck efter deras ungdoms utländska intryck. Man kan naturligtvis fastställa huruvida deras utländska studievistelser på *kort sikt* påverkade deras skriftliga produktion. Frågan om det finns någon påverkan på *lång sikt* får man besvara genom att försöka observera samband mellan de idéer och metoder som ekonomerna stiftade bekantskap med i utlandet och de mest framträdande dragen i deras livslånga verksamhet. Man behöver alltså känna till *detaljerna* från ekonomernas utlandsstudier och *huvuddragen* i deras livsgärningar. Därefter kan man *spekulera* om samband. Den som är väl förtrogen med någon av de behandlade ekonomerna kan säkert få upp spår som gått min näsa förbi eller sopa igen eventuella villospår.

Modeller för idéspredning

Någon teori för hur spridning av ekonomiska idéer går till existerar knappast. David Colander och A W Coats har visserligen i *The Spread of Economic Ideas* (1989) antytt att man kan tala om tre modeller för idéspredning: 1) Smittspridningsmodellen: idéerna är som ett smittämne och förs vidare från punkter där individer och grupper kommer i kontakt med varann. 2) Marknadsmodellen: det finns utbud av och efterfrågan på idéer; ekonomerna svarar för utbudet, politiker, affärsmän, studenter och allmänhet för efterfrågan. 3) Informationsteorimodellen: här handlar det på sedvanligt kommunikationsteoretiskt manér om sändare, mottagare, kodning, överföring

och ”brus”.¹¹ Det är svårt att se hur dessa modeller skulle kunna komma till praktisk användning när man griper sig an ett problem. De kan möjligen tjäna som mer eller mindre lyckade analogier och därmed ge upphov till associationer som hjälper tankeverksamheten på traven i ena eller andra riktningen.

I fallet med de svenska ekonomernas utlandsstudier är det i första hand smittspridningsmodellen som är aktuell. I några avseenden finns klara likheter mellan spridning av sjukdomssmitta och idésmitta, i några avseenden klara olikheter. Det handlar i båda fallen om att smitta överförs vid kontakter mellan individer vid speciella tillfällen och i speciella miljöer, om att individerna drabbas när motståndskraften är svag – när de befinner sig i främmande miljö och ännu inte hunnit bygga upp ett immunförsvar – och om att inkubationstiderna kan variera. I fallet med idésmittan handlar det emellertid om människor som ger sig ut i världen i jakt på smitta och till skillnad från sjukdomssmitta sprids idésmitta via böcker. Med all respekt för sjukdomsvirusens komplicerade natur får man också förmoda att idévirusen är betydligt mera sammansatta väsen. Analogin är för övrigt inte ny; exempelvis florerade (som vi ska se i kapitel 9) en ”bakterieteori” vid Johns Hopkins-universitetet i slutet av 1800-talet. Om uttrycket smitta i fortsättningen emellanåt kommer till användning så är det i dess egenskap av någorlunda lyckad analogi och inte i avsikt att framkalla känslor av obehag. Även skrattet och glädjen kan ju smitta.

Också marknadsmodellen kan vara till glädje. Genom att tänka i termer av marknadskrafter kan man måhända klarare observera samband som bidrar till att förklara att idéspridningen i ett visst historiskt fall får en viss riktning och styrka. På utbudssidan kan man iaktta producenter (skolbildningar) som konkurrerar med olika produkter (idéer, synsätt) och använder sig av olika tekniker (metoder). På efterfrågesidan kan man se konsumenter (studenter) med olika preferenser och inkomster (åtminstone kommer de från länder på olika inkomst- och utvecklingsnivåer).

I föreliggande fall kan man på utbudssidan notera att Tyskland och USA under 1800-talets sista årtionden genomgick en snabb industrialisering och etablerade sig som ekonomiska stormakter, varigenom de fick resurser att satsa på högre utbildning för att tillgodose behovet av specialister – bland annat samhällsvetare – i ekonomier stadda i förändring. Att de ekonomiska skolor som växte fram i Tysk-

land och USA kom att rikta intresset mot institutionell förändring och behärskas av socialreformistiskt patos är inte särskilt förvånande: de verkade i ekonomier där traditionella institutionella arrangemang blev obsoleta, de ville undvika de sociala problem som industrialiseringen fört med sig i England och kanske också bevara något av det gamla samhället. Vad gäller efterfrågan utövade utbildningen i länder som Tyskland och USA dragningskraft på studenter från länder som var på väg att genomgå samma typ av omvandling.

Tre "institutionalistiska" skolor

De "smittkällor" eller "producenter" på utbudssidan som står i centrum för den fortsatta handlingen är – som redan antytts – tre till antalet: den tyska historiska skolan, Richard Elys nya amerikanska skola och den amerikanska institutionalismen. Dessa tre historiska/institutionalistiska skolor presenteras i var sitt bakgrundskapitel. Det torde ligga ett egenvärde i att försöka åstadkomma någorlunda hanterliga översikter av dessa skolor. Den tyska historiska skolan har blivit ganska bortglömd, trots att den figurerat i spelet bakom tillkomsten av vårt svenska folkhem. Elys nya skola har knappast uppmärksamrats alls på svenska. Med den amerikanska institutionalismen är problemet att så mycket finns skrivet, dock inte på svenska.

Det är naturligtvis inte möjligt eller ens önskvärt att basera sådana översikter på förstahandskällor – bortsett från ett mindre antal "klassiker" – eftersom de tyska och amerikanska ekonomernas skrivelser fyller hundratals volymer. Man får gå till andrahandskällor – doktrinhistoriska framställningar – i vilka innehållet i de många volymerna är sammanfattat. Tyvärr räknas också de doktrinhistoriska arbetena – särskilt i fråga om den amerikanska institutionalismen – i hundratals. Man måste sova hårt. Och hur hittar man de bästa framställningarna? Som i all annan verksamhet är det ganska lätt att se vilka som är de äldre klassiska framställningarna på området. Ju närmare vår egen tid de ligger, desto svårare är det att sova. Jag har därför strävat efter att använda äldre "auktoritativa" doktrinhistoriska verk för att återge stommarna i skolbyggnaderna och där efter kompletterat med några av de nyare snickerierna.

För ett sådant tillvägagångssätt talar flera skäl: Det är för det första önskvärt att få fram de bilder av skolbildningarna som var förhårs-

kande i deras egen tid (när de utsatte svenska ekonomer för påverkan). Ju närmare i tiden tolkningen ligger originalet, desto närmare ligger uttolkarens (doktrinhistorikerns) tankevärld författarnas (ekonomernas). Ju längre tidsavståndet är mellan uttolkare och författare, desto mer har tankevärlden förändrats och desto mer styrs uttolkningen av en ny tids synsätt. Det är för det andra rimligen så att de första doktrinhistorikerna försöker sammanfatta tankebyggnaden hos de författare de behandlar medan nästa generation doktrinhistoriker försöker hitta nya ”fräscha” vinklingar, samtidigt som de baserar sig på den första generationens sammanfattningar. På så sätt baserar sig varje ny generation doktrinhistoriker på den föregående, framställningen av de behandlade skolorna blir med det ökade tidsavståndet alltmer komprimerad och ambitionen att komma med nya och ”originella” tolkningar blir alltmer utpräglad.

Det är bara naturligt att doktrinhistoriker har ambitionen att göra nya tolkningar, antingen för att sätta in gamla idéer i en ny tids sammanhang eller för att själva framstå som originella. Ambitionen i detta arbete är emellertid snarast den motsatta: att lägga tonvikt på tolkningar som är gamla och konventionella.

Sju svenska ekonomer

Vilka var då ”smittfallen” eller ”konsumenterna” på efterfrågesidan? Ett omedelbart svar på frågorna vem, var och när (resten av boken kommer att ägnas åt att besvara frågan hur) lyder:

David Davidson (1854–1942) i Heidelberg 1879. Davidson var extra ordinarie professor i nationalekonomi vid Uppsala universitet från 1880 och ordinarie professor från 1889 till sin pensionering 1919. Han räknas som grundare av den moderna nationalekonomin i Sverige. Han grundade *Ekonomisk Tidskrift* 1899 och höll den i ett fast grepp fram till 1939, då han själv var 85 år gammal!

Gustaf Steffen (1864–1929) i Berlin 1885–87. Steffen var professor i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola 1903–29. Han var en kontroversiell man – socialist, socialdemokrat, under första världskriget utesluten ur socialdemokratien för sina tyskaktivistiska åsikters skull. Han räknas inte till de tyngre svenska nationalekonomerna, men var pionjär inom sociologin i Sverige.

Knut Wicksell (1851–1926) i Strassburg och Berlin 1887–89. Wicksell gjorde sig känd som högljudd samhällsdebattör och lågmäld ekonomisk teoretiker. Han blev, efter sju sorger och åtta bedrävelser, ordinarie professor i nationalekonomi i Lund 1904–16. Han brukar räknas som Sveriges genom tiderna främste nationalekonom.

Gustav Cassel (1866–1945) i Tübingen, Berlin och Göttingen 1898–1900. Cassel var professor i nationalekonomi med finansvetenskap vid Stockholms högskola 1904–33. Han räknades på 1920-talet som den jämte Keynes mest kände ekonomen i världen, detta tack vare sin förmåga att för politiker och allmänhet förklara komplicerade valutasammanhang. Han var på äldre dar den konservativa ekonomiska liberalismens främste talesman i Sverige.

Gösta Bagge (1882–1951) vid Johns Hopkins i Baltimore 1904–05. Bagge var professor i nationalekonomi och socialpolitik vid Stockholms högskola 1921–49 och har gått till historien som nationalekonomisk entreprenör och politiker: han grundade och ledde Socialinstitutet i Stockholm, drev med hjälp av Rockefeller-pengar ett stort forskningsprojekt, satt i Stockholms stadsfullmäktige, var högerledare 1935–44 och ecklesiastikminister i samlingsregeringen under andra världskriget.

Johan Åkerman (1896–1982) vid Harvard i Boston 1919–20. Åkerman var professor i nationalekonomi i Lund 1943–61. Han intresserade sig främst för konjunktur- och metodfrågor och han förespråkade en bredare samhällsvetenskaplig analys på relativt disaggregerad nivå där strukturella och institutionella förhållanden tas med i beräkningen. Åkerman sågs ofta över axeln av stockholmsekonomerna, men många av hans studenter kom att besätta ekonomiprofessurerna runt om i landet.

Gunnar Myrdal (1898–1987) vid Columbia i New York 1929–30. Myrdal var professor i nationalekonomi med finansvetenskap vid Stockholms högskola 1933–50 (efter Cassel) och i internationell ekonomi 1960–67. Han gjorde sig känd som idésprutande ekonom och socialdemokratisk ideolog. Han drog tillsammans med sin hustru Alva igång den befolkningspolitiska debatten på 1930-talet, var en av de ledande krafterna i Stockholmsskolan, satt ordförande i kommis-

sionen för ekonomisk efterkrigsplanering (Myrdalskommissionen) och var handelsminister 1945–47. Ute i världen blev han känd för sina verk om det amerikanska ”negerproblemet” och utvecklingsproblemen i Sydostasien. Han fick ”nobelpriset i ekonomi” 1974.

Jag har försökt använda följande enkla principer för valet av studieobjekt. Det ska handla om nationalekonomer vilka under utlandsstudier kom i kontakt med historiska/institutionalistiska idéer, vilka kom att spela ledande roller inom sitt ämne och vilkas fortsatta utveckling påverkades av utlandsstudierna.

Därmed är inte valet av de sju nämnda ekonomerna självklart. Borde någon ha uteslutits? Davidson var lindrigt påverkad av de tyska historiska ekonomerna, men han var trots allt påverkad och han var en nyckelfigur i den svenska nationalekonomins utveckling. Steffen räknas inte till de främsta ekonomerna, men han fick impulser som hade betydelse för hans roll som sociologisk föregångare. Wicksell var i stort sett oemottaglig för tysk smitta, men även små spår har sitt intresse hos en man som i eftervärldens ögon ter sig så stor. Cassel ådrog sig en relativt kraftig influens, som emellertid klingade av med åren. Bagge påverkades tydligt av de ”nya” ideer som frodades i USA runt sekelskiftet och hans utveckling som ekonom är inte särskilt omskriven. Johan Åkerman var en av våra mest institutionalistiskt inspirerade ekonomer och hans utveckling är inte heller särskilt omskriven. Myrdal är vår mest kände institutionalist, även om smittan i hans fall tycks ha haft lång inkubationstid.

Borde någon utöver de sju ha tagits med? Två ekonomer befinner sig på gränsen. Den förste är Johan Leffler, som studerade i Tyskland i mitten av 1870-talet och tog doktorsexamen där – han hade bl a läst nationalekonomi och finansvetenskap för Wilhelm Roscher i Leipzig. Leffler brukar räknas som den historiska skolans förste representant i Sverige¹² och som förmedlare av katedersocialismens socialpolitiska budskap.¹³ Han brukar emellertid inte räknas till de ”stora” nationalekonomerna. Erik Lundberg är däremot en av de stora. Han studerade i USA åren 1931–33, han påverkades av Wesley Mitchells konjunkturforskning och det har sagts att hans studieresa blev betydelsefull ”kanske främst genom att den befäste Lundberg i hans syn på empirisk contra teoretisk forskning”.¹⁴ Måhända blev Lundberg efter sina USA-studier mera av empiriker än han annars skulle ha blivit, men ett sådant antagande är svårt att bevisa eller motbevisa.¹⁵ Ock-

så Bertil Ohlin studerade i USA, närmare bestämt vid Harvard 1922–23.¹⁶ Han har, vad jag vet, inte förknippats med institutionalistiska idéer, även om han naturligtvis var klar över institutionernas grundläggande betydelse.¹⁷

De olika fallen behandlas olika utförligt beroende på hur betydelsefulla de ter sig för eftervärlden, hur påverkade de blev, hur omskrivningen deras utveckling är och hur mycket nytt material som har gått att få fram.

Till grund för fallstudierna ligger biografiskt och självbiografiskt material, ekonomernas brevväxling och fragment av deras vetenskapliga produktion, samt i några fall arkivmaterial från de utländska läroanstalter där de bedrev sina studier.

Någon tidigare sammanställning av svenska ekonomers utlandsstudier har jag inte kunnat finna, åtminstone inte av någon mera utförlig art.¹⁸ Någon framställning med institutionalistisk påverkan som ledtråd existerar i vart fall inte.

Noter

¹ Ofta behandlas termerna holism och institutionalism som synonymer.

² Schumpeter (1954) s 815 och (1957) s 183, 196.

³ En alternativ eller snarare kompletterande förklaring till de återkommande duellerna kan vara att ekonomiämnet – som de flesta andra ämnen – specialiserats, vilket utlöst motreaktioner i form av försök att bredda ämnet eller tillgripa tvärvetenskapliga ansatser.

⁴ Weber på Gustav Schmollers 70-årsdag 1908, citerad ur Brinkmann (1937) s 9.

⁵ I England fanns vid samma tiden ”skola” som i många avseenden liknade den tyska – fabianerna och då framför allt Sidney och Beatrice Webb. Inflytandet från den tyska historiska skolan gjorde sig också gällande hos ekonomhistoriker som William Cunnigham och William Ashley.

⁶ Ibland talar man om klassiker och neoklassiker som ortodoxa och om institutionalister och andra utmanare eller oliktänkande som heterodoxa.

⁷ North (1986) s 235.

⁸ Som den gamla ärevördiga *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* numera heter.

⁹ Dessa liknelser gjordes av Schmoller (1900) eller (1919) del I, s 64 och Coase (1984) s 230. Likheten i liknelserna noterades i *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 1988, s 524, i ett temanummer med ”Views and Comments on Gustav Schmoller and the Methodenstreit”. I ämnet ekonomisk historia är de idéhistoriska banden än tydligare. Visserligen hänvisar man sällan eller aldrig till Schmoller, men desto mer till Schumpeter och Veblen, vilka båda var påverkade av Schmoller.

¹⁰ Att intresset för hur vetenskapernas idéer sprids faktiskt är stigande, framgår av exempelvis Sverker Sörlins *De lärdas republik* (1994).

¹¹ Colander & Coats (1989) s 10–15.

¹² Leffler presenterade katedersocialismen i ett föredrag i Nationalekonomiska föreningen 26/11 1885; han hade dessförinnan (1881) presenterat inriktningen på ett par sidor (s 126–127) i sin *Grundlinier till Nationalekonomiken*. Redan i det allra första föredrag som hölls i föreningen 1877 hade katedersocialismen presenterats av föreningens sekreterare, finansmannen Johan Henrik Palme. Detta föredrag finns emellertid inte tryckt. Se *Nationalekonomiska föreningen 1877–1927*, s 31. En annan tidig företrädare för katedersocialismen var nationalekonomen och juristen Axel Raphael. Leffler och Raphael m fl gav ut *Det ekonomiska samhällslifvet*, en nationalekonomisk handbok i två band (1894, 1902) efter tysk förlaga. Katedersocialismens socialpolitiska budskap anamades i första hand av journalisten och liberalen Sven Adolf Hedin, som i riksdagen motionerade om arbetarskyddslagstiftning och socialförsäkringar.

¹³ Wundrak påpekar att Leffler var kritisk till delar av budskapet. Se Sandelin, Trautwein & Wundrak (1995) s 75–76.

¹⁴ Lindbeck & Persson (1990) s 275.

¹⁵ Den som är intresserad av Lundbergs två år (1931–33) i USA hänvisas till Lundbergs egen rapport till Rockefeller-stiftelsen, publicerad i den av Rolf G H Henriksson redigerade Erik Lundberg: *Studies in Economic Instability and Change* (1995). Lundberg redogör för sina möten med en lång rad ekonomer och erkänner att de många influenserna på kort sikt vände upp och ner på hans gamla ståndpunkter, fyllde honom med en känsla av relativism och skepticism och gjorde honom ”ganska desperat och improduktiv”; på längre sikt räknade han med att de skulle medföra en nyttig breddning av hans position. Lundberg tillbringade fem månader vid Columbia-universitetet och stiftade där bekantskap med Wesley Mitchell, John M Clark och Simon Kuznets, genom vilka han kom i kontakt med ”de mera institutionella sidorna av ekonomin”. Lundberg tyckte att han fick ”en mycket klar insikt i Mitchells arbetssätt” via dennes seminarier om konjunkturanalys och privata seminarium om psykologi och ekonomi. Utanför seminarierna hade Lundberg svårt att få kontakt med Mitchell och tyckte sig ha en annan inställning än Mitchell i de flesta frågor; inte desto mindre ansåg han att mötet med Mitchell var betydelsefullt för hans framtida arbete. Lundberg sade sig också vara intresserad av Clarks arbete trots att mötena med Clark blev stora besvikelser. Inflytandet från Columbia summeras av Lundberg i följande ord: ”Den institutionella atmosfären vid Columbia tenderade att förskjuta fokuseringen i mina studier från rent teoretiska aspekter till en mera statistisk tolkning.” Se Lundberg (1995), fr a s 54–56, 58–59, 65. På äldre dar förklarade Lundberg att Mitchell och hans medarbetare utövat ”ett väsentligt inflytande” på hans intresseinriktning genom att deras arbete utmanat hans teoretiska syn på konjunkturcykeln. Se Henriksson (1987) s 143.

¹⁶ Ohlin läste bl a ekonomisk teori för F W Taussig, internationell handel för John Williams och jordbruksekonomi för Thomas Nixon Carver. Den ende som skulle kunna vara av intresse i ett institutionalistiskt sammanhang är Carver. Han hade studerat för Richard Ely och hade en dragning åt det sociologiska

hållet men tycks i andra avseenden ha legat långt ifrån den institutionalistiska strömningen. Se Ohlins memoarer (1972) s 83–87.

¹⁷ Se t ex avsnittet om ”ramhushållning” i Ohlin (1936).

¹⁸ Göran Ohlin (1977) har i en kort artikel nämnt Åkermans, Ohlins och Lundbergs Amerikastudier. I Sverker Sörlins studie om vetenskapens internationella tendenser, *De lärdas republik* (1994), nämns Davidsons, Wicksells, Cas-sels, Åkermans och Myrdals utlandsstudier – men mycket kortfattat.

I

De institutionalistiska
skolorna

2. *Tyska historiska skolan*

Bakgrund

Den tyska historiska skolans framträdande bör för det första ses mot bakgrund av att två sammanflätade dramer utspelades på den tyska scenen: landets enande och industrialisering. Enandet – påbörjat med Zollverein 1834 och fullbordat med kejsardömet 1871 – gav skjuts åt industrialiseringen, men industrialiseringen tycktes hota enandet. Industrialiseringen trängde fram i skepnad av kapitalism och individualism och provocerade fram en motskepnad av socialism och kollektivism. De tyska ekonomerna vände sig mot både ”manchesterliberalismen” och den framväxande socialdemokratin. De ville inte, som fallet varit i England, låta utvecklingen gå vind för våg och de ville ta vinden ur socialisternas segel – därav betoningen av nationens och statens roll, vilken föll sig så naturlig i en miljö där tilltron till staten var djupt rotad och förväntningarna på nationen (som väckts under Napoleon-krigen) högt ställda. Rimligtvis låg en medvetenhet om Tysklands ”relativa efterblivenhet” bakom deras statsaktivistiska inställning. Det gällde att driva på industrialiseringen och samtidigt kontrollera de sociala spänningar som därigenom genererades.

Tyska historiska skolan kan följaktligen, i en välvillig tolkning, ses som en medlare mellan två extrema yttringar av industrialiseringen. En sådan tolkning gjorde tyskarna själva. Hör Arthur Spiethoff, Schmollers främste elev:

På ena sidan kämpade socialdemokratin, som bara hade ett fördomande över för den rådande ordningen och förutspådde dess snara undergång. På andra sidan fanns liberalismen, som med

samma omedgörlighet försvarade denna ordning som varande den naturliga och eviga [. . .]. Den historiska skolan försökte medla mellan dessa båda motpolar.¹

I en illvillig tolkning kan skolan ses som en tysknationalistisk extremtyttring. En sådan tolkning gjordes (under andra världskriget) av Evalyn A Clark:

Krigen som ledde till Tysklands enande fick som en av sina återverkningar nationalismen hos de tyska ekonomerna, särskilt de historiska ekonomerna. [— —] Revolten mot manchesterliberalismen kan ses som ”Tysklands kallelse” [— —]. Tysk ekonomi ska besegra den mekanistiska, atomistiska, materialistiska engelska och franska ekonomin och ersätta den med tysk idealism, teleologi, holism, skaparkraft, fantasi, moral och religion.²

För det andra bör den historiska skolan betraktas mot en inhemsk idémässig fond. Adolph Wagner, en av skolans förgrundsgestalter, har gjort följande skiss: Det merkantilistiska arvet förs vidare i den tyska kameralistiska traditionen.³ Kants rätts- och statslära förbereder marken för den brittiska ekonomiska liberalismen. Inflytandet från Adam Smith tar överhanden på teoriplanet och den ekonomiska politiken går i dels individualistisk, dels kosmopolitisk riktning. En reaktion i nationalistisk riktning uppstår i den historiska rättsskolan och organiska statsläran.⁴

Senare bedömare har i huvudsak frilagt samma rötter som Wagner. John Kells Ingram såg den historiska ekonomiska skolan som en utvidgning av den historiska rättsvetenskapliga skolan till det ekonomiska området.⁵ Wesley Mitchell fann fyra avgörande bakgrundsfaktorer: kameralvetenskapen, Hegels filosofi, den rättsvetenskapliga skolan och statens dominerande roll.⁶ T W Hutchison betonade den historiska rörelsens hegelianska och kameralistiska och därmed statsfixerade bakgrund.⁷ Joseph Schumpeter framhöll tre tyska särdrag: en högtstående historiografisk tradition, en lågtstående ekonomiskteoretisk tradition och den stora betydelse som tillmättes staten.⁸

För det tredje fann tyska samhällsforskare, när de försökte tillämpa engelska doktriner på tyska förhållanden, att teori och verklighet stämde dåligt överens.⁹ Schumpeter beskriver förhållandet som att

den teoretiska nationalekonomin var ”en främmande planta, som dessutom hade planterats av händer som ingalunda var särskilt skickliga” och som därför hade svårt att rota sig i den tyska myllan.¹⁰ Forskarna började söka efter alternativ till den engelska teorin. ”Då de flesta av dem var tränade i hegeliansk filosofi och i historisk juridik, låg det nära till hands för dem att först och främst studera de ekonomiska institutionernas historiska utveckling.”¹¹

Som föregångare till den historiska skolan brukar Adam Müller och Friedrich List nämnas. Adam Müller (1779–1829) var påverkad av Fichte och visade likheter med Hegel. Han kritiserade den klassiska ekonomin för att vara rationalistisk, materialistisk och statisk, motsatte sig det kapitalistiska produktionssystemet med dess arbetsdelning och mekanisering och tilldelade staten en dominerande roll. Friedrich List (1789–1846) förde i *Das Nationale System der politischen Ökonomie* (1841) fram tankar om nationell integration och om att nationer under industrialiseringsprocessens första stapplande steg kan behöva ta hjälp av uppfostringstullar. Båda förnekade att det finns ekonomiska lagar giltiga för alla tider och folk, båda betonade den nationella karaktärens betydelse för enskilda ekonomier och förfäktade en organisk samhällsuppfattning. List hade dessutom en stadieteori.¹² August Comte och hans lansering av sociologin tycks däremot inte ha haft någon större betydelse för tyskarna, åtminstone inte i början.¹³

Den äldre historiska skolan

På 1840- och 50-talen framträdde tre tyska ekonomer med synpunkter som var så pass besläktade att man kommit att tala om dem som en skola: Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand och Karl Knies.

En kortversion av trions program kan se ut så här: Nationalekonomin bör inte isoleras från övriga samhälls- och kulturvetenskaper. Ekonomin kan inte förklaras med utgångspunkt från enskilda individer eftersom samhället utgör en organisk enhet. Ekonomin utgör ett kontinuerligt skeende och kan bara förstås i historiskt perspektiv. Teorier måste formuleras genom att man utifrån historiska iakttagelser på induktiv väg når fram till generaliseringar – den deduktiva vägen bör undvikas. Studier av den institutionella ramen bör vara en integrerad del av den ekonomiska vetenskapen. Några ekonomiska ”naturlagar” som gäller överallt i tid och rum kan inte formuleras

eftersom tillvaron är stadd i ständig förändring. Det är fel att isolera speciella ekonomiska motiv och att förutsätta rationellt handlande eftersom det faktiska handlandet bestäms av komplexa motivmönster. Nationalekonomin ska inte bara vara beskrivande eller analyserande utan också ha en etisk inriktning.¹⁴ Det är uppenbart att kärnan i senare tiders institutionalism finns innesluten redan i detta program.

Wilhelm Roscher (1817–94), ekonomiprofessor i Göttingen 1844–48 och därefter i Leipzig, brukar räknas som grundare av den äldre historiska skolan. Grundstenen utgjordes av *Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach geschichtlicher Methode* (1843), i vilken Roscher förklarade att han inom ekonomin ville gå fram på samma väg som den historiska skolan inom rättsvetenskapen.

Roscher ville inte bryta med den klassiska teorin i dess ricardianska form utan komplettera den. Hans program gick ut på att den sociala organismen måste studeras i sin helhet. Man måste använda en induktiv, komparativ och historisk metod, alltså jämföra olika folk och nationer i nuet och det förflutna för att observera gemensamma drag eller ”utvecklingslagar”. Roscher ansåg att en nation genomgår samma livscykel som en individ – barndom, ungdom, mandom, ålderdom – och att produktionsfaktorerna naturresurser, arbetskraft och kapital i tur och ordning dominerar under detta förlopp; här kan inflytandet från Lists stadieteori skönjas. Roscher ville analysera olika institutioners framväxt och funktioner och utforma regler för att vägleda statsmännen, vilka tänktes spela samma roll för nationen som läkaren för individen; det ankom på dem att fördröja åldrande och förhindra sjukdom.¹⁵ Schmoller såg Roscher som fortsättare av den kameralistiska traditionen.¹⁶ Veblen placerade in Roscher i den hegelianska högern – han såg samhällsutvecklingen som en utvecklingsprocess i hegeliansk men alls inte darwinistisk/spencersk bemärkelse – och förklarade att han skilde sig från såväl den nyhegelianska vänstern (Marx) som sina skolkamrater Hildebrand och Knies genom större naivitet.¹⁷

Det är en vanlig uppfattning att Roscher aldrig lyckades realisera sina planer. ”Det verkar inte som om Roscher i sitt eget fortsatta arbete stått under något större inflytande av den metod han så många gånger på ett beundransvärt sätt beskrev”, förklarar Ingram.¹⁸ Schumpeters omdöme är brutalare: ”han redogjorde noggrant och de-

taljerat, med tung stämma och i livlösa föreläsningar, för sin egen tids ortodoxa – huvudsakligen engelska – doktrin, som han helt enkelt illustrerade med historiska fakta”.¹⁹

Bruno Hildebrand (1812–78) svarade med *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (1848) för andra etappen i skolans utveckling. Hildebrand var professor i statskunskap i Marburg, Zürich och Bern och i nationalekonomi i Jena från 1861. Han började 1863 utge *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*.

Hildebrand spände bågen hårdare än Roscher. Studiet av historien skulle inte bara förbättra ekonomivetenskapen utan omvälva den. Nationalekonomin skulle bli vetenskapen om nationernas ekonomiska utveckling. Uppgiften bestod i att upptäcka lagar för och stadier i nationernas utveckling. Själv ”upptäckte” Hildebrand tre stadier: natura-, penning och kreditekonomi.²⁰ På det tredje stadiet skulle kapitalisternas monopol på att förfoga över kapital brytas genom att arbetarna kunde få kredit från banksystemet. ”Denna stadieteori måste ses som Hildebrands kapitalistiska utopi, hans liberala svar på socialism och kommunism.”²¹

Hildebrand spände bågen men avlossade aldrig pilen. Gide och Rist konstaterar att ”han nöjde sig med att publicera ett antal fragmentariska studier kring speciella statistiska eller historiska frågor, i huvudsak utan att försöka modifiera den klassiska produktions- och fördelningsteorin”.²² Mitchell instämmer: Hildebrand gjorde i unga dar ett ambitiöst utkast men lyckades aldrig omsätta det i handling.²³ Hildebrand förespråkade i vart fall noggranna och detaljerade monografier och fick i det avseendet ett djupgående inflytande på Schmoller.²⁴

Karl Knies (1821–98) tog med *Die politische Ökonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode* 1853 tredje steget på skoltrappan. Knies var professor i statsvetenskap i Freiburg 1855–65 och därefter i Heidelberg.

För Knies var nationalekonomin en historisk vetenskap. Det ekonomiska systemet genomgår ett antal stadier utan att anta någon slutlig form. Den ekonomiska teorin avspeglar dessa utvecklingsstadier. Varje ekonomisk generalisering består av ”sanningen” så som den är känd på just det stadiet och någon slutgiltig sanning står inte att finna.²⁵ ”Han anser att nationalekonomin helt enkelt är historien om idéer rörande den ekonomiska utvecklingen av en nation under olika perioder i dess tillväxt.”²⁶ Som man kan förstå föredrog Knies en

induktiv metod och förkastade det deduktiva tillvägagångssätt som främst förknippades med Ricardo. Han angrep klassikernas uppfattning om egenintresset som det ekonomiska livets drivfjäder och framhöll andra drivkrafter, som grupptillhörighet och känsla för rättvisa. Han liknade ekonomernas försök att betrakta ekonomiska fenomen isolerade från deras sociala sammanhang vid "utrivna ögon som inte ser någonting".²⁷

Knies anklagade Roscher för att inte ha gjort bruk av sina idéer, men tycks själv ha gått i samma fälla: "hans fortsatta arbeten, som handlade om pengar och kredit [. . .] bär knappast ett spår av den Historiska andan", enligt Gide och Rist.²⁸ Mitchell förklarar att Knies jämfört med Hildebrand var åtskilligt mera destruktiv i sin kritik av den klassiska ekonomin, men alls inte mera konstruktiv.²⁹ Knies fick inte desto mindre avsevärd betydelse genom sin påverkan på Max Weber.

Den äldre historiska skolans försök att yxa till utvecklingslagar och stadier kan tyckas aningen valhänta. Veblen slog redan vid sekelskiftet följande spik i den äldre historiska skolans kista: "Det är allmänt bekant att inga väsentliga teoretiska framsteg gjordes längs denna romantisk-historiska forsknings- och spekulationsriktning av det enkla skälet att det inte finns några sådana kulturella lagar som man sökte efter [. . .]".³⁰ Trots det kunde han, som vi ska se (kapitel 4), inte låta bli att formulera sin egen stadieteori.

Den yngre historiska skolan

Att den äldre historiska skolans ekonomer inte kom så långt längs den väg de stakat ut innebar ingalunda att de hamnat i en återvändsgränd. Färdriktningen var angiven och en ny generation satte sig i rörelse.

En lång rad namn kan räknas till den yngre historiska skola som växte fram runt 1870: Lujo Brentano, Karl Bücher, Gustav Cohn, Johannes Conrad, Ernst Engel, Adolf von Held, Karl T von Inama-Sternegg, Georg Friedrich Knapp, Wilhelm Lexis, Erwin Nasse, Friedrich von Neumann, Hans von Scheel, Gustav von Schmoller, Albert Schäffle, Gustav von Schönberg, Max Sering, Adolph Wagner m fl. Det dominerande namnet var naturligtvis Schmoller – i bland talar man helt enkelt om "Schmollers skola".

Den yngre historiska skolan påverkades – förutom av Roscher,

Hildebrand och Knies – av utopister och socialister av olika schatteringar: St Simon, Fourier, Proudhon, Lassalle, Marx, Engels, Rodbertus. Särskilt Wagner och Schäffle hämtade inspiration från socialistiskt håll – vi återkommer till den saken. Schäffle var dessutom påverkad av sociologins fäder August Comte och Herbert Spencer. Självfallet påverkades de tyska ekonomerna av den faktiska ekonomiska och politiska utvecklingen, av den industriella frammarschen och de sociala problemen i dess släptåg.

Den yngre historiska skolans kritik mot de klassiska ekonomerna hade tre uddar:³¹ 1) Ekonomiska lagar är inte allmängiltiga som naturlagarna. Såväl uppfattningen att vissa ekonomiska lagar är giltiga i alla länder som att de är giltiga på olika historiska stadier måste förkastas. ”Historikerna ansåg att den största synd som begåtts av Smith och hans efterföljare låg i att de så ohämmat betonade universaliteten i sina doktriner.”³² 2) Den grundläggande psykologiska premissen, att människan drivs av egenintresse, är ohållbar.³³ 3) Bruket av abstraktion och deduktion har blivit ett missbruk. Endast genom tålmodig observation och noggrann induktion kan man hoppas bygga upp en teori som vilar på fast grund. Men tyngdpunkten kan inte helt flyttas från deduktion till induktion. Schmoller uttryckte saken som så, att induktion och deduktion båda är nödvändiga, precis som både högra och vänstra foten behövs för att man ska kunna gå.³⁴

Att fånga den yngre historiska skolans konstruktiva ambitioner är, som Gide och Rist skriver, inte lätt:

Rent allmänt är det inte svårt att ge en framställning av skolans kritiska idéer, så som vi finner dem framlagda i åtskilliga böcker och artiklar, men det är ingalunda lätt att skissera de föreställningar som ligger till grund för deras positiva arbete. Dessa föreställningar finns visserligen implicita i allt de har skrivit men framställs aldrig explicit; när de har försökt förklara dem har det, som deras anhängare villigt medger, skett på ett vagt och motsägelsefullt sätt. Det blir inte lättare av att varje författare förklarar dem efter sitt eget huvud men hävdar att hans förklaring representerar hela skolans uppfattning.³⁵

Den yngre historiska skolans ekonomer försökte i vart fall använda den historiska metoden, inte bara förespråka den. Genom deskriptiva specialstudier, monografier, försökte de lägga ett pussel som så småningom förhoppningsvis skulle leda till en allmän teori.³⁶ Schum-

peter har beskrivit den historiska metoden i följande ord:

Det grundläggande och utmärkande momentet i den historiska skolans metodologiska tro var att tillvägagångssättet hos den vetenskapliga ekonomin huvudsakligen – till en början tänkte man sig uteslutande – består i resultat och generaliseringar från historiska monografier. Vad gäller den vetenskapliga delen av hans verksamhet bör ekonomen i första hand bemästra historisk teknik. Med hjälp av denna teknik, som utgjorde all vetenskaplig utrustning han behövde, skulle han dyka ner i den ekonomiska historiens ocean för att undersöka särskilda mönster och processer i alla deras livfulla, lokala och tidsmässiga detaljer [. . .]. Och den enda sorts kunskap som är uppnåelig i samhällsvetenskaperna skulle sakta växa fram ur hans arbete. Detta var den ursprungliga kärnan i det som blev känt som den historiska metoden i ekonomi.³⁷

Den yngre historiska skolan präglades av ett holistiskt, sociologiskt synsätt, av intresse för institutioner i allmänhet och staten i synnerhet, och av ett moraliskt förhållningssätt. Den moraliska hållningen i kombination med statsintresset resulterade i att man tilldelade staten en mycket mera aktiv roll än klassikerna gjort. Nattväktarstaten ersattes som ideal med en stat som griper in för att uppnå nationella och sociala mål som enskilda aktörer inte kan förväntas åstadkomma. Vissa av den yngre skolans företrädare tycks ha skilt sig från sina föregångare också i fråga om temperament. Så här beskriver Schumpeter två av skolans medlemmar:

Lujo Brentano talade till sina klasser som om det gällt politiska möten och de svarade med bifalls- och burop. Adolf Wagner ropade och stampade och skakade sina nävar mot inbillade opponenter, åtminstone innan ålderdomens letargi lugnade ner honom.³⁸

Gustav Schmoller – monografiernas mästare

Gustav von Schmoller (1838–1917) var professor i Halle, Strassburg och Berlin i nämnd ordning.³⁹ Han var de historiska ekonomernas banérförare och grundare av och mångårig ordförande i Verein für Sozialpolitik – han betecknas ibland som den moderna välfärdsstatens fader.⁴⁰ Han utgav flera skriftserier, bl a *Jahrbuch für Gesetz-*

gebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich eller – kort och gott – *Schmollers Jahrbuch*. I en lång rad monografier gav han detaljerade historiker över skråväsende, industrier, finanspolitik, städer, klasskamp och merkantilism.

Gustav von Schmoller – förankrad i tid och rum.

En av den historiska skolans grundtankar var att ekonomiska företeelser måste sättas in i ett sammanhang av tid och rum. Redan i sitt första arbete, vid 22 års ålder, förklarade Schmoller att nationalekonomin måste inordnas i raden av socialvetenskaper, ”vilka inte låter sig skiljas från rummets, tidens och nationalitetens förhållanden”.⁴¹ ”Ingenting i det sociala kosmos eller kaos ligger egentligen utanför schmollersk ekonomi”, förklarar Schumpeter och tillägger att Schmoller och hans meningsfränder kände ringaktning för ”fackmän som aldrig förföljer en hare in på nästa fält”.⁴² För det första måste man studera ekonomiska aktiviteter i deras sociala miljö. Människors ekonomiska handlingar får olika karaktär och effekter beroende på de sociala, politiska och religiösa miljöer i vilka de utförs. För det andra måste man ta hänsyn till att miljön befinner sig i ständig förändring. Varje led i denna process måste förklaras och sådana förklaringar kan bara historien ge. Man kan inte förstå det ekonomiska

livet i nuet utan kunskap om den tidigare utvecklingen. Schmoller var emellertid skeptisk till Roschers och Hildebrands försök att finna lagar för och stadier i den ekonomiska utvecklingen, även om han inte var oberörd av hegelianska idéer.

Schmoller slog åt två håll och siktade i båda fallen på den deduktiva ensidigheten. ”Han förkastade den klassiska skolan liksom marxismen som varande alltför spekulativa därför att båda skolorna hade försummat att göra det grundläggande förarbetet av detaljerade undersökningar av de historiska, sociala och institutionella fenomenen [. . .]. Skolorna var i själva verket tvillingbarn till samma spekulativa rationalism [. . .].”⁴³ I yngre dar intog Schmoller en extremt induktiv hållning och förklarade att en generation av ekonomer måste nöja sig med att utföra deskriptivt och statistiskt arbete. Ur strömmen av monografier skulle sedan genom induktion en generaliserad kunskap resa sig. Längre fram beskrev han sitt forskningsprogram som en process i flera steg: observation, beskrivning av fakta med hjälp av statistisk eller historisk metod, definition och systematisering av materialet, förklaring av orsakssamband, framtagning av regelbundna mönster och eventuella empiriska lagar.⁴⁴

Schmollers eget försök att åstadkomma en syntes baserad på 25 års ivrigt faktasamlade resulterade i *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* i två band (1900, 1904) om sammanlagt 1 400 sidor. Detta encyklopediska verk låter sig naturligtvis inte sammanfattas på några rader.⁴⁵ Man kan möjligen ge en antydning genom att nämna några ämnen som tas upp till behandling: sedvanor, moral, drifter, det ekonomiska tänkandet och metodologin, naturresurser, befolkning, teknologi, familjehushållning, städer, offentlig sektor, arbetsdelning, äganderätt, klassförhållanden, företagsbildningar, penningväsen, värde och pris, kapital och kredit, bankväsen, lönebildning, inkomstfördelning, konjunkturcykler, klasskamp, handel, tullpolitik samt nationers uppgång och fall.⁴⁶ Mitchell har påpekat att Schmoller för varje ämne försökte ge en historisk beskrivning, en statistisk bild, en teoretisk analys och en ekonomisk-politisk rekommendation.⁴⁷ Schmoller kunde rakt inte se någon osynlig hand utan pläderade för att de offentliga och privata sektorerna hela tiden skulle balansera och korrigera varandra.

För eftervärlden har Schmollers namn kommit att förknippas med ensidigt faktasamlade. Detta trots att de flesta kompetenta bedömare ingalunda har stämplat honom som ateoretisk extremist.

Thorstein Veblen hyste stor respekt för Schmollers teoretiska ambitioner. Enligt honom var Schmoller en vetenskaplig innovatör och första delen av *Grundriss* ”ett verk av första rangen”. Veblen menade att Schmoller var på rätt väg, hans arbete syftade till ”en darwinistisk framställning av institutionernas ursprung, framväxt, fortlevnad och variation”, han hade alla förutsättningar för att åstadkomma storverk – ”psykologisk skolning, bred kännedom om orsak och verkan i kulturell utveckling och förmåga att anlägga ett vetenskapligt synsätt”. Men, suckade Veblen besviket, ”i stället återvänder han till det hemska predikande resursslöseriet i den traditionella *Historismus*”.⁴⁸ Mitchell beskriver Schmoller som en extremt flitig materialsamlare som lånade en del teorielement men som inte lyckades foga samman sitt material. Enligt Mitchell bjuder *Grundriss* på litet om mycket: ”Det är en bok för nybörjare, men som sådan enormt givande och stimulerande.”⁴⁹ Hutchison finner inte fog för anklagelsen att Schmoller stod för ”okvalificerad empirism”. ”Han betonade vid upprepade tillfällen de oupplösliga sambanden mellan observation och analys, som i sin ofta citerade analogi om att det behövs två ben för att kunna gå [. . .].”⁵⁰ Schumpeter går ett steg längre: Schmoller resonerade ibland som en traditionell ekonomisk teoretiker. ”Han teoretiserade dåligt [. . .] men han visade ingen motvilja mot att göra det.”⁵¹

Schmoller förstod naturligtvis att teorier var nödvändiga i sin egenskap av förklarande hypoteser och han var mindre försiktig när han utformade dem än professionella historiker brukar vara. Men han gick inte alls så långt som till att försöka reducera hela den historiska processen till inflytandet från en eller två faktorer. [. . .] själva idén om en enkel teori om historisk utveckling föreföll honom förfelad, i själva verket ovetenskaplig.⁵²

Intresset för Schmoller vaknade till liv för ett ögonblick 1988 i samband med 150-årsjubiléet av hans födelse. På nytt framfördes synpunkter som att vetenskap för Schmoller bara bestod av generaliseringar från historiska monografier⁵³ och att Schmollers synsätt ”var mindre ensidigt och antiteoretiskt än det vanligtvis framställs i den ekonomiska doktrinhistorien”.⁵⁴ En av de senaste bedömarna, Yuichi Shionoya, formulerar Schmollers hållning som så att han accepterade deduktion om den byggde på realistiska antaganden.⁵⁵

Metodstriden: dimbildning och dränggöra

Den historiska skolans första angrepp på den gamla nationalekonomins lärosatser var framgångsrikt. Men kampen om det samhällsvetenskapliga herraväldet, där de ömse sidorna vände sig mot "den teoretiska dimbildningen" respektive "det historiska dränggörat", hade bara börjat.⁵⁶

När "historismen" stod på sin höjdpunkt publicerade österrikaren Carl Menger en metodbok, *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere* (1883), som syftade till att rehabilitera den teoretiska analysen och sätta Schmollers skola på plats.⁵⁷ Schmoller antog utmaningen och gav svar på tal i sin *Jahrbuch*. Menger slog tillbaka med pamfletten *Irrtümer des Historismus*, som, med Schumpeters ord, "formligen skummade av vrede".⁵⁸ Striden urartade efter hand "till nära nog en allmän kalabalik inom den tyska socialvetenskapen". "Deduktiv metod kontra induktiv metod blev den förenklade frågeställningen."⁵⁹

Schumpeter ansåg att alltsammans är en historia om bortkastad energi. Ingendera sidan ifrågasatte helt den andra sidans position. Striden gällde "företrädesrätt och relativ betydelse" och borde ha lösts genom att varje typ av arbete tilläts att få den plats det förtjänade. Samtidigt var det emellertid en kamp mellan olika temperament. "Det finns sådant som historiska och teoretiska temperament."⁶⁰ När striden så småningom mattades berodde det snarare på trötthet än på enighet.⁶¹ Hutchison delar Schumpeters uppfattning: "metodstriden handlade inte huvudsakligen om metoder och inte ens om teori kontra historia i nationalekonomin. [— — —] Grälets våldsamt härskade snarast från frågor om prioritet och prestige."⁶² Karl Häuser tycker inte heller att positionerna behövde vara låsta, "eftersom den institutionella skolan aldrig gav upp sitt anspråk på allmän kunskap och teori utan bara hoppades uppnå det med andra och bättre metoder än den österrikiska skolan". Schmoller var ingen antiteoretiker och Menger kom trots allt från den tyska traditionen.⁶³

Andra bedömare anser att ett bråddjup öppnade sig mellan tyskar och österrikare:

Den österrikiska skolan försvarade teori, abstraktion och deduktion. Den historiska skolan försvarade historia, realism och induktion. De metodologiska skillnaderna härstammade i sin

tur från grundläggande skillnader vad gäller världsbild, där österrikarnas kosmopolitiska, individualistiska synsätt stod i skarp motsättning till den historiska skolans nationalistiska, kollektivistiska synsätt.⁶⁴

Verein für Sozialpolitik

Bland de historiska ekonomerna växte övertygelsen att de måste ställa sig i statens tjänst för att med sociala och ekonomiska reformer rädda den nationella enigheten. En rad reformvänner samlades 1872 till kongress i Eisenach för att dryfta ”den sociala frågan”. Bland deltagarna fanns Brentano, Cohn, Conrad, Engel, Held, Hildebrand, Knapp, Knies, Nasse, Neumann, Roscher, von Scheel, Schmoller, Schönberg och Wagner. De publicerade ett manifest, författat av Schmoller, som var en krigsförklaring mot manchesterliberalismen och som talade om staten som ”en storartad moralisk institution för mänsklighetens förkovran”.⁶⁵

Året därpå förenades gruppen i Verein für Sozialpolitik. Föreningen hade de äldre historiska ekonomernas välsignelse, men Hildebrand var den ende av dem som blev medlem. Bland ledarna fanns såväl anhängare av den gamla kameralistiska traditionen som ”konservativa socialister” av Wagners typ. Gruppen fick av sina liberala meningsmotståndare beteckningen katedersocialister.⁶⁶ Ingram har tecknat gruppens viljeinriktning i följande ord:

De vänder sig mot såväl social revolution som stelbent *laissez faire*. Samtidigt som de förkastar det socialistiska programmet kräver de statsingripande [. . .] i syfte att lindra det moderna industrisystemets tryck på dess svagare medlemmar och för att i ökad grad utsträcka den framåtskridande civilisationens fördelar till de arbetande klasserna.⁶⁷

Ytterst tycks den starka nationen ha legat katedersocialisterna varmare om hjärtat än de svaga individerna, vilket är fullt logiskt för en rörelse som vill ersätta atomism med organism och holism. Särskilt gällde det att i samhällsgemenskapen dra in den grupp som enligt socialisterna – i *Kommunistiska manifestets* efterföljd – saknade fosterland: industriarbetarna.⁶⁸

På föreningens kongresser ventilerades en lång rad socialpolitiska frågor. Tyskland blev ju också föregångare på det socialpolitiska om-

rådet genom Bismarcks bekanta försök att oskadliggöra socialdemokratin med piskan – socialistlagen 1878 – och moroten – lagar om sjuk-, olycksfalls-, ålderdoms- och invaliditetsförsäkring på 1880-talet. (Bismarck lär ha yttrat att han egentligen var katedersocialist, men inte hade tid att vara det. Wagner karakteriserade Bismarck så här: ”Han är eklektiker; men över huvud i enskilda frågor – oberäknelig.”)⁶⁹

Föreningens allmänna inställning var att forskning och reformer skulle gå hand i hand. Resultatet blev ett väldigt faktaflöde som fick utlopp i *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* som 1908 var uppe i 125 volymer.

Inom Verein für Sozialpolitik uppstod med tiden en spricka mellan en radikal falang som förespråkade gradvis förändring av egendomsrätten för att uppnå vissa socialistiska mål och en mera konservativ falang som förespråkade statsingripande på grundval av existerande äganderätter.⁷⁰ På den socialistiska kanten fanns den tyska statssocialismens främste representant, Adolph Wagner. Den andre ledande statssocialisten, Albert Schäffle, hade från början valt att stå utanför föreningen.

Statsocialismen

Den tyska statssocialismen utgjorde, enligt Gide och Rist, en sammansmältning av två olika riktningar: Å ena sidan ekonomer som i början och mitten av 1800-talet ställde sig kritiska till *laissez faire*-principen och som om inte annat omedvetet kom att bidra till utvecklandet av statssocialistiska idéer – Sismondi, Friedrich Hermann, Friedrich List, John Stuart Mill, Michel Chevalier, Antoine Cournot – å andra sidan uttalade socialister som Karl Rodbertus och Ferdinand Lassalle.⁷¹

Rodbertus, av Wagner utnämnd till ”socialismens Ricardo”,⁷² hyste förakt för katedersocialisterna, som han avfärdade som ”sockerdrickstänkare”. Trots det fick han stort inflytande på det katedersocialistiska tänkandet. Rodbertus odlade föreställningen att arbetarnas andel av inkomsterna i samhället gradvis krymper i förhållande till kapitalisternas. Därigenom utlöses ekonomiska kriser på grund av underkonsumtion. Lösningen på problemet ligger i att samhället, dvs staten, tar över produktionsmedlen. Därefter kan var och en få den andel av produktionen han förtjänar. Fördelningsformeln löd: Åt

var och en efter hans förmåga (arbetsinsats). Men Rodbertus led av ”en fullkomlig skräck för varje revolutionär förändring” – han förklarade att det kunde ta 500 år att fostra människorna till socialister – och ”den ivrige socialisten blir en enkel statssocialist”.⁷³

Lassalle var påverkad av Marx, men ville via allmän rösträtt och statsingripande slå in på en mera reformistisk väg mot socialismen. Åren från Lassalles död i en duell 1864 och fram till kongressen i Eisenach 1872 blev avgörande för den tyska statssocialismen. Bismarcks statskupper diskrediterade de liberala politikerna och arbetarfrågorna ryckte upp på dagordningen. Efter Eisenach framträdde alltså den riktning som fick öknamnet katedersocialism. ”Samma doktrin, med en något radikalare inriktning, blev känd som stats-socialism.”⁷⁴ Det var Wagner som angav färdriktningen i sin *Grundlegung* 1876.

Adolph Wagner – statsinterventionisten

Adolph Wagner (1835–1917), professor i Berlin i 46 år, var den jämte Schmoller mest inflytelserike tyske ekonomen; i ett längre ekonomisk-politiskt perspektiv har han förmodligen utövat långt större inflytande än Schmoller. Han var politiskt betydelsefull också i sin egen tid, inte bara i sin lärarroll. Han var rådgivare åt Bismarck och ledare för det kristligt sociala partiet, han satt i preussiska lantdagen 1882–85 och i preussiska överhuset 1910–17.

Wagner intog i socialpolitiska frågor en radikalare hållning än de flesta av sina kollegor – han lämnade Verein für Sozialpolitik 1877 eftersom han tyckte att för mycket energi ägnades åt prat och för lite åt handling.

Det förlösande ordet vid sin omvändelse från liberalism till statssocialism har Wagner tillskrivit Rodbertus. Han hänvisade också till inflytandet från Schäffle.⁷⁵ Någon socialist i egentlig mening var han knappast. Han förklarade att man inte kan förkasta en åtgärd ”blott därför, att den fordras af socialismen”, men ställde sig mot socialismen i allmänhet ”väsentligen afvisande”, eftersom han tyckte att den var vetenskapligt ohållbar. Han ansåg att den dialektiska metoden var ”en enda stor sofism”, att den materialistiska historieuppfattningen var värd ”en axelryckning”, att socialismen för att kunna förverkligas måste bygga på en helt ny människonatur, att socialismen underskattade ”de ledande personligheternas inflytande” – på det

Adolph Wagner – på jakt efter en medelväg.

ekonomiska området handlade det om ”*entreprenörsprestationen*”.⁷⁶

Wagner hade inte mycket till övers för Marx, men stod ganska nära Lassalle. Med Bernsteins reformism kan man tala om ett närmande mellan den tyska socialdemokratien och Wagners position.

I *Grundlegung der politischen Ökonomie* (1876) formulerade Wagner den förklaring som gått till eftervärlden som ”Wagners lag” – ”lagen om den växande statsverksamheten” hos de ”framåtskridande kulturfolken” – och som brukar tolkas som så att övergången från självförsörjande agrarsamhälle till marknadshushållande industrisamhälle innebär att funktioner som sjukvård, åldringsvård och utbildning övertas av staten. Huvudsyftet med *Grundlegung* var att lägga en ny grund för nationalekonomin – eller rättare: socialekonomin – genom att finna en medelväg mellan de liberala och socialistiska skolorna, en medelväg mellan individualism och kollektivism.⁷⁷

Wagners tanke var att man kontinuerligt skulle sträva efter att finna en från allmänintressesynpunkt optimal kombination av marknadsekonomi och statsekonomi och att staten skulle stå stark och höjd över de stridande partierna i samhället. I Wagners politiska arsenal ingick förslag om att staten skulle genomdriva socialpolitiska åtgärder som högre löner, kortare arbetstider, förbud mot barnarbete, arbetarskydd och olycksfallsförsäkring samt försäkringar vid

sjukdom, invaliditet och ålderdom. Vidare skulle merparten av vinster och räntor slussas in i statskassan och användas till förstärkning av kommunikationer och transporter, banker och försäkringsbolag samt allmännyttiga företag på kommunal nivå. De offentligägda företagen skulle drivas på ett "arbetarvänligt" sätt. Dessutom skulle staten bedriva en "social skattepolitik" med syfte att dels jämna ut inkomsterna, dels beskatta konsumtionen och subventionera olika arbetarförsäkringar.⁷⁸

I metodfrågor intog Wagner en förmedlande ställning mellan de tyska och österrikiska skolorna. Han tyckte att de historiska ekonomerna gått för långt – "värdet af den psykologiska deduktionens metod har icke alltid blifvit riktigt och fördomsfritt erkänt, den teoretiska nationalekonomiens problem [. . .] hafva blifvit försummade".⁷⁹ Han kunde inte låta bli att ge Schmoller ett och annat tjuvnyp, som när han skrev att "många vägar bär till Rom, till vetenskaplig sanning; jag hävdar bara: inte endast via Strassburgs skråstugor."⁸⁰ Schmoller tyckte sig också stå långt ifrån Wagner i metodologiskt hänseende och deklarerade i ett festtal på Wagners 70-årsdag att Wagner representerade den deduktivt arbetande teoretikern och han själv den empiriske faktaforskaren med historisk inriktning.⁸¹ Veblen, som hade en del gott att säga om Schmoller, anklagade där emot Wagner för att föra vidare den äldre historiska skolans ateoretiska tradition.⁸²

Hos Wagner fick den socialdarwinistiska läran om den lämpligastes överlevnad en tolkning som tog sikte på konkurrensen mellan olika folk. (Inom respektive folk ville han, som vi sett, skydda de svaga mot de starka.) I den kampen spelade effektiviteten i organiseringen av stat och ekonomi en avgörande roll. Wagner var emellertid inte intresserad av snabbast möjliga industrialisering utan månade om jordbruket, inte minst med tanke på behovet av självförsörjning i händelse av krig.⁸³ Följande karakteristik tycks fånga Wagner i ett nötskal: "Wagners socialistiska grundåskådning var konservativ och inte demokratisk. Den fotades på Rodbertus och inte på Karl Marx. Den var agrar och inte industriell."⁸⁴

Wagner entusiasmerade studenter av olika politiska schatteringar och har i ett längre perspektiv åkallats av socialdemokrater, konservativa och nationalsocialister, kritiserats av liberaler och avfärdats av DDR-marxister.⁸⁵ En speciellt ömtålig sida av Wagner-bilden har gällt hans roll som eventuell vägröjare för nationalsocialismen. Hans

nationalism och antisemitism och hans upphöjda stat som styr och ställer i en ekonomi som till stor del baseras på privat ägande kan, åtminstone för den illvillige betraktaren, tyckas peka fram mot just nazismen. I huvudsak verkar nazisterna själva ha ansett att Wagner var en alltför borgerlig kruka för att placeras på piedestal i deras tusenåriga livsrum.⁸⁶

Inte desto mindre fick Wagner stå till svars för vad som hände i Tyskland efter hans död. Mitt under brinnande krig (1940) publicerade amerikanskan Evalyn Clark en svartmålning av Wagner under rubriken "Från nationalekonom till nationalsocialist".⁸⁷ Här kunde man läsa hur Wagner och hans gelikar efter de preussiska militärsegrarna 1864, 1866 och 1871 sveptes med i en "vanvettig nationalistisk yra". Hos Wagner smälte romantisk nationalism och socialdarwinism samman till "en intolerant imperialistisk nationalism som hävdar att små nationer alltid är dömda till undergång och att bland de stora Makterna den nation är störst som är mest krigisk och expansiv". Wagners imperialistiska retorik riktade sig mot hela raden av tyska grannfolk och naturligtvis främst mot Frankrike och England. Vad värre var: Wagner gick till attack mot judarna som ansågs representera allsköns otrevligheter – manchesterliberalism, finanskapitalism, politisk liberalism och internationalism.⁸⁸

I sin egen tid – innan mörkret sänkte sig över den tyska scenen och därmed kastade skuggor också över dess historiska aktörer – var emellertid Wagner en aktad vetenskapsman – han invaldes kort före sin död 1917 i den svenska Vetenskapsakademien.⁸⁹

Några profiler

Lujo Brentano (1844–1931) var ekonomiprofessor i Berlin, Breslau, Strassburg, Wien, Leipzig och München. Han fick sitt intresse för sociala frågor väckt av den preussiske statistikchefen Ernst Engel. Han var en av grundarna av Verein für Sozialpolitik och räknades till katedersocialismens liberala flygel. Brentano hoppades att fackföreningarna skulle förbättra arbetarklassens läge och han följde den fackliga rörelsens historia tillbaks till skråväsendet.

Karl Bücher (1847–1930) var verksam vid universiteten i Dorpat, Basel, Karlsruhe och Leipzig. Han formulerade en stadieteori i tre steg: antikens hushållsekonomi (Hauswirtschaft), medeltidens

stadsekonomi (Stadtwirtschaft) och den moderna tidens nationalekonomi (Volkswirtschaft). Bücher gick ofta sina egna vägar. Han tog Mengers parti i metodstriden och han tog avstånd från katedersocialisternas protektionism och statsinterventionism.

Johannes Conrad (1839–1915) var från 1872 professor i Halle och gjorde sig mest känd som utgivare av de av Bruno Hildebrand startade *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* (*Conrads Jahrbücher*). Han var en av grundarna av Verein, ägnade sig mycket åt jordbruksfrågor och var enligt Eli Heckschers omdöme en av tyska historiska skolans ”mest ansedde och minst ensidige representanter”.⁹⁰

Ernst Engel (1821–96) gjorde sig framför allt känd som statistiker. Han var 1860–82 direktör för statistiska byrån i Berlin och drev ett statistiskt seminarium, tänkt att fungera som ett samhällsvetenskapligt laboratorium. För eftervärlden har han blivit ihågkommen för ”Engels lag”, som säger att människor vid stigande inkomster lägger en mindre andel av inkomsten på födoämnen. Denna lag har ibland använts för att förklara den offentliga sektorns expansion: människor med ökande inkomster efterfrågar i ökad utsträckning tjänster av typ utbildning och hälsovård.

Georg Friedrich Knapp (1842–1926), statistiker och nationalekonom, var verksam i Leipzig och Strassburg och tillhörde grundarna av Verein. Han studerade demografiska problem och jordbruksekonomi i östra Tyskland och utvecklade begreppen Gutsherrschaft och Grundherrschaft. Han ordinerade kraftiga doser statsingripande från en ämbetsmannastat som botemedel mot destruktiv klasskamp.

Albert Schäffle (1831–1903) var professor i nationalekonomi i Tübingen och Wien och var de sista 30 åren av sitt liv verksam i Stuttgart. Han fick stor betydelse för sociologiämnets utveckling i Tyskland och visade i sin socialpolitiska verksamhet en dragning åt stats-socialistiskt håll, vilket tog sig uttryck i böckerna *Kapitalismus und Sozialismus* (1870) och *Quintessenz des Sozialismus* (1875). ”Han upptog i sig de flesta av tidens strömningar, den socialpolitiska, den historiska, den sociologiska, och han var även ekonomisk teoretiker. Överallt producerade han sig mycket framgångsrikt, gav originella

formuleringar och systematiserade, men han var egentligen ingen djuplodande forskare.” Så lyder Schumpeters dom.⁹¹

Skolans eftermäle

Schmoller dominerade ekonomiämnet i Tyskland intill första världskrigets slut. Både Schmoller och Wagner gick i graven samtidigt med kejsardömet. Eftersom katedersocialisterna var förbundna med den ekonomiska och sociala politiken i tyska riket försvagades deras inflytande dramatiskt av rikets sammanbrott.⁹² Dock efterträddes den yngre historiska skolan av vad som ibland kallas ”den yngsta historiska skolan”, företrädd av Arthur Spiethoff, Werner Sombart och Max Weber.⁹³

I vilken mån ”lyckades” den historiska skolan? Låt oss lyssna till några doktrinhistorikers omdömen. Gide och Rist anser att skolan samlat ”en fantastisk mängd förstklassigt material” men inte lyckats resa ”det slott med harmoniska proportioner” som vetenskapsmän så gärna drömmer om.⁹⁴ Mitchell finner också en enorm mängd värdefullt material – presenterat ungefär lika sammanhängande som i en uppslagsbok.⁹⁵ Schumpeter är kritisk men generös – han talar om ”ekonomi utan tanke” och om att ”den analytiska apparaten” rostade sönder, men anser att skolans arbete i det stora hela betydde ”ett enastående framsteg i fråga om exakt kunskap om den sociala processen”.⁹⁶ Hutchison framhåller den insats tyskarna gjorde i fråga om kriser och konjunkturcykler under en period i slutet på 1800-talet när engelska ekonomer inte ägnade den problematiken så stort intresse.⁹⁷

Omdömet i *The New Palgrave* får väl anses vara en auktoritativ uttolkning av eftervärldens dom:

Man är i dag allmänt ense om att Schmollers inflytande på den ekonomiska vetenskapens utveckling i Tyskland var ganska olyckligt: det bidrog till att den ekonomiska teorin försumrades i Tyskland under ett halvsekel. Varken Schmoller eller hans elever nådde sitt mål att bygga en ny teori baserad på det historiska material de samlade, hur värdefullt detta än var.⁹⁸

Ett skäl till att den historiska skolan fick svårt att hävda sig i nationalekonomins fortsatta utveckling kan ha att göra med den vikt som i

detta ämne läggs vid prognosmakeri. Ett induktivt angreppssätt mynnar inte lika lätt ut i prognoser som ett deduktivt. ”Allt en ekonom kan göra, enligt Schmollers synsätt, är att vänta, se och berätta historien när den är över.”⁹⁹

Om de tyska ekonomerna väger lätt i doktrinhistorien så har deras finans- och socialpolitiska framfart avsatt desto djupare spår. Från de tyska katedrarna, framför allt Wagners, spreds statsinterventionismen i dess olika former – sociallagstiftning, progressiv beskattning, offentligt reglerade och ägda verksamheter – ut över världen.

Just kombinationen av vetenskap och politik gav det tyska budskapet dess slagkraft. ”När vi erinrar oss den prestige som den tyska vetenskapen har åtnjutit sedan 1871 och den framgång med vilken tyskarna har kombinerat historisk forskning med plädering för statssocialism, kan vi förstå den entusiasm med vilken metoden hälsades i andra länder”, skriver Gide och Rist.¹⁰⁰

Inte minst i USA – de fria marknadskrafternas förlovade land – fick de tyska statsinterventionistiska signalerna kraftig genklang. Det är ämnet för nästa kapitel.

Noter

¹ Spiethoff (1905) s iv.

² Clark (1940) s 392.

³ ”Kameralismen var den tysk-österrikiska versionen av merkantilismen.” Se Häuser (1988) s 535. Kameralismen kännetecknades av sin inriktning på statens roll – tysk ekonomi har ju från början varit ”Staatswirtschaft” – och sin nära anknytning till juridiken.

⁴ Wagner (1895) s 7–16.

⁵ Ingram (1923) s 195.

⁶ Mitchell (1949) s 180–82. Dessa Mitchells föreläsningsanteckningar är inte publicerade av honom själv utan bygger på stenografiska anteckningar gjorda av en student läsåret 1934–35. Newman (1953) s 179–181 anger samma faktorer som Mitchell. Newman hade varit elev till Mitchell och hänvisade i förordet till originalutgåvan av sin bok 1952 till beroendet av denne. Några hänvisningar till Mitchell i just kapitlet om tyska historiska skolan finns inte vare sig i den engelska utgåvan 1952 eller den svenska 1953, trots att kapitlet merendels är en *ordagrann* återgivning av Mitchells föreläsningsanteckningar. Emellanåt hänvisar jag ändå till Newman med tanke på att det kan finnas läsare som vill konsultera en svenskspråkig text.

⁷ Hutchison (1953) s 131–32.

⁸ Schumpeter (1954) s 812.

⁹ Se t ex Mitchell (1949) s 180, 182.

- ¹⁰ Schumpeter (1957) s 190.
- ¹¹ Mitchell (1949) s 182. Jfr Newman (1953) s 181.
- ¹² Herz (1961) s 185–92, Newman (1953) s 124–28, Sandelin, Trautwein & Wundrak (1995) s 69–70, Stavenhagen (1951) s 85–87 och Surányi-Unger (1968) s 454–55. Beträffande Lists stadieteori, se t ex Brenner (1969) s 150–53.
- ¹³ I Palgrave's *Dictionary of Political Economy* (1896, s 311 under uppslagsordet "Historical School of Economists") konstaterades att "Comtes skrivelser var helt okända för de tyska ekonomerna för fyrtio år sen, och den egentliga historiska skolan var, i sina tidigare stadier, en helt självständig produkt av tyskt tänkande".
- ¹⁴ Jag har tagit hjälp av Ulrich Herz' (1961, s 199–200) sammanfattning.
- ¹⁵ Se t ex Balabkins (1988) s 26–27, Gide & Rist (1937) s 382–83, Ingram (1923) s 196, Lexis (1908) s 36, Mitchell (1949) s 185–86, Newman (1953) s 183, Sandelin, Trautwein & Wundrak (1995) s 71–72 och Stavenhagen (1951) s 88.
- ¹⁶ Gide & Rist (1937) s 382–83.
- ¹⁷ Veblen (1902) s 74–77.
- ¹⁸ Ingram (1923) s 200–01. Jfr Balabkins (1988) s 27.
- ¹⁹ Schumpeter (1954) s 809. Det finns helt andra omdömen att åberopa, t ex Palgrave's *Dictionary of Political Economy* (s 327): "De som minns hans stimulerande tidiga föreläsningar i Leipzig talar fortfarande med entusiasm om dem och om hans förmåga att intressera sina åhörare."
- ²⁰ Se t ex Brenner (1969) s 155, Gide & Rist (1937) s 383–84, Hutchison (1953) s 131, Ingram (1923) s 197, Lexis (1908) s 37, Mitchell (1949), s 186, Newman (1953) s 183, Stavenhagen (1951) s 88, Sandelin, Trautwein & Wundrak (1995) s 72 och Surányi-Unger (1968) s 455.
- ²¹ Hermann Reich om Hildebrand i *The New Palgrave*.
- ²² Gide & Rist (1937) s 384. Roll (1983, s 306) håller med om att Hildebrand "aldrig genomförde det positiva arbete han utlovat". Reich betonar emellertid i Max Webers efterföljd att Hildebrand var den ende av den äldre historiska skolans ekonomer som verkligen gjorde bruk av den historiska metoden i några statistiska och historiska arbeten.
- ²³ Mitchell (1949) s 186. Jfr Newman (1953) s 183.
- ²⁴ Balabkins (1988) s 28.
- ²⁵ Se t ex Gide & Rist (1937) s 384, Ingram (1923) s 198, Lexis (1908) s 37–38, Mitchell (1949) s 186, Newman (1953) s 183–84, Sandelin, Trautwein & Wundrak (1995) s 72 och Stavenhagen (1951) s 88–89.
- ²⁶ Gide & Rist (1937) s 384. Se även Mitchell (1949) s 186.
- ²⁷ Se Balabkins (1988) s 28.
- ²⁸ Gide & Rist (1937) s 385.
- ²⁹ Mitchell (1949) s 186. Jfr Newman (1953) s 183.
- ³⁰ Veblen (1902) s 78.
- ³¹ Se Gide & Rist (1937) s 389–90, 394–95, 397 och Roll (1983) s 308–09. Dessa tre uddar hade den gemensamt med den äldre historiska skolan. Jfr Stavenhagen (1951, s 89) och vad som ovan sagts om den äldre skolans program.
- ³² Gide & Rist (1937) s 390.
- ³³ På den punkten anmälde Wagner en avvikande mening och framhöll egenintresset som den enda konstanta mänskliga drivfjädern.

³⁴ Schmoller i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (1911), efter Gide och Rist (1937) s 397.

³⁵ Gide & Rist (1937) s 381.

³⁶ Gide & Rist (1937) s 385–86. Jfr Stavenhagen (1951) s 90.

³⁷ Schumpeter (1954) s 807–08.

³⁸ Schumpeter (1954) s 802.

³⁹ Schmoller kom till universitetet i Berlin 1882 och blev dess rektor 1897.

⁴⁰ Se t ex Balabkins (1988) s 33.

⁴¹ Schmoller citerad ur Brinkmann (1937) s 20–21.

⁴² Schumpeter (1954) s 812 och (1957) s 205–06.

⁴³ Balabkins (1988) s 47.

⁴⁴ Schmoller i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (1911), efter Balabkins (1988) s 45 och Shionoya (1991) s 201.

⁴⁵ En sammanfattning på tio sidor finns i Balabkins (1988) s 53–62. Wesley Mitchell (1949, s 193) uppmanade sina studenter att stifta bekantskap med *Grundriss* genom att ”studera innehållsförteckningen ganska noga”.

⁴⁶ Schmoller (1919).

⁴⁷ Mitchell (1949) s 190–91. Balabkins (1988, s 63) har noterat ytterligare ett moment: psykologin.

⁴⁸ Veblen (1902) s 69, 81, 90, 93. En intressant detalj i sammanhanget är att Schmollers psykologi laborerade med olika drifter (Triebe) som självbevarelsen, sexualitet, aktivitetsbehov, rivalitet och behov av att bli socialt accepterad. Dessa drifter påminner en del om Veblens egen instinktpsychologi. Se Meyer (1988) s 575 och Mitchell (1949) s 189.

⁴⁹ Mitchell (1949) s 193, 199–200.

⁵⁰ Hutchison (1953) s 183.

⁵¹ Schumpeter (1954) s 813.

⁵² Schumpeter (1954) s 811.

⁵³ Nardelli & Meiners (1988) s 543.

⁵⁴ Häuser (1988) s 539.

⁵⁵ Shionoya (1991, s 206–07) skriver om Schmoller att ”han vidhåller att för komplexa sociala fenomen är deduktivt teoretiserande möjligt bara sedan en tillräcklig mängd induktivt arbete har ackumulerats [. . .]. Enligt Schmoller är en teori inget annat än summering eller generalisering av empiriska fakta. [— —] Schmollers uppfattning om teori innefattar ett krav på att teori ska utgå från realistiska antaganden härledda från omfattande observation.”

⁵⁶ Schumpeter (1957) s 197.

⁵⁷ Carl Brinkmann (1937, s 125–27) anser att det egentligen var Wagner som startade striden med en ”Antikritik” mot Schmoller i *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft* 1883.

⁵⁸ Schumpeter (1954) s 814. Se även Balabkins (1988) s 44–45.

⁵⁹ Herz (1961) s 207.

⁶⁰ Schumpeter (1954) s 814–15.

⁶¹ Schumpeter (1957) s 201.

⁶² Hutchison (1988) s 528.

⁶³ Häuser (1988) s 539–40. ”Fram till Menger var tysk och österrikisk nationalekonomi för övrigt identiska”, förklarar Häuser (s 534).

⁶⁴ Nardelli & Meiners (1988) s 544.

⁶⁵ Balabkins (1988) s 30–32, Gide & Rist (1937) s 437 och Lexis (1908) s 27. Brinkmann (1937, s 88 ff) uppehåller sig kring Schmollers ledande roll vid förningens bildande.

⁶⁶ Hutchison (1953) s 180–81 och Ingram (1923) s 206. Beteckningen katedersocialister emanerar från en liberal skriftställare och politiker, Heinrich Bernhard Oppenheim.

⁶⁷ Ingram (1923) s 205.

⁶⁸ ”Själva begreppet ’socialpolitik’, som torde få betraktas som en skapelse av katedersocialismen, hade således från början en mycket speciell klang; det associerades nästan uteslutande till ’arbetarfrågan’”, skriver Herz (1961) s 203. ”Arbetarfrågan” hade åren före bildandet av föreningen lyfts fram av Schäffle i *Kapitalismus und Sozialismus* (1870), av Wagner i *Rede über die soziale Frage* (1871) och av Schönberg i *Arbeitsämter: eine Aufgabe des deutschen Reichs* (1871).

⁶⁹ Brinkmann (1937) s 95 och Wagner (1978) s 256.

⁷⁰ Hutchison (1988, s 529) har pekat på att flera av katedersocialisterna i sin kritik av socialismen till stor del föregrep den kritik som under 1900-talet utvecklades av österrikarna Mises och Hayek.

⁷¹ Gide & Rist (1937) s 410–14.

⁷² Gide & Rist (1937) s 416.

⁷³ Gide & Rist (1937) s 425–28.

⁷⁴ Gide & Rist (1937) s 436–38.

⁷⁵ Heilmann (1980) s 32–35, 44–46.

⁷⁶ Wagner (1895) s 31–36.

⁷⁷ Wagners målsättning återfinns i tredje upplagan (1892) på s 18–26. Beträffande etiketten ”socialekonomi”, se även s 263–66. ”Wagners lag” formuleras på s 892–908.

⁷⁸ Arsenalen finns komprimerad i ett par artiklar om ”Finanzwissenschaft und Staatssozialismus” i *Tübinger Zeitschrift für Staatswissenschaft* 1887. Wagners stora arbete *Finanzwissenschaft* utkom i tre delar på 1870- och 80-talen. Också i *Grundlegung* sammanfattar Wagner sin syn på statens uppgifter. För en kort sammanfattning, se Heilmann (1980) s 25–27.

⁷⁹ Wagner (1895) s 19. Wagner (1892) utreder i ett metodavsnitt om nära 90 sidor (s 166–252) med tysk grundlighet frågan om deduktion och induktion. Se även s vii och 16–18.

⁸⁰ Wagner (1978) s 145. Wagner (1892) utreder skillnaderna mellan sig själv och Schmoller på s 52–55. Han skriver bl a (s 53): ”För Schmoller är allt som inte hör till historisk-statistisk ’exakt forskning’ mer eller mindre tankelek.”

⁸¹ Se Heilmann (1980) s 92.

⁸² Veblen (1902) s 71–72.

⁸³ Heilmann (1980) s 66–68, 70–71.

⁸⁴ Heilmann (1980) s 88. Citatet är hämtat från den tyske journalisten Georg Bernhard 1917.

⁸⁵ Beträffande dessa olika riktningars syn på Wagner, se Heilmann (1980) s 79–108.

⁸⁶ Se Heilmann (1980) s 95–98.

⁸⁷ Clark (1940). Rubriken är hårdragen. Wagner kunde naturligtvis återopas som föregångare till nationalsocialismen, men han kunde inte gärna själv ha utvecklats till nazist. Han dog nämligen 1917 och nazistpartiet bildades först 1920.

⁸⁸ Clark (1940) s 382–84, 389, 401.

⁸⁹ Måhända var det den gamle Wagner-studenten Cassel som drog i tåtarna. Cassel var ledamot av Vetenskapsakademien sedan 1914 och hade enligt egen utsago huvudansvaret för val av utländska ledamöter i klassen för ekonomiska, statistiska och sociala vetenskaper. Se Cassel (1941) s 119. Förslagsställare bakom invalet var emellertid *inte* Cassel, utan friherre Bror Karl Johan Langenskiöld, fullmäktig i Riksbanken.

⁹⁰ Se *Nordisk Familjebok* 1906.

⁹¹ Schumpeter (1957) s 217–18.

⁹² Se *tex* Mitchell (1949) s 188, 200.

⁹³ Weber överlevde i och för sig inte Schmoller och Wagner med mer än ett par år – han dog 1920.

⁹⁴ Gide & Rist (1937) s 406.

⁹⁵ Mitchell (1949) s 200.

⁹⁶ Schumpeter (1954) s 804, 810.

⁹⁷ Hutchison (1988) s 530.

⁹⁸ Bertram Schefold om Schmoller i *The New Palgrave*.

⁹⁹ Meyer (1988) s 573.

¹⁰⁰ Gide & Rist (1937) s 387.

3. Tyska idéer i Amerika

Bakgrund

Under hundraårsperioden mellan 1820 och 1920 åkte nära 9 000 amerikaner till tyska universitet för att studera. Före 1870 dominerades strömmen av naturvetare och jurister. Efter 1870 – när den amerikanska industrialiseringen skjutit fart – ökade tillströmningen av samhällsvetare och humanister.¹ Att studentflödet i så hög grad gick till Tyskland hängde – åtminstone i fråga om samhällsvetarna – delvis samman med att USA och Tyskland stod inför likartade problem. Länderna låg sida vid sida i industrialiseringsförloppet och i båda länderna fanns krafter som ville undvika det sociala elände och de klassmotsättningar som kännetecknat industrialiseringen i England.

Redan under tidigt 1800-tal fanns det ekonomer i USA med åsikter som kom att förbereda marken för den tyska sådden. I Alexander Hamiltons efterföljd hävdade Friedrich List, Daniel Raymond och Henry Carey några årtionden in på 1800-talet att brittisk laissez faire-politik var oanvändbar i USA. List hade blivit utvisad från Tyskland och bodde i USA 1825–30; i *Outlines of American Political Economy* 1827 föregrep han vad som komma skulle i *Das nationale System*.

Länder befinner sig på olika utvecklingsstadier, resonerade amerikanerna, och behöver därför olika politiska åtgärder. Laissez-faire kan ha passerat Storbritannien i slutet på 1700-talet, men låt-gå-politik var oduglig för Förenta Staterna och Tyskland. För att de skulle kunna komma ikapp Storbritannien krävde Hamilton, List, Raymond och Carey stödåtgärder från statliga myndigheter.²

List återvände till Tyskland. ”Men hans inflytande på Amerika, amerikansk tullpolitik och amerikanska ekonomer har varit varaktigt, även om det i dag är bortglömt av akademikerna. List var uppenbarligen den första kraftfulla och varaktiga länken mellan tyska och amerikanska ekonomer.”³ Till den länken fogades så småningom åtskilliga andra till en stark kedja som spände över Atlanten.

När väl rännilen av unga amerikaner som åkte till tyska universitet blev till en ström, kom en unik och i dag nästan bortglömd överföring av kultur i gång. I en oemotståndlig ström flödade maskiner, teknologi, uppfinningar, vetenskapligt kunnande och tyskutbildad ”brainpower” från Tyskland till Amerika. Många samhällsvetare bland dessa unga män bidrog avsevärt till renässansen i Amerikas intellektuella liv på 1870- och 1880-talen. Överföringen av tysk kultur pågick fram till första världskrigets utbrott. Den minskade snabbt på 1920-talet och när nazisternas judeförföljelser började kom tyska företeelser att betraktas som barbariska. De flesta amerikaner är i dag faktiskt omedvetna om det halvsekel av intensiva intellektuella band som fanns mellan Tyskland och Förenta Staterna före första världskriget.⁴

Den tyska utbildningen

Jürgen Herbst har i *The German Historical School in American Scholarship* (1965) undersökt den tyska historiska skolans inflytande i USA från grundandet av Johns Hopkins-universitetet 1876 och fram till första världskrigets utbrott 1914. Varför, frågar sig Herbst, kom amerikanska studenter i det sena 1800-talet att föredra Tysklands universitet framför Englands och Frankrikes? Han finner följande förklaringar: Det blåste nya filosofiska vindar – i efterdyningarna av romantikens revolt mot upplysningen gick en våg av tysk idealism på tvärs mot skotsk realism och fransk rationalism. Temperaturen i industrialiseringsprocessen steg snabbt i Tyskland och USA och länderna ställdes inför likartade ekonomiska och sociala problem. Dessutom lockade de tyska universiteten med en rad fördelar: Den tyska utbildningen präglades av specialisering och framväxt av självständiga discipliner. Den akademiska friheten (*Lernfreiheit*) var stor, eftersom det fanns ett brett utbud av ämnen och var och en kunde skraddarsy sin egen utbildning. Studierna präglades av disciplin

och noggrannhet, samtidigt som det var förhållandevis lätt att skaffa sig en doktorsgrad.⁵ ”Ingenstans utanför de tysktalande länderna själva har de tyska universiteten varit så högt skattade och så ofta anlitade som förebilder som i Förenta Staterna”, heter det i förordet till Friedrich Paulsens *The German Universities* från 1895.⁶

Inte minst var det tyska seminariet uppskattat bland studenterna. En amerikansk student har gjort en kärnfull definition: ”I föreläsningssalen presenterar professorn resultatet av sina undersökningar; i seminariet [. . .] visar han hur han bar sig åt för att säkra dessa resultat.”⁷ Seminariet var alltså tänkt som ett vetenskapligt laboratorium där deltagarnas arbeten kunde presenteras, kritiserats och diskuteras.⁸

Av de många amerikaner som skaffade sig utbildning i Tyskland är vi främst intresserade av ekonomer. Listan är lång och upptar namn som Henry Carter Adams, Elisha B Andrews, Ernest L Bogart, John Bates Clark, Withrop M Daniels, Richard T Ely, Roland Falkner, Henry W Farnam, Frank Albert Fetter, Edwin F Gay, Arthur T Hadelly, Edmund Janes James, Joseph French Johnson, Samuel McCune Lindsay, Richmond Mayo-Smith, Bernard Moses, Simon Nelson Patten, Carl C Plehn, Henry Rogers Seager, Edwin R A Seligman, Albion Woodbury Small och Frank W Taussig.⁹ De namn som brukar räknas som de främsta företrädarna för den tyskinspirerade skolan i amerikanskt ekonomiskt tänkande är H C Adams, Clark, Ely, Gay, James, Mayo-Smith, Patten, Seligman och Small.¹⁰ Den sistnämnde blev mest känd som sociologisk pionjär.¹¹

Till en början vallfärdade de amerikanska studenterna i första hand till universiteten i Halle och Göttingen. På 1870-talet blev Johannes Conrads seminarium i Halle en samlingspunkt för amerikanska samhällsvetare. H C Adams, Ely, Falkner, Fetter, James, Johnson, Lindsay, Patten och Seager studerade alla vid någon tidpunkt för Conrad. Mot slutet av 1800-talet utövade Berlins universitet störst dragningskraft – för ekonomistudenternas del var det främst Adolph Wagner som drog. Också universiteten i Leipzig och Heidelberg lockade många amerikaner. I Leipzig fanns Wilhelm Roscher och i Heidelberg Karl Knies.¹²

I en enkät bland amerikanska ekonomer och sociologer i början på 1900-talet, om vilka tyska lärare som utövat störst inflytande på dem, sattes Wagner, Schmoller och Conrad främst och därefter kom Sering, Roscher, Knies, Bücher, Brentano och Cohn.¹³ Alla dessa män

– med Wagner som gränsfall – representerade den tyska historiska skolan. Och denna skola satte en tydlig prägel på sina elever. ”Begreppet social organism, förkastandet av spekulativa teorier, förlitan på empiriska data, användandet av den kritiska metoden, sökandet efter begränsade generaliseringar, användandet av den komparativa metoden – alla dessa kännetecken på den tyska historiska vetenskapen skulle sätta sin prägel på de ’nya’ ekonomernas arbete i Amerika [. . .].”¹⁴

Missionärer, korsfarare

I beskrivningar av de från Tyskland hemvändande amerikanerna framhålls genomgående deras entusiasm och reformiver. ”Unga, både till åren och i anden, och fulla av entusiasm över sin nyförvärvade förmåga, var den nya generationen av tyskutbildade vetenskapsmän missionärer, rent av korsfarare”, skriver Jürgen Herbst och fortsätter: ”De gav sitt stöd åt Wagners och Engels ställningstagande för lagstiftning, gjorde sin egen anpassning av den tyska pläderykten för statssocialism och gick vidare för att ge dessa doktriner konkret tillämpning genom American Economic Association.”¹⁵ David Seckler talar om ”det fasta grepp som den historiska skolan hade om sinnen hos dessa unga ekonomer på 1880-talet, det självförtroende med vilket dessa doktriner förfäktades och den nästan messianska övertygelsen om en nära förestående revolution inom nationalekonomin”.¹⁶

Vad gäller samhällsvetarna slog särskilt två särdrag i den tyska vetenskapsandan igenom: dels ett normativt drag, dels en dragning mot praktisk tillämpbarhet. Amerikanerna kom med andra ord hem uppfyllda av socialreformatorisk iver. Richard T Ely var ett typexempel på denna kombination av vetenskapsman och socialreformator. ”Vetenskapen var för Ely en sammansmältning av viljan att handla och påbudet att forska.”¹⁷ Samtidigt påverkades amerikanerna av den tyska synen på staten som den allena saliggörande reformkraften. Ely, som företrädde en slags kristen socialism, predikade om staten som instiftad av Gud.¹⁸

Dessa entusiaster konfronterades vid hemkomsten med en ganska förstenad doktrin:

Trots att den ekonomiska teorin hade gjort framsteg under början och mitten av 1800-talet lärde många av de äldre ekonomer-

na på Elys tid ut en typ av ekonomi som inte på något avgörande sätt skilde sig från Ricardos. De brydde sig inte om att anpassa sitt tänkande från den engelska till den amerikanska scenen. Fastän de ekonomiska institutionerna förändrades inför deras ögon resonerade de som om deras ekonomi skulle vara giltig i varje land vid varje tidpunkt och under alla tänkbara förhållanden. Inte ens de snabba teknologiska förändringarna i deras egen tid kunde ändra på deras sätt att resonera.¹⁹

Det finns de som menar att laissez faire-dogmen rentav drevs längre i Amerika än i de mest konservativa länderna i Europa.²⁰ I den mån de "gamla" ekonomerna påverkades av det nya evolutionstänkandet stärktes de bara i sin övertygelse och höjde det socialdarwinistiska fältropet "survival of the fittest".

American Economic Association

Johannes Conrad hade uppmanat de amerikanska studenterna att bilda en amerikansk motsvarighet till Verein für Sozialpolitik. Åren 1883–84 började James och Patten arbeta på att få till stånd en sådan förening, men de misslyckades därför att deras förslag alltför slaviskt hade karikerat Verein für Sozialpolitik och därför att de hade lagt alltför stor vikt vid statens roll i ekonomin.²¹ Deras ansträngningar rörde väg för Elys kampanj 1885 för att samla "ungturkarna".²²

Elys prospekt ekade av katedersocialism: "Vi betraktar staten som ett uppfostrande och etiskt organ vars insatser är ett oeftergivligt villkor för mänskligt framåtskridande." Individuella initiativ var visserligen nödvändiga i det ekonomiska livet, men laissez faire-doktrinen var politiskt osäker och moraliskt osund. Den nya gruppen skulle stödja sig på "statistiken i nuet, historien i det förflutna" och vädjade om statens, kyrkans och vetenskapens förenade ansträngningar för att lösa konflikten mellan kapital och arbete. Patten ville att gruppen skulle precisera alla de fall som måste bli föremål för statsingripande, men gick med på att ligga lågt för sammanhållningens skull.²³

Elys uppprop mötte starkt gensvar, kanske för att han kom från det prestigetyngda Johns Hopkins och hade stöd från ett par inflytelserika personer där, historikern Herbert Baxter Adams och rektorn Daniel Coit Gilman.²⁴ Hösten 1885 hölls ett möte i Saratoga Springs,

New York, för alla som var intresserade av förslaget. På mötet modifierades prospektets uttalanden. Angreppen på laissez faire rensades bort, men följande teser spikades i programförklaringen.²⁵

1. Vi betraktar staten som ett organ vars bestämda medverkan är ett av de oeftergivliga villkoren för mänskligt framåtskridande.
2. Vi tror att nationalekonomin som vetenskap ännu är på ett tidigt stadium i sin utveckling. Samtidigt som vi uppskattar tidigare ekonomers arbete förlitar vi oss inte så mycket på spekulering som på det historiska och statistiska studiet av den ekonomiska tillvarons faktiska villkor för att denna utveckling ska bli lyckosam.
3. Vi anser att konflikten mellan arbete och kapital har ställt en lång rad sociala problem i förgrunden, vilkas lösning kräver förändrade ansträngningar av kyrkan, staten och vetenskapen, var och en inom sitt område.

AEA:s historieskrivare A W Coats har sammanfattat eftervärldens syn på organisationens grundare i följande ord:

Kärntruppen av AEA:s grundare – Henry Carter Adams, John Bates Clark, Ely, Edmund Janes James, Simon Nelson Patten och Edwin R A Seligman – betraktas vanligen som en ”ny” skola av ekonomer utbildade i Tyskland, genomsyrade av idéer och metoder från tyska historiska skolan och beslutna att på en gång besegra den förskansade ”klerikala ricardianska ortodoxin”, som dittills dominerat läroböckerna, och utmana det laissez faire-politiska synsätt som spreds av journalister [. . .] och akademiker [. . .].²⁶

Till föreningens förste ordförande valdes Francis A Walker, som var respekterad i alla läger och som i sin lärobok *Political Economy* (1883) hade förklarat att de klassiska och historiska skolorna var komplementära.²⁷ Ely blev föreningens sekreterare (i sju år) och i praktiken dess drivande kraft.²⁸

Striden mellan gamla och nya skolan

De ekonomer som bildat AEA kallade sig för den ”nya” eller ”realistiska” skolan i motsats till ”den gamla skolan”. Ely hade redan tidigare varit på kollisionskurs med en kollega vid Johns Hopkins, den märkliga astronomen, matematikern och ekonomen Simon Newcomb. Ett syfte med bildandet av AEA var just att bekämpa det reaktionära ”Sumner- och Newcomb-gänget”.²⁹

En styrkemätning mellan de gamla och nya skolornas män utspelades 1886 i veckotidskriften *Science*. I ena lägret fanns H C Adams från Michigan och Cornell, Ely från Johns Hopkins, James från Pennsylvania, Mayo-Smith och Seligman från Columbia, i andra lägret Arthur Twining Hadley från Yale, Simon Newcomb från Johns Hopkins och Frank William Taussig från Harvard.

De ”nya” ekonomerna framhöll att det historiska angreppssättet är fundamentalt vid ekonomiska studier, att detta angreppssätt betonar de unika dragen hos varje social organism, att ekonomiska aktiviteter inte kan åtskiljas från religiösa, politiska och sociala, att hänsyn måste tas till etiska frågor, att statens roll i ekonomin måste beaktas. De ”gamla” ekonomerna invände att den ekonomiska vetenskapen borde sysselsätta sig med strikt ekonomiska faktorer och med sakernas tillstånd sådant det är – inte sådant det bör vara – och att vetenskapen inte kan nöja sig med att rada upp fakta utan måste arbeta med deduktiv teori. De ”nya” ekonomerna replikerade att ekonomiämnet inte kan behandlas som en naturvetenskap, eftersom det sysselsätter sig inte bara med naturen utan också med människan. Ämnet kan därför inte vara teoretiskt, deduktivt och matematiskt utan måste vara deskriptivt och historiskt. Dess metod måste vara historisk, komparativ och statistisk med reservation för att statistiken inte fick bli verktyg åt matematiken.³⁰

Kampen mellan Ely och Newcomb blev speciellt bitter. Newcomb kallade Ely för uttolkare av socialistiska idéer. Ely avfärdade anklagelsen. Newcomb klippte till med att Elys skrivelser liknade ”en anarkists yrande eller en socialists drömmar”.³¹

Nu var det inte så att en person med tysk utbildning automatiskt hamnade i det radikala lägret. Taussig hade studerat nationalekonomi i Berlin en kortare tid och skrev efter hemkomsten en doktorsavhandling om *Protection to Young Industries* (1883). Han förklarade vid samma tid att han visserligen inte var anhängare av den tyska

historiska skolan i vått och torrt, men att det låg mycket sanning i kritiken mot den etablerade ekonomin. Taussig kom längre fram att utöva ”ett enormt inflytande på utvecklingen av det amerikanska tänkandet och handlandet” genom sin lärobok *Principles of Economics* (1911) och genom att ”[i] stort sett varje Harvardstudent i ekonomi studerade för honom”.³² Hadley hade studerat för Wagner i Berlin i två år och började undervisa vid Yale när han kom tillbaka till USA 1879; han blev 20 år senare rektor där. Han gjorde sig framför allt känd genom boken *Railway Transportation* (1885), i vilken han hävdade att staten borde sanktionera sammanslagningar inom verksamheter som kräver mycket fast kapital (från järnvägar) för att undvika mördande konkurrens.³³

Efter den inledande sammandrabbningen mellan gamla och nya ekonomer lade sig dammet förbluffande snabbt. Taussig gick in i AEA redan i slutet av 1886. Året därpå tonade föreningen ner sin radikala profil för att attrahera medlemmar av den ”gamla” skolan. Den inledande tesen om staten rensades bort. Allt som återstod av grundarnas ambitioner var en sentens om att föreningens främsta syfte var att uppmuntra ”särskilt det historiska och statistiska studiet av den industriella tillvarons faktiska villkor”. 1890 hade de flesta företrädarna för den ”gamla” skolan gått in i föreningen.³⁴ J Laurence Laughlin var den siste i raden av kända ekonomer att ansluta sig – året var 1904. Han hade dessförinnan vägrat att tjänstgöra som ”ännu en trasa knuten till Elys drake för att stabilisera hans nyckfulla rörelser”.³⁵

AEA förvandlades på så sätt gradvis från en förening med sociala reformer på programmet till en mer renodlad vetenskaplig sammanlutning. Det är därför bara logiskt att Ely, med sitt budskap om att ekonomin måste bli en ”etisk vetenskap”, bröt med föreningen. ”Elys avgång som sekreterare 1892 var den omedelbara följden av en tvist om ett förkastande av föreningens ursprungliga engagemang i kvasireligiös social reform [. . .].”³⁶ Ely gjorde för övrigt comeback när han 1899 mycket överraskande blev vald till AEA:s ordförande.

Richard Ely – den ojämförlige ledaren

Richard Theodore Ely (1854–1943), ”den ojämförlige ledaren för ’rebellerna’”,³⁷ skaffade sig stort inflytande genom sin centrala roll i AEA och genom sina läroböcker *An Introduction to Political Economy*

(1889) och *Outlines of Economics* (1893). *Outlines* såldes i 350 000 exemplar mellan världskrigen och Elys läroböcker lär sammanlagt ha sålts i en miljon exemplar.³⁸ Enligt A W Coats var Ely ”den mest kände, eller rent av ökände, ekonomen i USA vid sekelskiftet”.³⁹

Ely växte upp i en strängt religiös miljö i delstaten New York. Under sina studier vid Columbia fick han ett stipendium för tre års utlandsstudier. Han for till Tyskland 1877 och träffade en annan amerikansk student, Simon Patten, som introducerade honom för Johannes Conrad i Halle. Ely bestämde sig för att studera ekonomi för att kunna ”stå med fötterna på jorden”.⁴⁰ 1879 flyttade han till Heidelberg och studerade för Karl Knies – som han betecknade som sin Meister – och Johann Bluntschli och tog sin doktorsgrad i ekonomi. Han for därefter till Berlin och arbetade för Ernst Engel och Adolph Wagner.⁴¹

Richard Ely – en mänsklig dynamo.

Ely återvände till USA 1880, men hans beundran för tysk vetenskap höll i sig. Han blev den förste ekonomiläraren på Johns Hopkins 1881 och hade första året Thorstein Veblen som elev. Veblen var inte imponerad. Men Ely blev så småningom varm i kläderna och en av hans senare studenter, John R Commons, var mycket entusiastisk.⁴²

Elys gärning som lärare och forskare präglades av ett etiskt ideal och ett induktivt angreppssätt. Joseph Dorfman sammanfattar Elys credo i följande ord: "Han betonade det nödvändiga i att överge extrem *laissez faire* och göra ekonomiämnet humanare. I grund och botten var Ely en kristen socialist [. . .]."⁴³ Nicholas Balabkins sammanfattar Elys metodologiska inställning: "Som student till Conrad och Knies hade Ely blivit övertygad om att historia, erfarenhet och statistiska metoder var oundgängliga redskap för ekonomisk forskning."⁴⁴ Benjamin Rader framhåller Elys betoning av den darwinistiska evolutionära vetenskapssynen, av behovet av ett etiskt rikt-
märke och av studiet av fakta. Dessa tre anslag måste bringas i samklang (man kan fråga sig hur de kristna och darwinistiska idealen gick ihop). Människans utveckling gick mot en högre grad av perfektion. Ely-biografen Rader skriver: "Det var den ekonomiske vetenskapsmannens ansvar att peka på och hjälpa till att korrigera de seder och bruk och institutioner som hindrade en möjlig perfektion."⁴⁵

Den unge Elys inställning till ekonomiämnet framgår av hans livfulla skrift om *The Past and Present of Political Economy* från 1884. Han går i den till angrepp mot de ortodoxa ekonomernas ensidigt deduktiva tillvägagångssätt. Främst i skottlinjen står ortodoxins fadersgestalt Ricardo, om vars *Political Economy and Taxation* Ely fäller följande kommentar:

I allt som han har att säga om det [om värde] – och det betyder tjugofem stora sidor i oktavformat – anför han inte en enda illustration från det verkliga livet. [– – –] På två sidor inför han inte mindre än tretton uttryckliga antaganden, allesammans rena tankefoster. [– – –] Antagande följer på antagande och slutsats på slutsats i en oavbruten logisk kedja som går igenom hela arbetet; och missar man någon länk i argumenteringen blir texten genast obegriplig.⁴⁶

Ely förespråkade induktion, men inget enfaldigt faktasamlade. "Den induktive ekonomen börjar med någon hypotes att tjäna som ledtråd i den förvirrande labyrinten av fakta. Han generaliserar för att kunna observera, men observerar också för att kunna generalisera."⁴⁷

Främst reagerade Ely mot antagandena om att individen drivs av egenintresse och att de fria krafternas spel med denna drivfjäder leder till bästa möjliga samhällsekonomiska resultat. Utöver egenin-

tresset måste man ta hänsyn till altruistiska motiv: ”Idealet i det ekonomiska livet är föreningen av egenintresse och altruism i en bred humanitär anda.” Vidare måste man ta hänsyn till institutionernas roll: ”Det är omöjligt att avskilja individen från hans miljö i stat och samhälle.” Maximen *laissez-faire, laissez-passer* hade inte fungerat någonsin någonstans. Att intressena i samhället skulle uppnå fullständig harmoni var – här använde Ely ett citat av Gustav Cohn – ”i bästa fall en dröm om mänsklig lycka så som den framstår för en miljonär”.⁴⁸

I tyska historiska skolans anda varnade Ely för en växande konflikt mellan kapital och arbete och vädjade till båda sidor om eftergifter. ”För den unge ekonomen Richard Ely överskuggade klasskonflikten alla andra sociala problem på 1880-talet.” Bland skuggorna sökte han efter en väg mot ljuset. ”Ely trodde att det fanns en medelväg, att det bästa av socialism och kapitalism kunde blandas.” De kristna måste gå i täten för att återupprätta ”broderskapet” mellan klasserna.⁴⁹

Elys intresse för arbetarfrågor utmynnade i *The Labor Movement in America* (1886), som blev ett standardverk på området. Han vände sig mot tanken att arbetskraften kan liknas vid en vara vilken som helst och ansåg att arbetarorganisationerna bidrog till att skapa konkurrens på lika villkor på arbetsmarknaden genom att de hjälpte arbetarna att uppnå likställighet med kapitalisterna.⁵⁰

I *Socialism and Social Reform* (1894) och andra skrifter förespråkade Ely offentligt ägande av naturliga monopol. Han försökte visa att offentligt ägande skulle minska slöseriet i produktionen, de monopolistiska missbruken och konjunkturrörelserna.⁵¹ Hans attityd till socialismen var tvetydig.

Å ena sidan fann han den socialistiska anklagelsen mot konkurrenssamhället giltig och deras förslag om att skapa en ny ordning tillräckligt betydelsefulla för att förtjäna allvarligt övervägande. Å andra sidan vidhöll han konsekvent att han inte var socialist och höll sig på avstånd från socialistiska organisationer, bortsett från en perifer förening med några få kristna socialister.⁵²

Det var ”den gyllene medelvägen” och inte den rena socialismens väg Ely ville anträda. I sin bok förebådade han nästan varje reform under den progressiva eran⁵³ och New Deal.⁵⁴

På 1890-talet blev Ely mera konservativ. 1892 flyttade han från Johns Hopkins till Wisconsin, där han blev professor i nationalekonomi med ambitionen att bygga upp en skola som skulle bli det civila livets motsvarighet till West Point.⁵⁵ Hans flyttning kan ses som ett symboliskt uttryck för att den akademiska reformrörelsen flyttade tyngdpunkten från universiteten i öster till mellanvästern.⁵⁶ Den akademiska rörelsen kan i sin tur sättas i samband med den progressiva rörelse som drog fram över mellanvästern och som hade sin grund i arbetares och bönders missnöje med bankernas, järnvägsbolagens och trusternas välde.

I mitten av 1890-talet utsattes de radikala akademikerna för en konservativ motattack. Två av Elys favoritstudenter, John Commons och Edward Bemis, miste sina befattningar. Ely själv hängde i en skör tråd efter anklagelser om att han haft samröre med strejklöpare och att han spridde ett – låt vara maskerat – socialistiskt budskap. En undersökningskommitté tillsattes 1894 och ett offentligt förhör genomfördes, vid vilket Ely bestred alla anklagelser. Eliten bland landets samhällsvetare skyndade till hans hjälp och processen utmynnade i seger för Ely. Efter denna pärs drog han sig emellertid inom sitt skal. "Ely blev under 90-talet alltmera medveten om att hans status som akademiker äventyrades av hans reformistiska aktivism till förmån för bönder och arbetare. För att bibehålla sin plats i det större intellektuella samhället kände han sig tvingad att dra sig tillbaks inom akademins elfenbensklädda murar." Han blev försiktigare, mer inriktad på ren forskning och mindre på reformverksamhet. Till denna utveckling bidrog att han inte ansåg sig respekterad som teoretiker och kände behov av att meritera sig vetenskapligt.⁵⁷ Denna fas i hans liv avsatte arbeten som *Monopolies and Trusts* (1900) och *Studies in the Evolution of an Industrial Society* (1903).

Elys försök att bli erkänd som teoretiker ville inte riktigt lyckas. Däremot gjorde han stor lycka som forskningsentreprenör. Han drog igång massiva forskningsprojekt om arbetarhistoria (under anlitan- de av Commons), markekonomi (land economics) och allmännyttiga företag (public utilities).⁵⁸ Elys intresse för markfrågor resulterade så småningom i arbetet *Property and Contract in Their Relation to the Distribution of Wealth* (1914), i vilket han förklarade att ägande och kontrakt var produkter av samhällsutvecklingen och eftersom samhället skapat dessa institutioner hade det rätt att reglera dem. Benjamin Rader anser att detta arbete utövade avsevärt inflytande

på män som Commons och John M Clark.⁵⁹ Elys förslag förebådade – och hans studenter kom att spela ledande roller i – jordbruksreformerna under New Deal.

Under 1900-talets första årtionde var den progressiva rörelsen, anförd av guvernören Robert M La Follette, på offensiven i Wisconsin. Ely och hans lärjungar samarbetade intimt med Follette-administrationen.⁶⁰ De progressiva i hela landet började betrakta Wisconsin som en mönsterstat. Utvecklingen i Wisconsin har rent av förklarats som en kombination av att Ely kom dit med sitt tyska budskap och att en stor del av delstatens befolkning var av tysk härkomst.⁶¹

I samband med första världskriget intog Ely en krigsaktivistisk hållning – vilket ändade hans goda förhållande till pacifisten La Follette – och efter kriget bidrog han till att piska upp ”skräcken för de röda”.

Ely fick genom sin nyfikenhet, uppslagsrikedom och aldrig sinande entusiasm stor betydelse för samhällsforskningens inriktning i USA. Rader beskriver honom som ”en mänsklig dynamo” och konstaterar: ”Ingen annan ekonomiprofessor i landet instruerade eller hjälpte till att instruera så många av de framtida ledarna inom samhällsvetenskaperna.”⁶² Av Schumpeter fick han epitetet ”den där utomordentligt tyske professorn i amerikanskt skinn”.⁶³

Några profiler

Henry Carter Adams (1851–1921) doktorerade vid Johns Hopkins 1878, studerade i Berlin och Heidelberg i två år och delade efter återkomsten till USA sin tid mellan Cornell och Johns Hopkins och från 1882 mellan Cornell och University of Michigan. Han var inblandad i bildandet av AEA och var föreningens ordförande 1896–97. Hans *Relation of the State to Industrial Action* (1887) blev en klassisk framställning om statens roll i ekonomin. Adams ville se harmoniska relationer mellan stat och företagsamhet i ”det högt organiserade samhället”. Han förklarade att allteftersom länderna utvecklas och de ekonomiska och sociala relationerna blir mera komplexa, måste statens uppgifter utsträckas till ständigt nya områden, vilket låter misstänkt likt en utläggning av Wagners lag. Inte minst utvecklade han teorin för naturliga monopol och förklarade att i sådana industrier måste staten garantera monopol och reglera dem så att de tjänar allmänintresset. Dorfman anser att Adams var ”den filosofiska upp-

hovsmannen till en stor del av den ekonomiskpolitiska lagstiftningen under de närmaste 50 åren”. Just i fråga om regleringar fick han stort inflytande genom att han – som studerat för Engel i Berlin – blev chefsstatistiker vid Interstate Commerce Commission (ICC) och utformade ett bokföringssystem för järnvägarna som tjänade som modell vid reglering av allmännyttiga företag i USA och i hela världen.⁶⁴

John Bates Clark (1847–1938) var den förste i raden av ekonomistudenter som styrde kosan till Tyskland. Året var 1873 och Clark stannade i två år och studerade för Roscher och Knies. I *Philosophy of Wealth* (1886) stod Clark under inflytande av bl a Knies och var (enligt Hutchison) ”nästan marxistisk i sin analys av arbetsmarknaden”.⁶⁵ I *Distribution of Wealth* (1899) framträdde en helt annan Clark. Nu handlade det om att legitimera den rådande inkomstfördelningen utifrån gällande äganderätter, att visa att fördelningen enligt ”gränsproduktivitetslagen” är rättvis.⁶⁶

Edwin Francis Gay (1876–1946) reste till Tyskland och stannade i mer än tio år. Han studerade för Wagner och medgav att dennes statsinterventionistiska budskap utövade stark lockelse. Men det var Schmoller som ”eldade upp” Gay i fråga om såväl metodik som socialpolitik. Under Schmollers handledning skrev Gay en avhandling om den engelska skiftesrörelsen och disputerade i Berlin 1902. Han var efter återkomsten till USA verksam vid Harvard. Han var den förste ordföranden i National Bureau of Economic Research (NBER), var ordförande i AEA 1929 och blev 1940 förste ordföranden i Economic History Association. ”När Gay blev en kraft med inflytande på den amerikanska intellektuella scenen spred han sitt tyska vetenskapande över hela landet.”⁶⁷

Edmund Janes James (1855–1925) studerade för Johannes Conrad i Halle, där han 1877 doktorerade på en avhandling om tullar. Han blev 1883 professor i finansvetenskap och offentlig förvaltning vid Wharton School of Finance and Economy. Han förklarade att svaret på kommunism och anarkism låg i att förbättra arbetarnas förhållanden. Han tjänstgjorde sedermera som rektor på Northwestern University och University of Illinois.⁶⁸

Simon Nelson Patten (1852–1922) var en av de mest kontroversiella nya ekonomerna. Han reste till Halle 1876, där han studerade för Conrad och två år senare doktorerade på en avhandling i finansvetenskap. Först 1888 lyckades han säkra en akademisk position, vid University of Pennsylvania, där han stannade för gott. Patten var protektionist och förespråkade sociallagstiftning av tysk modell. Han var en av initiativtagarna till AEA och föreningens ordförande 1908–09. Patten ifrågasatte en rad av den ortodoxa ekonomins antaganden. Han ville inte acceptera antagandet – i Ricardos och Malthus efterföljd – om en snål natur i vilken människan måste kämpa för sin existens utan såg naturen som en i takt med den tekniska utvecklingen allt rikligare flödande källa. Han ifrågasatte antagandet om en i grunden konkurrensduglig ekonomi och hänvisade till de storskaliga företagen. Han ville göra ekonomiämnet till en historisk-kulturell vetenskap om institutionernas ursprung och utveckling. Hans begrepp ”kulturell eftersläpning” (cultural lag) kom att spela stor roll för andra heterodoxa ekonomer och sociologer: den kulturella utvecklingen är en ryckig process där institutioner inte utvecklas lika fort som övriga element.⁶⁹ Samtidigt blev emellertid Patten en utpräglad deduktivt arbetande ekonom – den jämte Clark främste teoretikern i sin generation.⁷⁰

Edwin Robert Anderson Seligman (1861–1939) hade studerat i Berlin och i Heidelberg under Knies. Han förkroppsligade, enligt A W Coats, ”det bästa i det sena 1800-talets försök att förena ortodox klas-sisk och tysk historisk ekonomi”.⁷¹ Seligman var framför allt påverkad av Wagner. Han var verksam som professor i nationalekonomi och finansvetenskap vid Columbia University och räknades som en av sin tids främsta skatteteoretiker – han förespråkade, åtminstone i teorin, progressiva inkomstskatter. Seligman var med och organiserade AEA och var dess ordförande 1902–04.

Skolans eftermäle

De tyska idéerna ändrade naturligtvis karaktär när de omplanterades i den amerikanska miljön. Wesley Mitchell har rent av förvånat sig över hur snabbt en del av amerikanerna glömde den tyska läxan och återvände till den anglosaxiska traditionen – Clark utgör naturligtvis extremfallet.⁷² Inte desto mindre fick impulserna från Tysk-

land varaktigt betydelse för många amerikanska ekonomers intresse- och metodinriktning: intresset för arbetarfrågor, sociallagstiftning, allmännyttiga företag, skattefrågor, konjunkturfrågor, uppfattningen att samhällsvetenskapernas främsta uppgift är att tillhandahålla instrument för att lösa sociala problem, inriktningen mot induktiva, kvantitativa, statistiska metoder.

De tyska universiteten tjänade också i någon mån som modell för vissa amerikanska universitet – främst Johns Hopkins, Massachusetts Institute of Technology – och handelshögskolor.⁷³ Och det var de tyskutbildade ”ungturkarna” som tog initiativet till att organisera de amerikanska ekonomerna i AEA, vilket ”markerade ett kraftfullt avstamp för ekonomyrket inte bara i Förenta Staterna utan i hela världen”.⁷⁴

Ely hävdade att institutionalismen började långt innan Veblen kom in i bilden.⁷⁵ Det får väl tolkas som att han såg sig själv och sina vapendragare som föregångare till institutionalisterna. Den tolkningen får stöd av flera doktrinhistoriker.⁷⁶ Kenneth Boulding har kallat Ely och hans lärjungar för ”pre-institutionalisterna”.⁷⁷ ”Den revolt som började på 80-talet smälte samman med den som utlöstes av Veblen efter sekelskiftet”, skriver Lafayette Harter.⁷⁸ Elys idéer utgjorde, enligt A W Coats, ”en direkt länk mellan den tyska historiska skolans doktriner och den amerikanska institutionalismen.”⁷⁹ Inte minst var Ely lärare åt och beskyddare av Commons, vilket vi får anledning att återkomma till i nästa kapitel.

Noter

¹ Herbst (1965) s 1, 8.

² Balabkins (1988) s 90.

³ Balabkins (1988) s 91.

⁴ Balabkins (1988) s 94–95.

⁵ Herbst (1965) s 8–11, 19–20. Se även Coats (1988) s 351.

⁶ Nicholas Murray Butler i förordet (s ix) till Paulsen (1895).

⁷ Adams (1884) s 71. Den citerade studenten hette Charles Gross och hade läst i Göttingen.

⁸ Coats (1988, s 345–47) beskriver hur amerikanerna tog till sig det tyska seminariet och omformade det efter sin egen mera jämlikhetspräglade smak.

⁹ Se, utöver de källor som nämns i nästa not, även Mitchell (1949) s 119. Henry Farnam (1908, s 25–26) presenterar en mera komplett lista med namn på 59 ekonomer och sociologer som studerat i Tyskland mellan 1873 och 1904. Farnam gjorde en enkät bland 126 professorer och kända skriftställare och fick in

116 svar. Det visade sig att mer än hälften av dem som svarade hade studerat i Tyskland och 20 hade doktorerat där.

¹⁰ Ingram (1923, s 232, not 1) räknar som främsta företrädare för ”den nya skolan” H C Adams, Ely, James, Mayo-Smith, Patten och Seligman. Dorfman (1955, s 23–27) ställer i första ledet de män som bildade American Economic Association: H C Adams, Clark, Ely, James och Seligman. Coats (1985, s 1702) nämner samma grupp plus Patten. Herbst (1965) har koncentrerat sig på fem män som representerar olika ämnen och universitet: historikern Herbert Baxter Adams från Johns Hopkins, statsvetaren J W Burgess från Columbia, ekonomen Ely från Johns Hopkins och Wisconsin, socialetikern Francis G Peabody från Harvard och sociologen Small från Chicago. Balabkins (1988) sätter i första rummet Ely, Gay, Patten och Small.

¹¹ Small (1854–1926) hade studerat i Tyskland i två år. Han tog en PhD vid Johns Hopkins och stod där under Elys inflytande. 1892 etablerade han USA:s första sociologiska institution vid universitetet i Chicago.

¹² Herbst (1965) s 13–18.

¹³ Farnam (1908) s 29.

¹⁴ Herbst (1965) s 134.

¹⁵ Herbst (1965) s 32, 142.

¹⁶ Seckler (1975) s 18.

¹⁷ Herbst (1965) s 44.

¹⁸ Herbst (1965) s 67.

¹⁹ Harter (1962) s 33.

²⁰ Seckler (1975) s 13.

²¹ Coats (1960) s 556 och (1988) s 352, Dorfman (1949) s 205–06 och Sass (1988) s 230.

²² Coats (1985) s 1699.

²³ Dorfman (1949) s 206–07 och Rader (1966) s 34–35.

²⁴ Gilman stod också bakom Herbert Baxter Adams’ initiativ att bilda American Historical Association (AHA) 1884. Adams kunde genom denna organisation, som hade många ekonomer som medlemmar, mobilisera stöd för Elys plan. Se Coats (1960) s 555–57, (1985) s 1700 och (1988) s 354 samt Rader (1966) s 36.

²⁵ Se t ex Copeland (1958a) s 9, Dorfman (1949) s 207, Herbst (1965) s 148, Hutchison (1953) s 252, Mitchell (1949) s 120–21 och Seckler (1975) s 15.

²⁶ Coats (1985) s 1702.

²⁷ Dorfman (1949) s 207. Se även Adelstein (1988) s 307–11 och Coats (1988) s 361–62.

²⁸ Coats (1960) s 560 och (1988) s 361 samt Rader (1966) s 38.

²⁹ Rader (1966) s 33. William Graham Sumner var ekonom, sociolog, etnolog och förespråkare för laissez-faire och socialdarwinism.

³⁰ Herbst (1965) s 134–36.

³¹ Den tvååriga bataljen mellan Ely och Newcomb återges i Barber (1988) s 213–20. Se även Coats (1960) s 560 och (1988) s 358 samt Dorfman (1949) s 208.

³² Dorfman (1949) s 264–65, 270. Se även Jones (1988).

³³ Dorfman (1949) s 258, 260. Se även Barber (1988) s 156–57, 161–62, 166.

³⁴ Dorfman (1949) s 208.

- ³⁵ Coats (1988) s 361.
- ³⁶ Coats (1960) s 564. Se även densamme (1988) s 363.
- ³⁷ Dorfman (1949) s 256.
- ³⁸ Rader (1966) s 161.
- ³⁹ Coats om Ely i *The New Palgrave*.
- ⁴⁰ Elys memoarer från 1938 heter betecknande nog *Ground Under Our Feet*.
- ⁴¹ Coats i *The New Palgrave* och Rader (1966) s 2, 10–14.
- ⁴² Rader (1966) s 15–16, 20.
- ⁴³ Dorfman (1949) s 162.
- ⁴⁴ Balabkins (1988) s 98.
- ⁴⁵ Rader (1966) s 49.
- ⁴⁶ Ely (1884) s 11, 21.
- ⁴⁷ Ely (1884) s 9. Jfr s 47.
- ⁴⁸ Ely (1884) s 28, 35.
- ⁴⁹ Rader (1966) s 58–59, 82.
- ⁵⁰ Rader (1966) s 73, 77, 79.
- ⁵¹ Rader (1966) s 84, 87–99.
- ⁵² Rader (1966) s 102–03.
- ⁵³ Med den progressiva eran avses Robert M La Follettes storhetstid under 1900-talets första årtionden, först som ledare av en radikal falang inom det republikanska partiet, sedan som ledare för det progressiva partiet.
- ⁵⁴ Rader (1966) s 103.
- ⁵⁵ Se Harter (1962) s 52 och Henderson (1988) s 325–26.
- ⁵⁶ Rader (1966) s 116.
- ⁵⁷ Rader (1966) kap 6 (citatet s 158). Se även Henderson (1988) s 329.
- ⁵⁸ Beträffande samarbetet med Commons, se Rader (1966) s 166–70. Beträffande mark- och jordbruksekonomi, se densammes kap 8.
- ⁵⁹ Rader (1966) s 197–99.
- ⁶⁰ 1908 satt 41 medlemmar av Wisconsin-universitetets fakultet i en eller flera kommissioner. Se Harter (1962) s 54 och Henderson (1988) s 335.
- ⁶¹ Förklaringen framfördes av Charles McCarthy i boken *The Wisconsin Idea* 1912. Se Henderson (1988) s 337 och Rader (1966) s 175.
- ⁶² Rader (1966) s 21, 26.
- ⁶³ Schumpeter (1954) s 874 (not 19).
- ⁶⁴ Dorfman (1949) s 164–74 (citat s 174) och (1955) s 23.
- ⁶⁵ Hutchison (1953) s 253–54 och Rozwadowski (1988) s 199–200.
- ⁶⁶ Schumpeter (1954) s 870.
- ⁶⁷ Balabkins (1988) s 95, 100–01.
- ⁶⁸ Dorfman (1949) s 160–61 och Sass (1988) s 230.
- ⁶⁹ Balabkins (1988) s 99, Dorfman (1949) s 182–88, Gruchy (1947) s 408–16 och Sass (1988) s 232–36.
- ⁷⁰ Se t ex Farnam (1908) s 18 och Mitchell (1949) s 122–23.
- ⁷¹ Coats om Seligman i *The New Palgrave*.
- ⁷² Mitchell (1949) s 122–23.
- ⁷³ Se Coats (1985) s 1700 (not 5) och de olika universitetshistorikerna i Barber (1988).
- ⁷⁴ Coats (1988) s 352.

⁷⁵ Se Harter (1962) s 243.

⁷⁶ Seckler (1975, s 19–20) anser däremot att man måste dra en klar skiljelinje mellan *Historismus* och institutionalismen. Den ”amerikanska historiska skolan” skulle ha spelat ut sin roll i början av 1890-talet om det inte varit för orubbligheten hos Ely och hans student Commons. ”Genom Ely, Commons och deras studenter lever den historiska traditionen i begränsad utsträckning vidare i Amerika – huvudsakligen vid University of Wisconsin.”

⁷⁷ Boulding (1957) s 5.

⁷⁸ Harter (1962) s 243.

⁷⁹ Coats om Ely i *The New Palgrave*.

4. Amerikansk institutionalism

Bakgrund

Den amerikanska institutionalismen, som stod i zenit under mellankrigstiden,¹ bars fram av en skara utpräglade individualister. De förenades visserligen av några fundamentala idéer, men deras intressen och angreppssätt löpte i olika riktningar. Det faller sig därför naturligt att först behandla dessa personligheter var för sig och därefter försöka urskilja de gemensamma dragen i deras verk. Vi riktar i enlighet med den doktrinhistoriska konvensen uppmärksamheten mot de tre stora: Thorstein Veblen, John R Commons och Wesley C Mitchell. I andra ledet fanns män som John M Clark, Rexford G Tugwell och Gardiner C Means.

Vissa bedömare av dessa ekonomer har inte ens velat använda beteckningen institutionalism. Paul T Homan, en av institutionalismens tidigaste historieskrivare, förklarade att han läst eller korresponderat med varje tänkbar ekonom som visat institutionella böjelser och kommit fram till att de kunde delas in i två grupper: ”de som vägrar att definiera vad institutionell ekonomi är och de vilkas definitioner går isär”.² Allan G Gruchy, författare till en av de mera systematiska (och sympatiserande) framställningarna om institutionalismen,³ valde för sin del att tala om de ”holistiska” eller ”heterodoxa” ekonomerna. Skälet var just att var och en av dessa ekonomer hade sitt eget älsklingstema: Veblen skrev mest om evolutionär och kulturell ekonomi, Commons om kollektiv ekonomi, Mitchell om kvantitativ ekonomi. Allesammans skrev emellertid om institutioner och beteckningen ”institutionalism” har kommit att bli vanemässig; en institution om man så vill.⁴

Låt oss innan vi tar itu med de institutionalistiska individualister-

na skrapa på ytan av deras tidsmässigt gemensamma bakgrund. De verkade i en ekonomi i snabb omvandling, där den fria konkurrensens era tycktes ge vika för trustväsende och finanskapitalism, där jordbruket plågades av "överproduktion" och prisfall, där arbetarna försökte organisera sig mot kapitalets övermakt. Ett par amerikanska särdrag kan noteras: Hade institutionalismen något samband med "Frontier"-mentaliteten eller med den rörelse av populisterna och "muckrakers" som gick till storms mot "big business"?⁵ Veblen, Commons och Mitchell kom alla från Mellanvästern – från respektive Wisconsin, Ohio och Illinois – och Commons hade intima band med den progressiva rörelsen där.

Institutionalisternas evolutionära synsätt utgick från Darwins världsbild – till skillnad från den ortodoxa ekonomins "mekaniska" synsätt, präglad av Newtons världsbild – och Herbert Spencers applicering av darwinismen på samhällsvetenskaperna. De påverkades av nya filosofiska riktningar – framför allt den amerikanska pragmatismen företrädd av Charles Peirce, William James och John Dewey – och av nya discipliner som sociologi, socialpsykologi och kulturantropologi. De navigerade i kölvattnet efter den tyska historiska skolan och marxismen.⁶ Och de var, som sagt, efterföljare till Richard Elys "nya skola" som ryckt fram på 1880-talet men stött på patrull under det konservativa 1890-talet.

Thorstein Veblen – något slags geni

Fenomenet Thorstein Bunde Veblen (1857–1929) brukar förklaras som resultatet av en våldsam kollision mellan två kulturer: en norsk, självförsörjande bondekultur och en amerikansk, marknadsinriktad penningekonomi.⁷ Förmodligen var det Veblens ursprung och utanförskap som gjorde det möjligt för honom att betrakta det amerikanska samhället ur så annorlunda och kritiska synvinklar. Wesley Mitchell beskrev honom som ett "oroande geni", en "besökare från en annan värld".⁸ Veblens biograf Joseph Dorfman är lika förbryllad: "Veblen är inte lätt att förstå, där han står halvvägs utanför samhället. [– – –] Han var mannen från Mars och samtidigt en man hemmastadd i fabriken [. . .]."⁹ Veblens ur barndomen sprungna förmåga att betrakta tillvaron ur oväntade perspektiv förstärktes av hans intresse för antropologi. Han nalkades den amerikanska vardagen som vore den en främmande kultur.¹⁰ Kulturkrocken skapade dessutom en

bestående spricka i hans synfält, en dikotomi där tillvarons företeelser framstod som goda eller dåliga.¹¹

Förmodligen kan samma utanförskap förklara Veblens kryptiska språkbruk. Dorfman noterade samma sak som åtskilliga Veblenkännare efter honom: ”Många av Veblens läsare har irriterats av hans knep att ta något populärt ord och fylla det med en betydelse som uppenbarligen är hans egen [. . .].”¹² Denna lek med ord har skapat avsevärda tolkningssvårigheter och därmed stött bort vissa läsare och attraherat andra.¹³ Mitchell talar för dem som attraherades:

Thorstein Veblen – besökare från en annan värld.

”Man måste vara mycket sofistikerad för att uppskatta hans böcker.”¹⁴ David Seckler sammanfattar den allmänna meningen: ”Nästan alla medger att han är något slags geni – men svår att förstå.”¹⁵

Ovanpå allt annat var Veblen en ”retsticka”.¹⁶ Det började med att han som barn ”terroriserade pojkarna, retade flickorna och plågade de äldre med bitande sarkasm och öknamn”.¹⁷ Det fortsatte med att han gisslade hela världen: ”Hans kvickheter skonar inget och ingen.”¹⁸ När han en gång fick frågan om han tog någonting på allvar blev han inte svaret skyldig: ”Ja, men berätta det inte för någon.”¹⁹

Veblen uppträdde i många skepnader – ”historiker, etnolog, socio-

log, statsvetare, filosof, professionell cyniker, siare och samhällsreformator”.²⁰ Han kallades ”den sista människan som visste allt”.²¹ Han lånade termer från olika discipliner och spetsade dem, som sagt, med speciella bibetydelser. Veblen är därför en figur som gäckar alla försök till entydig uttolkning. En sådan utmaning är svår att motstå. Veblen-tolkningen är en industri som producerar nya alster på löpande band.²²

I sitt personliga uppträdande var Veblen bohem. Studenter som första gången stötte ihop med honom på universitetsområdet tog honom för en luffare. När det var tentamensdags förklarade han att de studenter som dök upp knappast kunde räkna med att klara provet, men om ingen dök upp skulle alla bli godkända. När han gav graderade betyg gick de ofta till fel person. ”Mina betyg är som blixten”, förklarade han. ”De kan slå ner var som helst.”²³ Det har sagts att Veblens privata ekonomi var mera originell än hans politiska.²⁴

Veblen tog sin grundexamen vid Carleton College i Minnesota 1880, där John B Clark invigde honom i ekonomiämnet och gränstteorin. Efter ett mellanspel på Johns Hopkins 1881 – med studier för den amerikanska pragmatismens fader Charles Sanders Peirce, en historiekurs för Herbert Baxter Adams och en ekonomikurs för Richard Ely²⁵ – kom Veblen till Yale, där han studerade för moralfilosofen Noah Porter och socialdarwinisten William Graham Sumner och där han 1884 doktorerade i filosofi. Efter examen hade Veblen svårt att få någon lärartjänst, men 1891 – efter sju magra år – tog ekonomiprofessorn J Laurence Laughlin vid Cornell University honom under sina vingars beskydd. Året därpå följde han med Laughlin till Chicago, där han kom i kontakt med John Dewey.²⁶

De doktrinhistoriker som försökt ge en helhetsbild av Veblens tankebyggnad har haft ett styvt jobb.²⁷ Inte nog med att Veblen är svårtolkad. Han var dessutom fruktansvärt produktiv, låt vara att de flesta arbeten kretsar kring samma grundteman. Veblens mest kända böcker är *The Theory of the Leisure Class* (1899), skriven ”som om han hade en juvelerarlupp inskruvad i vardera ögat”²⁸ och som skapade en veritabel Veblen-feber i Amerika, *The Theory of Business Enterprise* (1904), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts* (1914), enligt Veblen själv hans viktigaste verk,²⁹ *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1915), *The Higher Learning in America* (1918), *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays* (1919), *The Vested Interests and the State of the*

Industrial Arts (1919), *The Engineers and the Price System* (1921)³⁰ och *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (1923).³¹

Veblen var väl bevandrad i den tyska historiska skolans tankevärld. Han hade haft Clark och Ely som lärare strax efter att de kommit hem från Tyskland. Han recenserade arbeten av Wagner, Schmoller och Sombart. Han var kritisk mot att tyskarna inte lyckats utarbeta en allmän teori om ekonomisk utveckling utan fastnat i sin *Historismus*. David Seckler talar om att han bara hade ”totalt förakt” till övers för den historiska skolan.³² Det är en grov överdrift. Veblen kände – som vi redan sett (kapitel 2) – både beundran och besvikelse inför Schmollers arbete.

Veblens bannstråle riktade sig framför allt mot den klassiska och neoklassiska ekonomin³³ och mot alla typer av teorier – även marxismen – som bygger på logiska deduktioner utifrån enligt hans mening ohållbara premisser. När Veblen, med hjälp av sina insikter i filosofi och naturvetenskap och nya ämnen som kulturanthropologi, sociologi och socialpsykologi, angrep de filosofiska, psykologiska och metodologiska grundvalarna för de förhärskande ekonomiska teorierna blev resultatet, med Homans ord, ”ganska mördande”. ”Han bekämpar inte logik med logik. Det förekommer inga taktiska manövrer på flankerna. Huvudbefästningen erövrar från början genom misskreditering av de förutfattade meningar och postulat på vilka den logiska stommen vilar.”³⁴ Inte desto mindre har Veblen själv anklagats för att använda ”den metod av lättvindig [. . .] observation och förhastad generalisering som han fördömer”.³⁵

Veblen hade alltså inte mycket till övers för neoklassikerna. Han var särskilt kritisk till deras främste representant i USA, John Bates Clark, som tillika var hans egen lärare och som med sin *Distribution of Wealth* 1899 åstadkommit en neoklassisk nytändning. Veblen ansåg att neoklassikernas grundläggande premisser – den hedonistiska psykologin och den fria konkurrensens samhälle – var felaktiga eller överspelade och oförmögna att hantera problem som har med förändring att göra. I sin första kritik av de ortodoxa doktrinerna ställde han den avgörande frågan: ”Varför är inte ekonomin en evolutionär vetenskap?” Där angrep han den hedonistiska uppfattningen om människan som en passiv, isolerad varelse i jämvikt som utsätts för yttre krafter, reagerar och återgår i viloläge, ”en snabbkalkylator av lust och olust” som efter varje utslag nollställs.³⁶

Veblen var mera försonligt inställd till Alfred Marshall och medgav att denne försökt se det ekonomiska livet i utvecklingsperspektiv. Inte desto mindre riktade han från kritik mot Marshalls jämviktskonstruktion:³⁷ Han vände sig mot uppfattningen att det skulle finnas ett "normaltillstånd" och att det normala samhället var ett konkurrenssamhälle. Han tyckte att Marshalls syn på dynamiken liknade fysikens; den var mekanisk och intresserade sig för rörelse men inte för utveckling. Han reagerade mot Marshalls "additiva" analysmetod, enligt vilken stora problem bryts ner i mindre som hanteras ett i sänder varefter helheten framställs som summan av delarna. Han vände sig mot tanken att egenintresset är avgörande för människans beteende. Veblen hade på var och en av dessa punkter sitt eget alternativ: Föreställningen om normaltillståndet måste ersättas med en syn på det ekonomiska livet som en process. Veblen gav alltså uttryck för en darwinistisk hållning där biologin och inte fysiken står som förebild.³⁸ (Denna hållning bestämde hans syn på socialdarwinisten Herbert Spencer: Veblen förklarade att Spencers kritiker "står på hans axlar och ger honom örfilar".)³⁹ Den "additiva" metoden måste ersättas med den "evolutionära" – ekonomiska data ska väljas, abstraheras och tolkas utifrån det faktum att de är delar av en större helhet som befinner sig i förändring. Den individualistiska psykologin måste ersättas med en kollektivistisk socialpsykologi.

I Veblens socialpsykologi reglerar instinkterna. Strikt tolkad skulle en instinktpsychologi betyda att människans strävanden i tillvaron inte bygger på rationella kalkyler utan på rent biologiska böjelser. Denna psykologi, med rötter hos Darwin och William James, kom i ropet i början av 1900-talet, mycket tack vare William McDougalls *Introduction to Social Psychology* 1908.

Veblens laborerande med instinkter har utsatts för mycken kritik. Vissa bedömare har nöjt sig med konstaterandet att instinktpsychologin är överspelad. Andra har grubblat över hur människans beteende samtidigt kan bestämmas av instinkter och institutioner. Några har tolkat Veblens instinkter som en slags mjuka drivkrafter som formas i samspel med vanor och förnuft. Allan Gruchy konstaterar att Veblens psykologiska underbyggnad, baserad på idén om instinkter, snabbt blev "både otillräcklig och omodern".⁴⁰ Clarence Ayres, efterkrigstidens främste uttolkare av det veblenska arvet, förklarar: "Det är uppenbart att när han talade om instinkter hade han i åtanke

kulturellt betydelsefulla beteendemönster som hade varit beständiga från de tidigaste kända kulturerna och fram till våra dagar.”⁴¹ Forest G Hill noterar att Veblens instinkter har ambivalent karaktär: ”De bildar en fast eller stabil mänsklig natur och ändå är de flexibla och beroende av institutioner.” ”Hans ’instinkter’ blev mera sociala, rationella och normativa till sin karaktär än de vanliga instinktskategorier.”⁴² Donald Walker anser att Veblen kom att använda ordet ”instinkt” som synonym för ”beteendemönster” och därmed övergav instinktsbegreppet som förklaringsprincip.⁴³ Charles Leathers tycker att instinktsbegreppet var den svagaste punkten i Veblens evolutionära teori. Veblen lyckades inte förklara hur instinkterna uppkom och nedärvdes i den mänskliga naturen – de överfördes i vart fall inte rent biologiskt.⁴⁴

Låt oss se vad Veblen själv har att säga. I *Instinct of Workmanship* förklarar han om och om igen att instinktiv handling är medveten, intelligent och målinriktad. Instinkterna anger målen, intelligensen anlitas i valet av medlen och detta val sker inom ramen för existerande tankevanor (institutioner). Saken kompliceras av att olika instinkter samverkar eller motverkar varann. Olika raser har något olika instinktiv läggning – så t ex är den blonda nordiska rasen särskilt strids- och rovlysten. En viss uppsättning instinkter, som passar i en viss miljö, kan gynnas genom ett arternas urval. Många instinkter är dessutom så vaga att deras ”böjlighet” under tillvänjning ger en marginal inom vilken den mänskliga naturen kan anpassa sig till olika levnadsvillkor.⁴⁵

Riktigt vilka instinkter Veblen sätter i rörelse i sina olika arbeten är svårt att bli klok på. Alla uttolkare drar fram tre väl utmejslade instinkter och därutöver en rad mindre preciserade företeelser. Veblen tycks också anlägga en normativ syn på instinkterna. En del är bra – de som har med omsorg, skapande och nyfikenhet att göra – och de är väl utmejslade. En del är dåliga – de som har med egenintresse, tävlingslust och skryt att göra – och de är diffusa. Gruppinstinkten (parental bent) leder individen att ta omsorg om andra än sig själv: familjen, stammen, klassen, nationen, mänskligheten. Skaparinstinkten (instinct of workmanship) driver individen att vara konstruktiv och effektiv. En nyfikenhet av mera lekfullt slag (idle curiosity) får människan att söka kunskap för dess egen skull; det handlar alltså om en nyfikenhet som inte är direkt mål- eller resultatriktad. De ”dåliga” beteendena – var gränsen mellan instinkter och (o)vanor

går är svårt att säga – för snarast tankarna till de sju dödssynderna: förvärvsinstinkt, rov-, härsk- och stridslustnad, tävlingsinstinkt och ceremonianda, som tar sig uttryck i fåfänga, skrytkonsumtion och förställningskonst.⁴⁶

Den mänskliga naturen kännetecknas alltså enligt Veblen av att den instinktivt strävar mot vissa mål. När strävandena tar sig vane-mässiga uttryck uppstår institutioner. Institutionerna – utbredda tankevanor och handlingsmönster – blir de kanaler genom vilka strävandena leds i socialt acceptabla banor.⁴⁷ Institutionerna blir krafter som bestämmer det individuella beteendet. Institutionernas utveckling bestäms av människonaturen och produktionsmetoderna (tekniken). Eftersom de grundläggande drivkrafterna i den mänskliga naturen är beständiga blir det i huvudsak förändringar i produktionstekniken som orsakar förändringar i institutionerna.⁴⁸

Är alltså i Veblens teori tekniken en exogen och enkelriktad kraft bakom institutionella förändringar? Här går åsikterna ånyo i sär och olika bedömare intresserar sig för olika sidor av triangeldramat mellan instinkter, teknik och institutioner. Gruchy betonar att teknologisk förändring är en viktig faktor, men inte den enda faktorn, bakom institutionell förändring. ”Han [Veblen] påstår att institutionell utveckling är en fråga om växelverkan och inte bara en rörelse i en riktning från teknologi till förändring i institutioner.”⁴⁹ Max Lerner finner hos Veblen ”en teknologisk historieteori”, där teknologisk utveckling leder till sociala konflikter som omformar institutionerna.⁵⁰ Paul Sweezy anser att hos Veblen ”den teknologiska förändringen följer sin egen logik och är i huvudsak exogen i förhållande till den kapitalistiska ekonomin”.⁵¹ David Seckler gör följande reflektion: Tänkandet (idle curiosity) skapar teorier som skapar teknologi som styr tankevanorna. ”Av dessa skäl kan Veblens teori inte beskrivas som verkligt deterministisk eftersom man inte vet vad nyfikenheten kan skapa.”⁵² Donald Walker tänjer ut sambandet mellan instinkter och teknik: nyfikenheten avkastar idéer som genom skaparinstinktens försorg blir innovationer i gruppinstinktens tjänst. ”Mänsklighetens instinktiva drivkrafter resulterar därför i kontinuerlig teknologisk förändring [. . .].”⁵³ Rick Tilman finner att ”nyare tolkningar betonar det dialektiska samspelet mellan produktionsmedel, produktionsförhållanden och ideologisk överbyggnad, så att benägenheten för att Veblen ska bli tolkad som en teknologisk determinist är mindre än vad som en gång var fallet.”⁵⁴ Malcolm Rutherford förklarar rent ut:

”Teknologi är en endogen faktor i Veblens system, [. . .] orsakssambanden mellan institutioner och teknologi går i båda riktningar.”⁵⁵

Det är inte för inte som Veblens analys av produktionsmetoder och institutioner har jämförts med Marx’ analys av produktivkrafter och produktionsförhållanden. Det har sagts att Veblen var ”en skickligt förklädd marxistisk teoretiker”.⁵⁶ Eftersom Veblens huvudsyfte var att kritiskt granska den amerikanska kapitalismen är det inte så konstigt att han visade intresse för och likheter med Marx. Men Veblen hade tunga invändningar mot marxismen – framför allt tog han avstånd från dess rötter i engelsk liberal ekonomi (naturrätt, hedonism) och tysk hegelianism (utveckling mot ett slutligt och fulländat mål). I Hegels ställe ville han sätta Darwin.⁵⁷ ”Hela det marxistiska schemat var enligt Veblen för-darwinistiskt och därmed föråldrat.”⁵⁸

Huruvida Veblen kan räknas som socialist är svårt att säga. Självgav han naturligtvis inga besked – han älskade ju att hålla sin omgivning i osäkerhet. Hans första hustru lär ha gått omkring bland studenterna och frågat om hennes man var socialist.⁵⁹ Efter ryska revolutionen skrev han i vart fall entusiastiskt om bolsjevismen och förklarade att bara överflödiga affärsmän led hungersnöd i Ryssland.⁶⁰ En del socialister uppskattade ironin i att en anställd vid det av John D Rockefeller grundade Chicago-universitetet var i full färd med att underminera det amerikanska etablissemanget.⁶¹

Historien var för Veblen en utvecklingsprocess i vilken det råder växlande spänningsförhållanden mellan två uppsättningar institutioner vid olika poler: å ena sidan (goda) institutioner som har med varuproduktion och tekniska metoder att göra, å andra sidan (dåliga) institutioner som har med penninghantering och äganderätter att göra. Dessa institutioner motsvaras av två sociala klasser: en produktiv klass och en improduktiv, ”arbetsfri” klass (leisure class). Dessutom kommer den sociala statusen in i analysen. Ibland har hög status varit förknippad med förmågan att vara nyttig och producera, ibland med förmågan att vara onyttig och skrytkonsumera.⁶²

Den teknologiska förändringen är som sagt en avgörande kraft bakom förändringar i institutionerna. Men olika människor och klasser påverkas olika mycket av teknologisk förändring och de som påverkas mindre ändrar sitt beteende långsammare (cultural lag), vilket ger upphov till klasskonflikter. Enligt Veblen driver klasserna in i dessa konflikter utan någon större medvetenhet om deras orsaker och syften.⁶³

Utifrån denna uppsättning instinkter, institutioner, klasser och statusuppfattningar skisserade Veblen en stadieteori med fyra epoker: 1) vildarnas, när den teknologiska kunskapen är kollektiv och okontrollerad av äganderätter, vilket gynnar grupp- och skaparinstinkterna; 2) barbarernas, när institutioner baserade på äganderättsidén, med ursprung i bedrägeri och våld, växer fram; 3) hantverkarnas, när egendomsinstitutionen blir förknippad med produktivt arbete genom att skaparinstinkten förenas med penningvinster; 4) maskinprocessens, när industrisystemet kan producera varor i överflöd men affärsföretagets mål inte är att producera så mycket som möjligt utan att göra så stora penningvinster som möjligt.⁶⁴ Därmed är vi framme vid grundbulten i Veblens konstruktion, motsättningen mellan ”affärer” och ”industri”.

När den fria konkurrensens era – genom att maskinprocessen gav upphov till storskalig produktion – övergick till den monopolistiska bolagskapitalismens så grundlades enligt Veblen nya klasskonflikter. Förekomsten av ”frånvarande ägare” (absentee ownership) ökade. Industribaronerna (captains of industry) blev mindre intresserade av industriproduktion och mera av affärsverksamhet och förvandlades på så sätt till ”affärsbaroner” (captains of business). Teknikerna tog över produktionsprocessen. Samhället klövs i två klasser: På ena sidan vetenskapsmän, ingenjörer, tekniker och arbetare, som ägnar sig åt den fysiska produktionsprocessen. På andra sidan kapitalintressena, aktieägare och företagsledare, s k ”vested interests”,⁶⁵ som kännetecknas av att de besitter ”en laglig rätt att få någonting för ingenting”⁶⁶ och som utövar kontroll över processen. Gapet mellan skapardriftens framställning av varor (bruksvärden) och affärsmentalitetens jakt på pengar (bytesvärden) vidgades. Teknikerna och arbetarna kunde producera varor i överflöd men affärsmännen försökte hålla produktionen nere och priserna uppe.⁶⁷ Affärsverksamheten, baserad på äganderätten, prissystemet och kreditgivningen, utmynnade i sabotage, förklarade Veblen i *The Engineers and the Price System*.⁶⁸

Västvärlden hade från hantverksepoken övertagit en naiv tro på den privata äganderätten och inte insett det element av sabotage mot produktionen som var inbyggt i affärsföretaget. Mentaliteten hos de varandra motstående klasserna förändrades emellertid allteftersom deras respektive hantering fortskred. Penningjakten disciplinerade genom sin logik sina utövare, affärsmännen, till personlig förvärvs-

verksamhet. Industriverksamheten disciplinerade sina utövare, teknikerna och arbetarna, i linje med maskinprocessens operonliga logik av orsak och verkan. I de förra verksamheterna blev tron på den privata äganderätten cementerad, i de senare blev den undergrävd.⁶⁹ Ingenjörerna skulle snart förstå att hela kredit- och bolagsväsendet var en "fantasihärva".⁷⁰

Denna process kunde bara sluta på två sätt. Om man ville rädda den privata äganderätten måste det ske med hjälp av reaktionär nationalism, militarism och imperialism och då skulle samhället sjunka ner i barbari. Om ingenjörer, tekniker och arbetare genom en generalstrejk lyckades ta makten skulle de upprätta en industriell republik. De skulle organisera industrin för produktion av bruksvärden i stället för produktion för profit. Resultatet skulle bli full sysselsättning och varor och tjänster i överflöd. Veblens framtidsbild var som synes en på det hela taget marxistisk utopi, även om han med sitt darwinistiska synsätt inte som hegelianen Marx såg utopin som slutet på historien.⁷¹

Teknikerna var alltså den grupp som skulle kunna ge USA socialism. Veblen förklarade att "en generalstrejk bland de teknologiska specialisterna i industrin behöver inte inbegripa mer än en bråkdel procent av befolkningen; ändå skulle den snabbt få den gamla ordningen att kollapsa". "Möjligheten av någonting liknande en sovjet i Amerika är därför möjligheten av en sovjet av tekniker."⁷² För Veblen existerade uppenbarligen en "ren" teknik – han talade om att "den mekaniska teknologin är operonlig och lidelsefri och dess mål är helt enkelt att tillgodose mänskliga behov".⁷³

I USA framträdde verkligen en rörelse som syftade till att mobilisera teknikerna för en samhällsomvandling. Veblen hade vissa kontakter med en "teknisk allians" som bildades 1920. Efter Veblens död och under djupaste depression 1932 trädde i alliansens spår en grupp som kallade sig "teknokratin" och som i den allmänna debatten betraktades som en skapelse av visionerna i Veblens ingenjörbok.⁷⁴

Veblens naiva syn på den "rena" tekniken har ådragit honom svidande kritik. Homan tycker att Veblen saknar begrepp om ekonomiska styrmedel. Veblen dömer ut affärsprinciperna och prissystemet men har inget att sätta i stället. Han kan inte visa hur samhället skulle kunna organiseras effektivt enbart på grundval av teknisk kunskap.⁷⁵ Gruchy frågar sig vilken sannolikheten är för att de tekniska experterna ska erbjuda ett effektivt ledarskap och en demokra-

tisk regim.⁷⁶ Philip Morrison kan inte i den opersonliga och rationella tekniken se någon garanti för framtiden – människan är fullt kapabel att använda tekniken inte bara för att göra profit utan också för att genomföra massmord – och undrar om prototypen till Veblens tekniker finns i ”den älskvärde Dr. Wernher von Braun”.⁷⁷ Max Lerner löper linan ut: ”Det är svårt att glömma att de ugnar som förvandlade Europas judar till aska och gödningsämne sköttes enligt maskinprocessens princip.”⁷⁸

Till sist ytterligare några ord om Veblens metodologiska hållning. Wesley Mitchell har karakteriserat Veblen som en ”född logiker”, föga road av att observera och inducera. Veblen använde samma metod som klassikerna och neoklassikerna men utgick från andra premisser – människan som instinkts- och vanedjur i stället för rationellt kalkylerande varelse – och kom till andra resultat.⁷⁹ Vid ett tillfälle avfärdade Veblen diskussionen om induktion och deduktion genom att ironiskt tala om ett ”kunskapens bankkonto”, där man kan ta ut lika mycket som man sätter in.⁸⁰

Veblens förmåga att vända upp och ner på etablerade föreställningar förskaffade honom entusiastiska anhängare och bittra fiender. Omdömena har duggat så tätt att de inte låter sig uppsamlas; ett tidigt och ett sent exempel får duga. ”Veblen är den enskilda person som mer än någon annan på senare år gett fart och riktning åt det ekonomiska tänkandet i Förenta Staterna”, skrev Paul Homan 1928, men konstaterade samtidigt att det inte rådde någon enighet om den relativa betydelsen av Veblens olika idéer. En del betonade hans kritiska insatser, andra hans evolutionära synsätt, andra hans analys av institutioner, och åter andra hans införande av socialpsykologi i ekonomiämnet. Själv tyckte Homan inte att Veblen lyckats prestera något verkligt alternativ till det teori bygge han försökt rasera och ställde sig tveksam till om Veblens verksamhet över huvud taget kunde kallas vetenskap. Men domen över resultatet mildras av den grandiosa ansatsen: ”Att försöka göra det som Veblen försöker på ett verkligt vetenskapligt sätt innebär insatser som är alltför väldiga för att vara genomförbara eller ens tänkbara för någon människa.”⁸¹ Enligt ett av de senaste omdömena – av Geoffrey Hodgson 1993 – var Veblens arbete ”det mest framgångsrika försöket, åtminstone fram till 1970-talet, att inlemma post-darwinistiskt biologiskt tänkande i ekonomi- och samhällsvetenskapen”.⁸²

Den storstilade ansatsen, de okonventionella frågorna och utrym-

met för olika tolkningar av svaren förskaffade Veblen en mängd efterföljare som tågade i väg i olika riktningar och bildade "ett spektrum av 'veblenianer' som i ena änden bestod av den lösligaste sortens tokstollar och i den andra av de mest förtänksamma rena forskare".⁸³ I den senare gruppen återfinns några av de namn som kommer att figurera i fortsättningen av detta kapitel.

John Commons – fulländad pragmatiker

Mellan Veblen och John R Commons (1862–1945) finns både likheter och olikheter. Båda var uppväxta i en miljö som stod främmande för den moderna penning- och kreditekonomin och båda betonade den evolutionära naturen hos institutionerna. Men om Veblen var kritisk, pessimistisk och ointresserad av institutionella reformer⁸⁴ så var Commons en konstruktiv och optimistisk reformist. Veblen var vänd mot antropologin, Commons mot juridiken. Commons hade dessutom en induktiv läggning som saknades hos "skrivbordsteoretikern" Veblen.⁸⁵

Commons bedrev forskarstudier under Ely på Johns Hopkins ett

John Commons – de gradvisa reformernas man.

par år i slutet av 1880-talet och utsattes genom denne för påverkan av den tyska historiska skolans idéer.⁸⁶ ”Under Elys handledning vände han sig med stor entusiasm till den ’nya’ nationalekonomin, som hade få likheter med den deduktiva vetenskapen i hans böcker på grundutbildningen.”⁸⁷ Enligt Gruchy fick Commons av Ely en knuff in på sin framtidsväg av historiska och juridiska studier.⁸⁸ Lafayette Harter betonar att Commons påverkades av bredden i Elys undervisning – kombinationen av ekonomi, sociologi och statsvetenskap – och av att denne från första början kastade ut sina studenter i fältarbete för att ”leta fakta”.⁸⁹ Commons utvecklade en pragmatisk läggning. John Dewey hade forskarstuderat vid Johns Hopkins några år före Commons och de båda tycks ha sugit näring ur samma mylla.⁹⁰ ”Amerikas antiintellektualism, pragmatism och empiricism, så som de uttrycktes av Ely och andra, passade hans [Commons’] temperament och anlag.”⁹¹ I sin avhandling från 1893, *The Distribution of Wealth*, följde Commons neoklassiska tankebanor, men avvek tillräckligt mycket från formuläret för att av andra ekonomer bli anklagad för att bedriva socialistisk smygpropaganda.⁹²

Commons verkade som ekonomiprofessor vid University of Indiana 1892–95, men blev allt mer sociologiskt inriktad. Han upprätthöll en professur i sociologi vid universitetet i Syracuse från 1895 till 1899, då de affärsintressen som stod bakom universitetet lyckades få hans tjänst indragen. Skälet var hans radikala åsikter. Bland annat hade han vid AEA:s årsmöte 1898 förklarat att Henry George och Karl Marx representerade tänkandet hos den klass som var på väg att ta den politiska makten. Och vad värre var: han hade förespråkat basebollspel på söndagar! Under fem år arbetade Commons utanför universitetsvärlden, bl a för den amerikanska industrikommissionen. Denna erfarenhet blev en vändpunkt i hans karriär tack vare de kunskaper han tillägnade sig om den amerikanska arbetarrörelsen. Han reste runt och träffade olika arbetarledare och uppträdde som medlare i arbetsmarknadstvister.⁹³

Under tiden hade Ely lyckats skrapa ihop en större summa pengar och startade 1904 en avdelning för industriforskning vid University of Wisconsin. Han kallade på Commons som fick en professur och tog ledningen för projektet. Tillsammans med sina doktorander publicerade Commons 1910–11 *A Documentary History of American Industrial Society* i tio band och 1918 den blivande klassikern *History of Labor in the United States* i två band.⁹⁴

Commons var ofta tjänstledig från universitetet för att göra undersökningar om industrier, utarbeta sociallagstiftning och tjäna som expert i olika kommissioner. Han samarbetade, liksom Ely, intimt med den progressiva rörelsens ledare, guvernören i Wisconsin Robert M La Follette.⁹⁵ Han låg bakom tre reformprogram i Wisconsin: inrättandet av en kommission för reglering av allmännyttiga företag (public utilities), inrättandet av en industrikommission för reglering av arbetarskydd och olycksfallsersättning samt det första amerikanska systemet för arbetslöshetsersättning. Dessa program blev förebilder för hela USA.⁹⁶

Commons gjorde sig alltså känd som praktiker med arbetar- och public utility-frågor som specialitet. Så småningom började han systematisera sina observationer och framträdde som teoretiker med tre stora verk, *Legal Foundations of Capitalism* (1924), som syftade till att visa hur handlingsreglerna i ekonomin utvecklats genom domstolsutslag, *Institutional Economics* (1934), som syftade till att klargöra hur ekonomerna tidigare sett på kollektiv handling, och *The Economics of Collective Action* (1950), som syftade till att klargöra innehållet i de båda föregående (och som gavs ut postumt).⁹⁷ Vissa bedömare vill inte gärna kalla Commons för teoretiker. "Commons var begreppsbyggare men ingen systembyggare", skriver Neil Chamberlain och antyder att det handlade om ren begreppsexercis: "Uppsättningar och kategorier av begrepp paraderar genom sidorna i hans två huvudarbeten."⁹⁸ Även vapenbrodern Wesley Mitchell lät förstå att Commons' läsare "själv måste systematisera det rika material som läggs fram för honom", men ansåg att lönen var väl värd mödan.⁹⁹

Vi får anledning att återkomma till bedömningarna av Commons' teoretiska insats. Låt oss för stunden bara konstatera att han inte ville omstörta den förhärskande teorin utan reformera den: "Problemet i nuläget består inte i att skapa en annan sorts ekonomi – 'institutionell ekonomi' – skild från tidigare skolor, utan i att ge den kollektiva handlingen i alla dess varianter dess rätta plats i den ekonomiska teorin."¹⁰⁰

Commons' grundläggande begrepp är transaktionen.¹⁰¹ I stället för neoklassikernas atomistiska värld av konkurrens och jämvikt satte han en värld där transaktioner bildar ett kontinuerligt flöde och tar sig kollektiva eller institutionella former. Den grundläggande enheten i ekonomin är, med Commons' ord, "inte en atom utan en elekt-

ron, alltid i rörelse – inte en individ utan två eller flera individer som agerar. [– – –] Deras rörelse är en transaktion.”¹⁰²

Transaktionerna kan analyseras i termer av effektivitet, knapphet, arbetsregler (working rules), överhöghet (sovereignty) och framtid (futura). Effektiviteten handlar om att producera bruksvärden så tekniskt effektivt som möjligt, knappheten om äganderätt och bytesvärden. (Här griper Commons tillbaks på Marx och Veblen men hyser till skillnad från dem hopp om att effektivitets- och knapphetsaspekterna kan förenas.) Arbetsreglerna består av kulturella mönster för mänskligt beteende. Överhögheten handlar om statens uppgift att med maktmedel garantera att ingångna överenskommelser efterlevs. Framtidsperspektivet innebär att förhandlingar om äganderätter syftar till att sätta nuvärden på förväntade framtida värden. Framtiden bestämmer nuet, effekten föregår orsaken. Olika aktörer har olika roller att spela med hänsyn till de olika aspekterna. Ingenjören är specialist på effektivitet, affärsmannen på knapphet, bankmannen på framtidsbedömningar.¹⁰³

Transaktionerna inbegriper intressekonflikter på grund av äganderätter till knappa resurser, intresseberoende på grund av behovet att byta varor och tjänster och ordning på grund av behovet av att lägga arbetsregler och förväntningar till grund för utbytet. Transaktionerna kan gälla frivilliga uppgörelser mellan någorlunda jämställda parter (bargaining transactions) eller handlingar som bygger på ett förhållande av över- och underordning, nämligen ransonering av knappa resurser (rationing transactions) och ledning av produktionsprocesser (managerial transactions).¹⁰⁴

Vid perfekt konkurrens finns inget utrymme för förhandlingar. Men: ”För Commons är den analys som grundar sig på begreppet perfekt konkurrens endast ett specialfall som han med varm hand överlät åt de ’ortodoxa’ ekonomerna. [– – –] Medan fallet med perfekt konkurrens bortser från förhandlingsprocessen är Commons’ institutionella ekonomi inriktad på den.”¹⁰⁵

För att undvika att knappheten på resurser skapar konflikter mellan samhällets medlemmar behövs kollektiv kontroll. Kontroll innebär visserligen att en del individer får sin handlingsfrihet kringskuren men samtidigt att andra får den utvidgad. Denna kontroll sker genom kollektiv handling via olika ”going concerns”:

Det är dylika 'going concerns', jämte de arbetsregler som håller dem samman, ända från familjen, bolaget, fackföreningen, branschföreningen och upp till staten, som vi kallar Institutioner. [– – –] vi kan definiera en institution som Kollektiv Handling som Kontrollerar Individuell Handling.¹⁰⁶

Sedvanor uppstår för att skapa ordning i mänskliga relationer, de är kittet som binder individer och grupper samman. Förändringar i vanorna skapar konflikter och konflikter skapar förändringar i vanorna. Men Commons ser inte som Marx och Veblen en avgörande konflikt mellan två grupperingar utan konflikter mellan många grupper, mellan arbetare och kapitalister, köpare och säljare, låntagare och långgivare etc. Han ser inte fram mot ett klasslöst samhälle utan mot en ordning där alla ekonomiska intressen av betydelse är proportionellt representerade i statsmakten – en korporativ ordning. De har ju alla intresse av att samhället som "going concern" kan fungera.¹⁰⁷

När olika intressen kommer på kollisionskurs kan tvisten lösas – och arbetsreglerna ändras – genom ren styrkemätning. Commons sätter emellertid sitt hopp till att tvisterna ska slitas av en medlare som kan väga samman ekonomi, juridik och etik på så sätt att ekonomiska värden blir "rimliga".¹⁰⁸ Enligt Commons spelade domstolarna den huvudsakliga medlarrollen i USA åren 1890–1910. Därefter kom den statliga administrationen – via delstatliga och federala kommissioner – att spela en allt viktigare roll. Kommissionerna bröt ner de stora problem som kunde orsaka klasskonflikter i mindre tvister mellan flera parter. På så sätt desarmerades konflikter och ändrades spelregler i en trial-and-error-process.¹⁰⁹ "Commons' genialitet låg i att tänka ut en teori om de sätt på vilka människor kom i konflikt, de sätt på vilka dessa konflikter löstes, och de sätt på vilka dessa lösningar ändrade de samhällsliga formerna – arbetsreglerna – inom vilka människornas fortsatta samarbete och konflikter skulle äga rum."¹¹⁰

Förändringar i teknik och befolkning kunde utlösa konflikter och därmed orsaka institutionell förändring.¹¹¹ Men den tekniska förändringen spelade hos Commons inte lika stor roll som hos Veblen. "Commons' huvudsakliga intresse gällde lösningen av problem och konflikter, oavsett hur de uppstod [. . .]."¹¹²

Commons' teori om institutionell utveckling bygger naturligtvis på en darwinistisk världsbild. Hos Darwin spelar slumpmässiga gene-

tiska variationer in, hos Commons styrs variationerna i det mänskliga beteendet av medvetande och syfte samtidigt som han är klar över att handlingar kan få andra följder än de åsyftade.¹¹³

I sin analys av kapitalismen hämtade Commons inspiration från tyska tänkare som Bücher, Schmoller och Sombart.¹¹⁴ Han delade in kapitalismens utveckling i tre stadier, köpmannakapitalism, arbetsgivarkapitalism och bankkapitalism, kännetecknade av respektive knapphet, överflöd och stabilitet. Det grundläggande problemet utgjordes, hos Commons liksom hos Veblen, av förhållandet mellan knapphet och effektivitet. Försöken att stabilisera ekonomin hade mera inriktats på att säkra ”knapphetsvinster” än ”effektivitetsvinster”.¹¹⁵ De ekonomer som försökte stabilisera ekonomin delade Commons in i ”förhandlingsskolan” och ”ledningsskolan”. De förra ville se inhemsk och internationell samordning av den ekonomiska politiken genom förhandlingar. De senare ville se planhushållningsorgan vilande på statens exekutiva makt. ”Den ena blickar mot den förnuftiga kapitalismen, den andra mot kommunism och fascism”, förklarade Commons.¹¹⁶ Ibland talade han om industrikommissionen som en fjärde statsmakt med uppgift att undersöka och experimentera med arbetsreglerna.¹¹⁷ Oftast förespråkade han stabilisering av ekonomin genom penningpolitik och av sysselsättningen genom en arbetslöshetsförsäkring som gav arbetsgivarna incitament att inte i förstone avskeda personal.¹¹⁸

I metodfrågor var Commons en sann pragmatiker. Valet av teknik borde vara avhängigt forskarens läggning och intresseinriktning. Därför var metodstrider ganska meningslösa. På det hela taget tycks Commons ha försökt navigera mellan de deduktiva/logiska och de induktiva/deskriptiva blindskären.¹¹⁹ Han använde ofta en komparativ metod som gick ut på att söka efter likheter och skillnader i ”tusentals specialfall”.¹²⁰ Seckler skriver:

Även Commons' mest teoretiska arbeten följer framställningsformen: erfarenhet, förståelse, generalisering av förståelsen och till sist andra liknande erfarenheter. Vad gäller denna metods förhållande till kontroversen induktion-deduktion eller var den placerar honom i metodstriden erkänner Commons att han faktiskt inte vet och inte heller bryr sig särskilt mycket.¹²¹

Commons utövade via sina studenter ett mäktigt inflytande på framväxten av arbetslagstiftning och socialförsäkringssystem i USA och

inte minst på New Deal-politiken. Därom är alla bedömare ense. Harter, exempelvis, skriver att Commons' reformarbete har, "mer än hans eller någon annan ekonoms teorier, bidragit till en radikal förändring av det amerikanska tänkandet".¹²² "Han är troligen ansvarig för fler faktiska reformer", intygar Seckler, "än någon annan akademiker förr eller senare."¹²³ Commons var de gradvisa reformernas man. Han kunde inte säga vart utvecklingen var på väg men var i varje ögonblick "beredd att påverka den i riktningar som gynnade trygghet i överensstämmelse med frihet". Han utgick från tidigare erfarenheter. "Framåtskridande bestod för Commons i att välja de bästa tillvägagångssätt som visat sig praktiska och sedan göra dem till standard." Han var en fulländad pragmatiker, "varken radikal eller konservativ."¹²⁴

Commons' insatser och inflytande som teoretiker är däremot omstridda. En anledning är att han liksom Veblen är svår att förstå. "Det är allmänt erkänt att J R Commons besatt ett av de mera dunkla framställningssätt som man kan finna i ekonomiämnets historia [. . .]."¹²⁵

En sentida bedömare – Charles Whalen – har försökt samla uttolkarna av Commons som teoretiker i sex kategorier:¹²⁶ 1) Commons var en "luddig" tänkare; han lyckades visserligen inspirera en generation av studenter men ytterst få förstod vad han talade om.¹²⁷ 2) Commons var begreppsbyggare men inte systembyggare.¹²⁸ 3) Commons' arbeten innehåller en teoretisk struktur men det var bara han själv som förstod den. 4) Commons' arbeten innehåller fröna till ett mikroekonomiskt angreppssätt; detta är tolkningen hos en del ekonomer inom "den nya institutionella ekonomin", bl a Oliver Williamson. 5) Commons' institutionalism kan tjäna som komplement till den vanliga mikro- och makroekonomin på så sätt att den tar hand om det långa perspektivet.¹²⁹ 6) Commons ligger i den institutionella mittfåran, som löper från Veblen till Ayres och vidare.

I någon mån tycks Commons ha varit föregångare till "den nya institutionella ekonomin", åtminstone om man accepterar en tolkning enligt vilken hans arbete står mellan neoklassikerna och Veblens/Ayres institutionalism. Så tycker Malcolm Rutherford att Commons' betoning av kollektiv handling för att garantera fungerande regler i stället för naken makt eller anarki pekar fram mot James Buchanan, att hans framhävande av transaktionen som det centrala begreppet pekar fram mot Ronald Coase och att hans förklaring av institutio-

nell förändring pekar fram mot Douglass North. Rutherford noterar att Commons visserligen inte närmare diskuterat en rad viktiga problem i den nya institutionella ekonomin – exempelvis snålskjutsåka-re, transaktionskostnader, kollektiva nyttigheter, externaliteter, byråkrater – men drar ändå slutsatsen att ”det kan råda föga tvivel om att han [. . .] väsentligen föregripit det moderna tänkandet om institutioner och institutionell förändring”.¹³⁰

Wesley Mitchell – profet för fakta och siffror

”Om Veblen är Messias så är Mitchell åtminstone överstepräst i vad som i Förenta Staterna kommit att kallas ’institutionell ekonomi’”, förklarade Paul Homan 1928.¹³¹ Wesley Clair Mitchell (1874–1948) var Veblens främste elev. Han tänkte liksom Veblen i kumulativa och evolutionära banor, han var kritisk mot neoklassikernas psykologiska antaganden, han ville studera institutionernas utveckling. Men i det stora hela var Mitchells personlighet, intressen och metoder väsensskilda från Veblens. Mitchells läkare beskrev honom som ”den mest normala man han någonsin känt”¹³² – det är svårt att tänka sig att Veblens läkare skulle ha sagt detsamma. När Veblen gav sig ut på strövtåg på vida humanistiska och samhällsvetenskapliga fält grävde Mitchell med arkeologisk noggrannhet i statistikens slagghögar inom ett hörn av samhällsekonomin. När Veblen inriktade sig på att undergräva den ortodoxa ekonomin genom att ifrågasätta dess postulat försökte Mitchell begrava den i faktamängder som ifrågasatte dess slutsatser. Mitchell var liksom Veblen kritisk mot den ortodoxa teorin men använde delar av den när det passade honom. Han trodde knappast att den institutionella ekonomin kunde ersätta den ortodoxa utan föreställde sig att de båda riktningarna skulle befrukta varann och eventuellt smälta samman.¹³³ Han förklarade att: ”De problem som behandlas av den ortodoxa teorin är verkliga problem och de två uppsättningarna diskussioner borde ges en sådan form att var och en kan se hur de kompletterar varandra.”¹³⁴ Till skillnad från Veblen och Commons uttryckte sig Mitchell klart och begripligt.

Veblen var naturligtvis inte Mitchells enda inspirationskälla. Under ett år på 1890-talet bedrev han forskarstudier vid universiteten i Halle och Wien och följde Conrads och Mengers föreläsningar. Enligt Schumpeter avsatte det europeiska studieåret inga synliga spår i Mitchells tänkande.¹³⁵ De avgörande impulserna fick Mitchell vid

Wesley Mitchell – konjunkturcykeln blev modefluga.

universitetet i Chicago av Dewey i filosofi och Veblen och Laughlin i ekonomi – det sadas att han fick ”sanningen” presenterad av Laughlin och uttolkad av Veblen¹³⁶ – och Jacques Loeb i fysiologi. Dewey bidrog till att Mitchell kom att ifrågasätta psykologin bakom ortodoxin och till att han slog in på den induktiva analysens väg. Laughlin höll sig visserligen till den klassiska traditionen, men styrde in Mitchells intresse på monetära frågor, vilket resulterade i en doktorsavhandling 1899 som byggdes ut i *A History of the Greenbacks*¹³⁷ (1903) och *Gold, Prices, and Wages under the Greenback Standard* (1908). Med dessa böcker fick Mitchell rykte om sig att vara landets främste ekonomiske statistiker.¹³⁸

Med *Business Cycles* 1913 – samma år som han började sin långa karriär vid Columbia-universitetet i New York – etablerade sig Mitchell som USA:s kanske främste nationalekonom. I denna bok försökte han gå till botten med konjunktursvängningarnas mysterium. Liksom övriga institutionalister ser Mitchell jakten på penninginkomster som det primära motivet i affärsverksamheten. Den monetära sidan avspeglar inte, utan dirigerar snarare, den reala. ”Det måste därmed vara uppenbart att Mitchells tankeschema är antipatiskt till gränsnytteanalysens metoder och slutsatser, till alla därpå

grundade fördelningsteorier och till alla uppfattningar om en jämvikt i 'reala' ekonomiska krafter som tar sig uttryck i ett prissystem."¹³⁹

Mitchells tankeschema utgick alltså från Veblens distinktion mellan affärer/pengar och industri/teknik. Enligt Mitchell löper tre processer parallellt: affärsprocessen som går ut på att tjäna pengar, den industriella processen som går ut på att producera varor och den kommersiella processen som går ut på att distribuera varorna. Affärsprocessen är överordnad de övriga och affärsföretagen är sammanflätade i ett finansiellt system som ger upphov till svängningar i den ekonomiska aktiviteten.¹⁴⁰ "Konjunkturcykler", förklarade Mitchell i *Business Cycles*, "uppstår på det stadium i den ekonomiska historien när produktionen och fördelningen av varor huvudsakligen organiseras i form av affärsföretaget som drivs i vinstsyfte."¹⁴¹

I själva verket arbetade Mitchell i flera år i början på 1900-talet på ett stort arbete om "Penningekonomin" men fann att han först måste komma till klarhet om en bestämd sida av saken: konjunkturcykeln. "Han undersökte konjunkturcykeln därför att han trodde att den var en strategisk sida av penningekonomin."¹⁴² Detta "förarbete" kom att bli Mitchells livsverk.

I *Business Cycles* förklarade Mitchell att han inte, som varit fallet i tidigare konjunkturforskning, försökte lansera någon teori om orsakerna till cyklerna – de var komplicerade fenomen som inte lät sig fångas i enkla modeller. I stället lanserade han "analytisk beskrivning" som en metod för att klarlägga de förhållanden som tillsammans skapar cykliska förlopp. "Att observera, analysera och systematisera fenomenen högkonjunktur, kris och depression är huvuduppgiften."¹⁴³ Denna analys skulle skilja sig från såväl beskrivning utan systematisk grund som från orsaksteori på i huvudsak deduktiv grund. Den skulle balansera mellan deduktion och induktion.¹⁴⁴ Hur mycket Mitchell ville vila på respektive ben är svårt att säga. I ett tal inför AEA 1925 förklarade han att det skulle krävas otaliga monografier innan en ny ekonomisk teori kunde utkristalliseras, vilket låter som en anslutning till den rena historiska metoden.¹⁴⁵ I sina föreläsningar på 30-talet talade han emellertid om "den historiska skolans ganska enfaldiga program, att i två eller tre generationer bara samla material för att se vad man kunde slå fast".¹⁴⁶

Mitchells ambition var som sagt inte att hitta några yttersta orsaker till cyklerna utan att visa hur affärsföretagens verksamhet i en

penningekonomi under moderna industriella förhållanden ger upphov till en självgenererande, kumulativ rörelse i den ekonomiska aktiviteten. Det var inte tal om avvikelser från ett normalt jämviktstillstånd. För Mitchell existerade inte jämvikt, bara rörelse.¹⁴⁷ Det behövdes alltså inga exogena krafter som teknisk förändring, befolkningsökning, krig och skördeutfall för att förklara rörelsen. Alvin Hansen, en annan berömd konjunkturforskare, påpekar: "Teknologiska framsteg, med periodiskt återkommande vågor av innovationer och kapitalbildning, spelade aldrig någon viktig roll i Mitchells uppfattning om konjunkturcykeln."¹⁴⁸

I den vetenskapliga världen blev genomslaget kraftigt. "Inget annat arbete mellan Marshalls *Principles* och Keynes' *General Theory* har haft så stort inflytande på det ekonomiska tänkandet i västvärlden", enligt Arthur Burns.¹⁴⁹ Att Mitchells framställning byggde på en kritisk inställning till affärsverksamheten tycks inte ha legat honom i fatet. Alvin Hansen igen:

Termen "konjunkturcykel" blev ett populärt och passande begrepp. Affärsmännen tyckte inte att det låg någon förebråelse i att beskriva den fria företagsamhetens system som att det rörde sig i kontinuerliga och självgenererande cykler. De betraktade snarare dessa oscillationer som "hjärtslagen" hos ett livaktigt, dynamiskt system. Konjunkturcykeln blev en modefluga i affärsvärlden; prognosmakeriet blev en nationalsport [. . .].¹⁵⁰

Mitchell tycks ha närt ett hopp om att hans arbete skulle mynna ut i en teori om konjunkturcykeln och kanske rent av åstadkomma en omvälvning av hela den ekonomiska teorin.¹⁵¹ Hans teoretiska ansatser är inte bara inneslutna i *Business Cycles* och uppföljarna *Business Cycles: The Problem and Its Setting* (1927) och *Measuring Business Cycles* (tillsammans med Arthur F Burns 1946) utan tvärtom utspridda i en lång rad uppsatser och artiklar utifrån vilka doktrinhistorikerna försökt pussla ihop hans allmänna institutionalistiska synsätt.

Det för Mitchell viktigaste ekonomisk-teoretiska problemet gällde frågan om den mänskliga naturen. Han betraktade den hedonistiska tolkningen som föråldrad och tog bl a intryck av William McDougalls instinktpsychologi. Liksom Veblen kom Mitchell att företräda en socialpsykologisk tolkning, enligt vilken tillvarons mål bestäms av relativt stabila instinkter medan rationaliteten kommer till använd-

ning i valet av medel för att nå målen.¹⁵² Han talade om tänkandet som en "intermittent process" som försöker "hitta vägar till mål som satts upp av mera grundläggande krafter" och som anlitas när "rutinmässiga handlingsätt stöter på hinder".¹⁵³

För att ge studiet av det mänskliga beteendet en objektiv förankring förespråkade Mitchell historiska och statistiska analyser av massbeteende. I första hand gällde det att undersöka hur grundläggande institutioner som lagstiftning och affärsverksamhet påverkar beteendet. Att Mitchell såg ett naturligt samband mellan kvantitativ och institutionell analys framgår av följande citat: "De kvantitativa forskarna kommer att ha en särskild förkärlek för institutionella problem eftersom institutioner standardiserar beteendet och därigenom underlättar det statistiska arbetet."¹⁵⁴ 1800-talsekonomerna hade antagit att människor handlar i huvudsak rationellt och hade visat hur detta handlande tog sig uttryck i en fri marknadsekonomi. Mitchell lade tonvikten på institutionernas betydelse för att forma det mänskliga beteendet. Det var marknadsekonomin institutioner – särskilt penningväsendet – som föranledde människorna att bete sig som rationella individer.¹⁵⁵ "Användningen av pengar lägger grunden till en rationell teori om det ekonomiska livet eftersom den rationaliserar detta liv. Pengar är kanske inte roten till allt ont, men de är roten till den ekonomiska vetenskapen."¹⁵⁶

Mitchell ansåg att människorna under andra institutionella förhållanden skulle kunna uppträda mycket annorlunda utan att göra våld på sin grundläggande natur och drog härav optimistiska slutsatser om möjligheterna för sociala reformer. I själva verket tycks allvarlig social reformiver och inte veblensk "lekfull nyfikenhet" ha varit den avgörande drivfjädern i Mitchells vetenskapliga projekt. Vetenskapen syftade till att ge kunskap med vilken man skulle kunna leda utvecklingen i för människosläktet gynnsamma banor.¹⁵⁷

Därmed är vi inne på Mitchells planhushållningsidéer. Han blev under den stora depressionen övertygad om att det privata näringslivet kunde överleva bara om den ekonomiska aktiviteten reglerades enligt en allmän ekonomisk plan. Valet stod inte mellan oreglerad privatföretagsamhet och total statskontroll. Det gällde att i pragmatisk anda välja en efter omständigheterna lämplig blandning av statskontroll och fri företagsamhet. 1933 tillsattes en National Planning Board med Mitchell som en av tre medlemmar. Uppgiften bestod i att samordna program för offentliga arbeten men trion såg snart

som sin främsta uppgift att utforma en ”plan för planering”.¹⁵⁸

Men det är alltså för sina kvantitativa, statistiska analyser Mitchell har gått till historien. ”Hans metod är den kvantitativa analysens. Han är profeten för fakta och siffror.”¹⁵⁹ I det sammanhanget bör man naturligtvis nämna att Mitchell var en av grundarna av National Bureau of Economic Research (NBER) 1920 och till sin död eldsjälens som dirigerade organisationen i dess undersökningar av priser och nationalinkomst m m.¹⁶⁰ Mitchell lade också grunden till systemet med konjunkturindikatorer.¹⁶¹

Vilken är eftervärldens dom över Mitchell? De flesta bedömare brukar lovorda honom – för hans blygsamhet, noggranhet och flit. Även en ekonom som Milton Friedman – som i sin syn på realism står ljusår från Mitchell – skattar honom högt och ser i honom en icke föraktlig teoretiker.¹⁶² (Kanske är det Mitchells ord om ”pengarna som roten till den ekonomiska vetenskapen” som gjort Friedman så välvilligt stämd.) ”Ingen människa har gjort mer för att vända ekonomerna mot studiet av vårt ekonomiska systems verkliga funktions-sätt”, enligt Frederick C Mills.¹⁶³ Kenneth Boulding däremot avfärdar Mitchell som en figur som samlade på tidsserier som om det gällt fjärlilar och vars teorier bär ”den begåvade amatörens kännetecken”. Allan Gruchy kontrar med att Mitchell kan ha betytt mer än Keynes för att utveckla ekonomiämnet till en empirisk vetenskap och en integrerad del av samhällsvetenskaperna.¹⁶⁴ Enligt Philip A Klein blev den institutionalistiska segern på konjunkturforskningens område så total att det institutionalistiska ursprunget glömdes bort. ”Det finns inget ’neoklassiskt’ sätt att mäta konjunkturcykler utan bara det som vuxit fram ur den mitchellska traditionen.”¹⁶⁵

Några profiler¹⁶⁶

John Maurice Clark (1884–1963) ärvde från sin far John Bates Clark en helgjuten men statisk doktrin som han sökte omforma i dynamisk riktning. Liksom övriga institutionalister ville han se ekonomin in-fefattad i en evolutionär process. Liksom de övriga vände han sig mot gränsnytteteorin därför att den byggde på alltför långt driven förenkling av den mänskliga naturen. I stället för det enda njutnings-motivet fanns många motiv som inte kunde mätas exakt men väl rangordnas så att man fick en skala av motiv eller värden. Clark ansåg att beslutsfattande innebär så stor psykologisk ansträngning att

människor tenderar att handla enligt vanemönster. Individerna kalkylerar hela tiden, men inom ramen för ganska stela mönster. Ekonomerna borde därför studera såväl kalkylerna på marknaden som vanemönstren. Clarks stora genombrott kom med boken *Studies in the Economics of Overhead Costs* 1923, i vilken han frångick jämviktsekonomernas antagande att företag lätt kan gå in och ut på olika marknader. De stora fasta kostnaderna (overhead costs) hade gjort slut på industrisystemets eventuella förmåga att tendera mot jämvikt. Det har sagts att Clark förebådade kommande arbeten om externaliteter och samhällliga kostnader (social costs). Han förespråkade också nationell ekonomisk planering, närmare bestämt en social-liberal "tredje väg" mellan fri konkurrens och totalitär planering och hänvisade till Sverige som ett lyckat exempel i den vägen. I metodfrågor tog Clark, liksom Commons och Mitchell, avstånd från överdrifter i såväl deduktiv som induktiv riktning.

Rexford Guy Tugwell (1891–1979) var påverkad av Dewey och Mitchell men framför allt var han elev till Simon Nelson Patten, som delgav honom den tyska historiska skolans lärdomar. Tugwell följde i sin syn på den mänskliga naturen och institutionerna Veblen och Mitchell i spåren. Människor drivs av instinkter och använder förnuftet för att välja vägar till målen. Teknisk förändring skapar behov av förändring i samhällets sätt att organisera sig och det uppstår kriser innan en ny jämvikt mellan samhällsorganisationen och den underliggande ekonomin etableras. Tugwells hypotes var att människor instinktivt är mera inriktade på samarbete än på konkurrens. Att organisera kollektiv handling är alltså detsamma som att bejaka drivkrafterna i den mänskliga naturen. Den yttersta organisatören är förstas staten. Tugwell förespråkade nationell planering för att koordinera de olika industriernas planer och föreslog inrättandet av en fjärde statsmakt för att utöva "den dirigerande makten". I metodfrågor var Tugwell, liksom övriga institutionalister, föga intresserad av att dras in i diskussioner om det relativa värdet av deduktion och induktion. Det gällde att i pragmatisk anda testa doktrinerna mot verkligheten. Vetenskap var för honom "experimentalism". När den stora depressionen var som djupast lämnade han det akademiska livet för jordbruksdepartementet och blev en av de främsta förespråkarna för djärva experiment inom ramen för New Deal. Han ingick också i Roosevelts speciella "hjärntrust".

Gardiner Coit Means' (1896–1988) berömmelse vilar på hans arbeten om det moderna storföretaget, doktorsavhandlingen *The Corporate Revolution* och den bok han samtidigt (1932) gav ut tillsammans med Adolf A Berle, *The Modern Corporation and Private Property*.¹⁶⁷ Budskapet i dessa arbeten var att storföretagens framväxt resulterat i åtskillnad mellan ägande och kontroll. Äganderätten hade spritts på allt fler aktieägare, kontrollen lagts i händerna på anställda direktörer. Storföretagens framväxt hade också medfört att många fria marknader ersatts med administrerade marknader, där den ekonomiska aktiviteten inte längre koordinerades av utbud och efterfrågan utan av företagsledningens beslut. Den konkurrens som fanns kvar tenderade snarare att resultera i justering av produktion än av priser. När efterfrågan föll reagerade storföretagen med att hålla upp priserna och skära ner produktionen medan små konkurrensutsatta företag tvingades sänka priserna och hålla produktionen uppe. ”En depression kan beskrivas som ett fall i priserna på den flexibla änden av prisskalan och ett fall i produktionen på den inflexibla änden”, förklarade Means 1936.¹⁶⁸ Storföretagens beteende innebar att jämviktsmekanikens självkorrigeringa krafter inte längre fungerade och att ekonomin hamnade i situationer av ofullständigt reursutnyttjande. För att komma till rätta med problemen förespråkade Means på kort sikt offentliga arbeten och åtgärder för att hålla de flexibla priserna uppe, på lång sikt allmän ekonomisk planering; liksom Tugwell talade han om en fjärde dirigerande statsmakt. Det gällde att finna en medelväg av ”reglerad kapitalism” mellan ”anarki” och totalitär planhushållning. Means arbetade under New Deal-eran inom den federala administrationen men var kritisk till de åtgärder som skapade planerad knapphet snarare än planerat överflöd.

Gemensamma drag

De institutionalistiska ekonomerna hade, som vi sett, skilda temperament och intresseområden. Det kan därför vara på sin plats att i några punkter summera de idéer som förenade dem:¹⁶⁹

1. Den statiska och mekaniska teorin för allmän jämvikt bör ersättas med en dynamisk teori om evolutionära processer. Det innebär ett filosofiskt systemskifte enligt vilket ekonomivetenskapen bör byta

inspirationskälla: från Newtons fysiska till Darwins biologiska världsbild.

2. Ekonomin kan inte studeras isolerad från tillvarons övriga sidor. Denna "holistiska" ansats innebär att ekonomen bör arbeta "tvärvetenskapligt" och dra nytta av kunskaper från ämnen som psykologi, sociologi, antropologi och juridik.

3. Den ortodoxa teorin bygger på orealistiska antaganden om individen som nyttomaximerare i en frikonkurrens ekonomi. Den individualistiska psykologiska grundvalen (individen som rationell nyttomaximerare) bör ersättas med en socialpsykologisk: individen drivs av instinkter av såväl egoistisk som altruistisk karaktär och använder sitt förnuft för att välja vägar som kan tänkas leda till målen.¹⁷⁰ Antagandet om fri konkurrens är överspelat, åtminstone i den amerikanska ekonomin. Denna ekonomi beskriver i stället en skala som i ena änden präglas av konkurrens och i andra änden av monopol.

4. Den evolutionära processen handlar inte om osynliga händer som styr individer i harmoniska banor utan om individer och organiserade intressen som ömsom kolliderar och ömsom samarbetar.

5. För att underlätta individernas val och minska risken för konflikter i samhället utvecklas sedvänjor och kollektiva kontrollmekanismer – institutioner. Individernas beteende påverkar institutionerna och institutionerna påverkar beteendet.

6. Det råder växelverkan mellan den tekniska utvecklingen och institutionerna. Oftast är det förändringar i produktionsteknik som kräver förändringar i institutionella arrangemang. Eftersom olika grupper påverkas olika mycket av tekniska förändringar kommer en del att ändra sitt beteende snabbare än andra, vilket leder till konflikter.

7. I det moderna industrisamhället råder en avgörande motsättning mellan produktionstekniken, som ger möjlighet att framställa varor i stor skala, och affärsmentaliteten, som går ut på att tjäna så mycket pengar som möjligt. Eftersom affärsmentaliteten är överordnad produktionsprocessen innebär det – åtminstone i den monopolistiska

delen av ekonomin – att produktionsmöjligheterna inte utnyttjas fullt ut. Där är penninginkomsten mera en belöning för förmågan att skapa knapphet än för förmågan att skapa överflöd.

8. Prissystemet i en ekonomi som består av både konkurrensdugliga och monopolistiska delar fungerar inte som en smidigt koordinerande mekanism. Det allokerar inte resurser mellan olika verksamheter på ett effektivt sätt, det skapar ”oförtjänta” inkomster och lyckas inte hålla den allmänna aktiviteten på en hög och jämn nivå.

I metodologiskt avseende söker institutionalisterna gå en medelväg och få till stånd livlig växelverkan mellan deduktion och induktion. De vill minska gapet mellan teori och empiri, åstadkomma en teori baserad på antaganden som någorlunda överensstämmer med den verklighet de tycker sig se. Det innebär i flertalet fall att de lutar åt det induktiva hållet, då de anser att det behövs generaliseringar utifrån empiriska studier för att få fram byggstenar till en ny teori.

De flesta institutionalister – Veblen undantagen – har en funktionalistisk syn på vetenskapen. De besjålas av reformistisk anda och ser ekonomivetenskapen som ett instrument med vars hjälp man kan upptäcka och bota sjukdomstillstånd i ekonomin. De är på jakt efter institutionella problem som går att rätta till: ”De kan lukta sig till problem som björnar luktar sig till honung”, enligt Homan.¹⁷¹ De är pragmatiska interventionister och i många fall (på 1920- och 30-talen) planhushållningsivrare.

Skolans eftermäle

Var den amerikanska institutionalismen framgångsrik eller inte? Att ge ett objektiva svar på den frågan är omöjligt. Flera generationer av Veblens, Commons' och Mitchells arvtagare har ansett sig förvalta den rätta läran och trott sig gå ljusare tider till mötes. Mainstream-ekonomerna har vanligen betraktat dem som en samling kritiker som kommit med originella uppslag men som visat sig oförmögna att skapa ett eget teoretiskt alternativ och som därför är dömda att tyna bort.

Hos många doktrinhistoriker möter man uppfattningen att institutionalisterna visserligen inte lyckades komma i överläge men att de under sin brottning med olika problem gjort avtryck på åtskilliga

områden inom ekonomiämnet. R A Gordon tycker inte att den ekonomiska teorins kärnområde påverkats särskilt mycket av institutionalismen. Däremot har institutionalismen påverkat utvecklingen på många delområden: konjunkturteori, tillväxtteori, nationalräkenskaper, stabiliseringspolitik, utvecklingsekonomi, teorier om företaget, organisationsteori, spelteori, teorier om andra marknadsformer än fri konkurrens, arbetsmarknadsekonomi, befolkningsekonomi, utbildningsekonomi och ekonomisk planering.¹⁷² Allan Gruchy finner att institutionalisterna inte lyckades lägga ett nytt huvudspår men att de gjorde mainstream-ekonomerna uppmärksamma på begränsningarna i deras antaganden om den mänskliga naturen och det ekonomiska systemets karaktär och att institutionalisternas breda angreppssätt kommit till användning i studiet av utvecklingsländer.¹⁷³ Warren Samuels ser institutionalismens inflytande inom framför allt arbetsmarknadsekonomi, industriell organisation, utvecklingsekonomi, naturresursekonomi och makroekonomi.¹⁷⁴ Geoffrey Hodgson konstaterar att institutionalisterna slog fast betydelsen av institutioner och behovet av evolutionär ekonomisk teori och att de därefter rörde sig i alltmer deskriptiv riktning och lämnade en rad teoretiska kärnfrågor obesvarade.¹⁷⁵

Enligt ett synsätt, som exempelvis Commons-biografen Lafayette Harter företräder,¹⁷⁶ vann institutionalisterna en rad pyrrrussegrar. Genom framgångar på olika delområden underminerade de grunden för en egen skolbildning. Mainstream-ekonomerna tog över deras hjärtefrågor: den empiriska forskningen blev allt mera metodologiskt raffinerad, tekniker för att stabilisera ekonomin utarbetades (keynesianismen), monopolteorin utvecklades, intresset för ekonomisk utveckling och dynamiska modeller ökade och institutionerna undersöktes (av framför allt sociologer).

Det verkar alltså som om institutionalisterna riktade intresset mot frågor som hade framtiden för sig. Men i stället för att etablera en ny ortodoxi lät de den gamla ortodoxin plocka russin ur kakan. Det kan kanske förklaras med att de från början var misstänksamma mot helgjutna teorier. De uppmanade sina studenter att attackera praktiska problem. Studenterna blev framstående specialister på olika områden, men tvingades skaffa sig sin grundläggande teoretiska skolning från de ortodoxa ekonomerna.¹⁷⁷

På den ekonomiska politikens område blev institutionalisterna mycket framgångsrika, särskilt som inspiratörer och administratörer

rer av de lagar, regleringar och andra åtgärder som introducerades med New Deal-politiken på 1930-talet.

Att institutionalismen tappade terräng efter 1930-talet kan sannolikt i betydande grad förklaras med keynesianismens framryckning. Här fanns en ny medelväg för dem som hade svårt att acceptera neoklassikernas eller marxisternas budskap.¹⁷⁸ Här fanns en lösning på det problem som institutionalisterna satt i centrum för sina analyser: kapitalismens ovana att underutnyttja de ekonomiska resurserna. Vår tids institutionalistiska renässans kan sannolikt i motsvarande mån sättas i samband med keynesianismens kris.

Noter

¹ Foster (1991, s 207) anser rent av att institutionalisterna utgjorde mainstream-rörelsen i Amerika under mellankrigstiden och överflyglades av neoklassikerna först efter andra världskriget.

² Homan (1932) s 12. Homan förnekade att det fanns någon särskild institutionalistisk ekonomi, men blev ändå en institutionalismens historieskrivare genom att han i sin bok 1928 behandlade Veblen, Mitchell och Clark.

³ Gruchy (1947). Denna bok kommer att väga förhållandevis tungt i den fortsatta framställningen, just därför att den består av en systematisk genomgång av de olika institutionalisternas teoribygggen.

⁴ "Det är vanligt att tala om Veblens ekonomi som institutionalistisk och det är en passande term", förklarar Mitchell (1949, s 250). Jfr densamme, s 224.

⁵ Anne Mayhew (1987, s 985–91) har pekat på – men intefäst större tilltro till – dessa förklaringar.

⁶ Kenneth Boulding (1957, s 5) anser att den amerikanska institutionalismen var å ena sidan en del av "en världsomspännande intellektuell rörelse", å andra sidan framsprungen ur amerikanska förhållanden. Mayhew (1987, s 980–84) ser likheter mellan den tyska historiska skolan och den amerikanska institutionalismen och mellan marxismen och "veblenismen", men menar att det handlar om just likheter och inte betydelsefull påverkan. John Foster (1991, s 209) beskriver institutionalismen som "delvis en fortsättning av de tyska och engelska historiska skolorna i politisk ekonomi".

⁷ Se t ex Dorfman (1949) s 434 och Mitchell (1949) s 232. Dorfman (1958, s 2) och Lerner (1948, s 47) talar om ett arv från norska sagoberättare.

⁸ Se Dorfman (1935) s 505.

⁹ Dorfman (1949) s 438.

¹⁰ Veblens antropologiska perspektiv har betonats av t ex Clarence E Ayres och Anne Mayhew. "Veblen tycks ha betraktat den moderna västerländska ekonomin ur det primitiva samhällets perspektiv", skriver Ayres (1963, s 50). Mayhew (1987, s 976) broderar vidare på temat: "Veblen var den förste ekonomiske antropologen och vad som gör det hela så anmärkningsvärt är att han inte studerade exotiska folk – det är alltid lättare att observera vanor när de verkar

främmande och därför lustiga – utan i stället granskade sin egen kultur.”

¹¹ ”Han trodde att varje god och konstruktiv idé eller kraft hade sin motsatta eller destruktiva motpart”, skriver Erwin Zingler (1974, s 330) och drar en parallell till Freuds konstruktiva och destruktiva instinkter. Lerner (1948, s 47–48) tycker att Veblens återkommande symboler för gott och ont för tankarna till kampen mellan Balder och Loke.

¹² Dorfman (1935) s 312–13. Se vidare t ex Forest G Hill (1958, s 129): ”Han tillgrip känsloladdade termer eller vanliga slagord, vilka för honom ofta hade en dold mening som avvek från deras vanliga användning.” Lerner (1948, s 45) gör en delvis omvänd tolkning: ”Hans effektivaste enskilda litterära konstgrepp gick ut på att ta ord behäftade med smådliga bibetydelser och använda dem med storögd oskuldsfullhet i deras ursprungligt exakta och bokstavliga bemärkelse.”

¹³ ”Han skrev med en märklig stil, en blandning av element som attraherade vänsteranhängare, oppositionella, nonkonformister, intellektuella snobbar och åtskilliga andra människor som njöt av hans fräna frasmakeri”, skriver Harter (1962, s 248). Även Mitchell (1950, s 289) beskrev Veblen som ”en oförbätterlig frasmakare” som utformar sina fraser ”så att de ska krypa under skinnet på oss”.

¹⁴ Mitchell (1950) s 289. Mitchell (1949, s 236) medger förstås att Veblen var ”hemfallen åt en ganska tung sorts meningsbyggnad”.

¹⁵ Seckler (1975) s 2.

¹⁶ Mitchell (1949) s 233.

¹⁷ Dorfman (1935) s 12.

¹⁸ Mitchell (1950) s 289. Mitchell talade också (s 312) om Veblen som en man med kvick humor och långsam ironi.

¹⁹ Dorfman (1935) s 250. Jfr Mitchell (1950, s 301): ”Det finns alltid en atmosfär av lekfullhet kring hans attityd till sitt arbete i tydlig kontrast till det dödliga allvaret hos de flesta ekonomer.”

²⁰ Nabers (1958) s 77.

²¹ Lerner (1948) s 8.

²² För en översikt av några senare alster, se Tilman (1987a).

²³ Dorfman (1935) s 274, 306–08.

²⁴ Lerner (1948) s 9.

²⁵ Ely och Veblen var ungefär jämnåriga. Veblen tycks inte ha varit särskilt påverkad av Ely – se t ex Seckler (1975) s 28. Ely blev, åtminstone med tiden, ganska skeptisk till Veblen. Dels blev Ely mera konservativ, dels uppfattade han förmodligen Veblen som en konkurrent. I en amerikansk doktrinhistoria som Ely arbetade på men aldrig publicerade hade han placerat avsnittet om Veblen (skrivet av Grace Jaffé) i ett appendix. Se Tilman (1987b).

²⁶ Se t ex Dorfman (1935) kap III–V, densamme (1949) s 435–37 och (1958) s 3, Gruchy (1947) s 32–34, Homan (1928) s 109–11, Lerner (1948) s 3–5, Mayhew (1987) s 981, Newman (1953) s 285 och Seckler (1975) s 26–30.

²⁷ Gruchy (1947, s 126) kan vittna: ”Endast genom att lägga ner åtskilligt med tid och energi kan man lyckas foga samman den mosaik som Veblens tänkande utgör.”

²⁸ Seckler (1975) s 42.

- ²⁹ Dorfman (1935) s 324. De flesta av Veblens idéer och begrepp strålar samman i denna bok.
- ³⁰ Seckler (1975, s 35) anser att *The Engineers* var "en mycket dålig, mycket hårdragen parodi på hans egen teori", men ironiskt nog den bok som hade mest framgång och inflytande.
- ³¹ Dorfman (1935) innehåller en bibliografi över Veblens arbeten. Den återges också i Dowd (1958). Seckler (1975, s 32–36) gör en kort och koncis genomgång av Veblens arbeten.
- ³² Seckler (1975) s 20.
- ³³ "Veblen var nöjd med att klumpa ihop klassiska och neoklassiska teorier i sin svepande attack på den ortodoxa teorin." Se Hill (1958) s 137. "Veblen själv började med den förutfattade meningen (vilken var en missuppfattning) att marginalismen och den klassiska politiska ekonomin var i huvudsak identiska." Se Roll (1983) s 443. Keynes kom att gå till väga på liknande sätt.
- ³⁴ Homan (1928) s 126–27.
- ³⁵ Boulding (1957) s 11. Se även Roll (1983) s 449.
- ³⁶ "Why Is Economics Not an Evolutionary Science?", *Quarterly Journal of Economics* 1898. Texten återges i Lerner (1948), *The Portable Veblen*, se fr a s 232–33. Översättningen av citatet efter Herz i Newman (1953) s 288.
- ³⁷ Se Gruchy (1947) s 35–59. Enligt Dorfman (1935, s 246) förklarade Veblen för sina studenter att Marshalls försök att försona olika tankeskolor resulterade i ett överflöd av material, skiftande ståndpunkter och den värsta sortens eklekticism.
- ³⁸ Jfr Homan (1928, s 131): "Det är, kort sagt, post-darwinistisk vetenskap för vilken biologin är prototypen." Morris A Copeland (1958b, s 59) konstaterar likaledes: "[. . .] att snegla mera åt biologerna för att få metodologisk ledning betydde för Veblen att snegla mindre åt fysikerna." Även den historiska skolan var enligt Veblen pre-darwinistisk. Se Veblen i Lerner (1948) s 231.
- ³⁹ Dorfman (1935) s 247.
- ⁴⁰ Gruchy (1947) s 127–29.
- ⁴¹ Ayres (1958) s 28–29.
- ⁴² Hill (1958) s 135–36. Flera författare har uttryckt samma sak. Erwin Zingler (1974, s 328): "Den mänskliga naturen ansågs bestämd och ändå kunde den formas och ändras av institutioner utan att dess underliggande karaktär och natur förändrades." David Seckler (1975, s 56): "Å ena sidan finns vissa universella instinkter hos alla människor. Å andra sidan finns vissa tankevanor och institutioner som varierar hos människor beroende på tid och rum." Malcolm Rutherford (1984, s 344) säger nästan ordagrant samma sak. Seckler anser (s 93) att i revolten mot instinktpsychologin åkte barnet ut med badvattnet. "Fenomenet sex är ett avgörande bevis för *existensen* av instinkter. Det får en att misstänka att det måste finnas andra fenomen av liknande slag."
- ⁴³ Walker (1977) s 219.
- ⁴⁴ Leathers (1990) s 166, 168.
- ⁴⁵ Veblen (1922) kap I och s 38, 122.
- ⁴⁶ Se t ex Ayres (1958) s 26–29, Dorfman (1935) s 166, 325–26, Gruchy (1947) s 63–66, Hill (1958) s 134, Homan (1928) s 135–38, Kaplan (1958) s 42, Leathers (1990) s 166, Nabers (1958) s 83–84, Walker (1977) s 220, Watkins (1958) s 253–

54 och Zingler (1977) s 327. En del bedömare räknar bara med de tre ”goda” instinkterna. Men det är svårt att förstå hur några ”goda” instinkter skulle kunna resultera i en lång rad ”dåliga” vanor (institutioner).

⁴⁷ Se Gruchy (1947) s 68, Hutchison (1953) s 264–65, Lerner (1948) s 23, Mitchell (1949) s 225 och Seckler (1975) s 62.

⁴⁸ Gruchy (1947) s 69.

⁴⁹ Gruchy (1947) s 69.

⁵⁰ Lerner (1948) s 25.

⁵¹ Sweezy (1958) s 182.

⁵² Seckler (1975) s 61.

⁵³ Walker (1977) s 220.

⁵⁴ Tilman (1987a) s 683–84.

⁵⁵ Rutherford (1984) s 338. Ett antal författare som betonat den tekniska förändringens drivande roll hos Veblen listas av Rutherford s 331 (not 1). Frågan diskuteras även av Ankarloo (1994) s 14–16.

⁵⁶ Hill (1958) s 131. Hill redovisar (s 132) en mängd litteratur (fram till mitten av 1950-talet) i vilken Veblen och Marx har jämförts. Seckler (1975, s 46–49) har ett avsnitt om Veblens kritik av Marx.

⁵⁷ Veblen, ”The Socialist Economics of Karl Marx”, *Quarterly Journal of Economics* 1906. Texten återges i Lerner (1948), se fr a s 277, 282–83. Se även Lerner introduktion (s 33–35), Hill (1958) s 138 samt Mitchell (1949) s 219–21, 231, 246 och (1950) s 311.

⁵⁸ Newman (1953) s 290.

⁵⁹ Dorfman (1935) s 253.

⁶⁰ Dorfman (1935) s 421.

⁶¹ Dorfman (1935) s 237–38.

⁶² Se t ex Gruchy (1947) s 74–77 och Homan (1928) s 141. I stort sett *alla* Veblen-kännare uppehåller sig vid denna dikotomi.

⁶³ Gruchy (1947) s 78–79.

⁶⁴ Se t ex Dorfman (1935) kap XI och s 327, Homan (1928) s 141–51, Lerner (1948) s 22, Mitchell (1950) s 302–03, Nabers (1958) s 97 och Seckler (1975) s 63–67. Idéerna om vildarna och barbarerna presenterade Veblen redan i *Theory of the Leisure Class* – se den svenska översättningen: Veblen (1986).

⁶⁵ Begreppet ”vested interests” är inget påfund av Veblen utan har äldre anor.

⁶⁶ Veblen (1919) s 89, 91, 161.

⁶⁷ Se t ex Dorfman (1949) s 443, Gruchy (1947) s 86–88, 96, 113–15, Homan (1928) s 151–53, Newman (1953) s 291, 296 och Sweezy (1958) s 183. Om man får tro Donald Walker (1977, s 226–27) intar Veblen oförenliga ståndpunkter: han talar ömsom om att affärsmännen håller produktionen nere, ömsom om att de skapar överproduktion, han ansluter sig kategoriskt till Says lag (utbudet skapar sin egen efterfrågan) och hävdar samtidigt att en skev inkomstfördelning (affärsmännen sparar och investerar, arbetarna kan inte konsumera tillräckligt) leder till att konsumtionen inte kan hålla jämna steg med produktionen.

⁶⁸ Kreditgivningen var för Veblen en källa till konjunktursvängningar och kriser. Mitchell (1949, s 242) beskriver Veblens syn på kreditgivningen som så att den i huvudsak innebar att man ”hopade en härva av finansiella relationer ovanpå industriprocessen”. Se även Newman (1953) s 298 och Roll (1983) s 451.

- ⁶⁹ Se t ex Dorfman (1935) s 226, 231 och (1949) s 443, Homan (1928) s 163–65, Mitchell (1949) s 243–44 och (1950) s 310 samt Walker (1977) s 230–31.
- ⁷⁰ Veblen (1947) s 75.
- ⁷¹ Se t ex Backhouse (1985) s 224–25, Dorfman (1949) s 444, Gruchy (1947) s 105, Hill (1958) s 138, 141, Mitchell (1950) s 311, Roll (1983) s 452, Sweezy (1958) s 190–93 och Walker (1977) s 233–35.
- ⁷² Veblen (1947) s 82, 134. Vid ett tillfälle talade Veblen i ironiska ordalag om en sovjet av affärsmännens delegater!
- ⁷³ Veblen (1947) s 132.
- ⁷⁴ Dorfman (1935) s 459–62, 510–14.
- ⁷⁵ Homan (1928) s 177. Walker (1977, s 224–25) har ett halvsekel senare sagt ungefär samma sak.
- ⁷⁶ Gruchy (1947) s 129.
- ⁷⁷ Morrison (1958) s 237, 243.
- ⁷⁸ Lerner (1948) s 41.
- ⁷⁹ Mitchell (1949) s 228, 234. Gunnarsson (1991, s 51) beskriver Veblen som en teoretiker som använde ”fakta” för ”att illustrera och krydda ett teoretiskt argument”.
- ⁸⁰ Dorfman (1935) s 246.
- ⁸¹ Homan (1928) s 180, 188, 191–92.
- ⁸² Hodgson (1993) s 19.
- ⁸³ Dowd (1958) s vii.
- ⁸⁴ Gunnarsson (1991) s 53 (not 37).
- ⁸⁵ Hamilton (1953) och Zingler (1974) försöker åstadkomma mera systematiska jämförelser mellan Veblen och Commons.
- ⁸⁶ Dorfman (1949) s 277, Gruchy (1947) s 138 (not 7), Harter (1962) s 17–19, 215 och Mitchell (1949) s 271. Harter (s 177) skriver: ”På grund av Elys inflytande hade Commons hög aktning för den tyska historiska skolan.” Mayhew (1987, s 982) erkänner att det i Commons’ fall finns starkare argument för påverkan – via Ely – från tyskt historiskt håll än i fallet Veblen, men tror ändå inte att denna påverkan hade någon större betydelse.
- ⁸⁷ Gruchy (1947) s 139. Också Newman (1953, s 302) påpekar att Commons av Ely fick lära sig den induktiva metoden och anammade den med entusiasm.
- ⁸⁸ Gruchy (1947) s 153. Se även Harter (1962) s 215.
- ⁸⁹ Harter (1962) s 18, 32.
- ⁹⁰ Gruchy (1947) s 155.
- ⁹¹ Harter (1962) s 25.
- ⁹² Dorfman (1949) s 284–85 och Harter (1962) s 21, 35–37. Ekonomerna var Richmond Mayo-Smith vid Columbia-universitetet och A C Miller vid Chicago-universitetet.
- ⁹³ Dorfman (1949) s 288–90, Gruchy (1947) s 139–44, Harter (1962) s 20–21, Henderson (1988) s 332, Mitchell (1949) s 272–74 och (1950) s 315–16 samt Newman (1953) s 303.
- ⁹⁴ Se t ex Dorfman (1949) s 290–91, Gruchy (1947) s 148, Harter (1962) s 24, 70, Mitchell (1949) s 274–75 och (1950) s 316–18 samt Newman (1953) s 306. Samarbetet mellan Ely och Commons var inte friktionsfritt. Se Henderson (1988) s 334.

- ⁹⁵ Harter (1962) kap 3. Liksom Ely intog Commons under första världskriget en aktivistisk hållning som gjorde slut på vänskapen med La Follette.
- ⁹⁶ Dorfman (1949) s 291–92, Gruchy (1947) s 144–48 och Harter (1962) kap 5.
- ⁹⁷ Commons (1931) ger en föredömligt kort (tio sidor) framställning av sin institutionella ekonomi.
- ⁹⁸ Chamberlain (1963) s 80, 88. David Seckler (1975, s 124) är inte vänligare: ”Teori var aldrig Commons’ fack. Det han kallar sina ’teorier’ är nästan utslutande dåligt bearbetade och något slappa klassificeringar och underklassificeringar av fenomen som de framträder för honom utifrån en oklar och huvudsakligen intuitiv uppfattning som är omöjlig att identifiera.”
- ⁹⁹ Mitchell (1950) s 325.
- ¹⁰⁰ Commons (1934) s 5.
- ¹⁰¹ ”Troligen förbryllade inget i Commons’ skrivelser ekonomerna så mycket som den vikt han lade vid transaktionen”, skriver Kenneth Parsons (1985, s 756).
- ¹⁰² Commons (1932) s 8. Jfr Commons (1931) s 652.
- ¹⁰³ Chamberlain (1963) s 83, Gruchy (1947) s 221–28.
- ¹⁰⁴ Commons (1934) s 57–68. Jfr Commons (1931) s 652–54, 656. Se vidare t ex Chamberlain (1963) s 73–74, Harter (1962) s 224–25, 230, Mitchell (1949) s 230 och (1950) s 319, Newman (1953) s 306–07, Rutherford (1983) s 724–25, Seckler (1975) s 127 och Zingler (1974) s 334.
- ¹⁰⁵ Harter (1962) s 226.
- ¹⁰⁶ Commons (1934) s 69. Jag har lutat mig mot Herz’ översättning i Newman (1953, s 307). Jfr Commons (1931) s 649.
- ¹⁰⁷ Gruchy (1947) s 164, 166–67, Newman (1953) s 309 och Rutherford (1983) s 730.
- ¹⁰⁸ Commons (1934, s 680–83) menade att idén om ”rimliga värden”, som är resultatet av en evolutionär kollektiv process, kommit att ersätta de naturrättsliga föreställningarna.
- ¹⁰⁹ Se t ex Chamberlain (1963) s 84–86, Gruchy (1947) s 176, 206 och Harter (1962) s 239.
- ¹¹⁰ Mayhew (1987) s 978.
- ¹¹¹ Biddle (1990) s 24.
- ¹¹² Rutherford (1983) s 732.
- ¹¹³ Biddle (1990) s 27–28, 31.
- ¹¹⁴ I sina studier av den amerikanska arbetarrörelsens historia följde Commons tyskarnas ledstjärna: marknadsutvidningen. Commons förklarade fackföreningsrörelsens utveckling som en reaktion på ändrade förhållanden som följer på utvidningen av marknaderna. Se Harter (1962) kap 7, främst s 177.
- ¹¹⁵ Commons (1934) fr a s 766, 773, 789. Se vidare Gruchy (1947) s 190–98, Harter (1962) s 233–35, Mitchell (1949) s 287 och Whalen (1989) s 449–50. Zingler (1974, s 337) anser att Commons försökte åstadkomma ”en dokumenterad historisk behandling (i likhet med tyska historiska skolan) utifrån det allmänna perspektivet av Veblens dikotomi”.
- ¹¹⁶ Commons (1934) s 891. Commons tycks alltså ha förespråkat en typ av korporativism samtidigt som han tog avstånd från en annan (den fascistiska). Zingler (1974, s 339) anser att Commons betraktade USA, Sovjet, Tyskland och

Italien som ”empiriska laboratorier för test av kapitalismens, kommunismens och fascismens teorier”.

¹¹⁷ Parsons (1985) s 765 och Rutherford (1983) s 730.

¹¹⁸ Harter (1962) s 236.

¹¹⁹ Se t ex Gruchy (1947) s 158, 217, 233.

¹²⁰ Commons (1950) s 113.

¹²¹ Seckler (1975) s 125.

¹²² Harter (1962) s 1. Jfr s 3.

¹²³ Seckler (1975) s 5.

¹²⁴ Harter (1962) s 238–39.

¹²⁵ Rutherford (1983) s 721.

¹²⁶ Whalen (1989) s 443–45.

¹²⁷ Till denna kategori räknas David Seckler och Kenneth Boulding. Den sistnämnde hyste trots allt viss respekt för Commons och spådde att han – och inte Veblen eller Mitchell – i det långa loppet skulle utöva det största inflytandet. Se Boulding (1957) s 7–8.

¹²⁸ Vi har redan noterat Neil Chamberlains ståndpunkt i det fallet. Erwin Zingler (1974, s 234) är av samma åsikt.

¹²⁹ Till denna grupp får man väl räkna Lafayette Harter, som skriver: ”Han avsåg inte att hans verk skulle ersätta den gängse ekonomiska teorin. Snarare skulle den utgöra ett komplement genom att ge en förståelse av de ekonomiska institutionernas utveckling.” Se Harter (1962) s 209.

¹³⁰ Rutherford (1983) s 735–39.

¹³¹ Homan (1928) s 414.

¹³² Seckler (1975) s 100.

¹³³ Se t ex Backhouse (1985) s 228, Gruchy (1947) s 277, Homan (1928) s 409, 436, Newman (1953) s 315–16 och Wolfe (1952) s 209.

¹³⁴ Mitchell (1950) s 338.

¹³⁵ Schumpeter (1953) s 220, not 2. Frederick Mills (1952, s 110) instämmer och tillägger: ”Hans enastående kvaliteter som ekonom var typiska för tillvägagångs- och tänkesätt som hade sin karakteristiska utveckling i det här landet [USA].”

¹³⁶ Dorfman (1952) s 126.

¹³⁷ Greenbacks var den icke konvertibla pappersvaluta som gavs ut i USA under inbördeskriget.

¹³⁸ Se t ex Dorfman (1949) s 456–58 och (1952) s 126–28, Gruchy (1947) s 249, 251, Homan (1928) s 383–87 och Mills (1952) s 108–10. Efter Mitchells död berättade hans änka att han egentligen aldrig tyckt om eller känt sig behärska statistiken och att han hade det goda omdömet att se statistiken som ”ett medel för att nå ett mål, aldrig ett medel i sig själv”. Se Lucy Sprague Mitchell (1952, s 69).

¹³⁹ Homan (1928) s 401–02.

¹⁴⁰ Se t ex Clark (1952) s 201, Gruchy (1947) s 283–84 och Homan (1928) s 387–88, 399.

¹⁴¹ Mitchell (1913) s 585.

¹⁴² Lucy Mitchell (1952) s 71. Jfr Burns (1952) s 19–21, Dorfman (1952) s 129–32 och Schumpeter (1952) s 330.

- ¹⁴³ Mitchell (1913) s 20.
- ¹⁴⁴ Gruchy (1947) s 250, 266–67, 291–93.
- ¹⁴⁵ Seckler (1975) s 110–11.
- ¹⁴⁶ Mitchell (1949) s 230.
- ¹⁴⁷ Se t ex Dorfman (1949) s 464 och Homan (1928) s 407. För en mera detaljerad beskrivning av faserna i Mitchells konjunkturcykel se Dorfman (1949) s 464–68.
- ¹⁴⁸ Hansen (1952) s 303. Hansen beskrev Mitchells uppfattning om konjunkturcykeln som ”en intressant och fruktbar hypotes”.
- ¹⁴⁹ Burns (1952) s 23. Schumpeter (1953, s 227) tycker att ”den kan inte lovordas nog högt”. Newman (1953, s 312) förklarar att den var epokgörande och ”låg så långt före de tidigare prestationerna på området, att den markerar början till en ny era i konjunkturforskningen”.
- ¹⁵⁰ Hansen (1952) s 302.
- ¹⁵¹ Gruchy (1947) s 294 och Kuznets (1963) s 100.
- ¹⁵² Homan (1928) s 416–19 och Wolfe (1952) s 213.
- ¹⁵³ Mitchell (1950) s 117.
- ¹⁵⁴ Mitchell (1950) s 30.
- ¹⁵⁵ Gruchy (1947) s 258–59, 264 och Kuznets (1963) s 97–98.
- ¹⁵⁶ Mitchell (1950) s 171.
- ¹⁵⁷ Homan (1928) s 421, 425.
- ¹⁵⁸ Gruchy (1947) s 308–09, 311.
- ¹⁵⁹ Homan (1928) s 427.
- ¹⁶⁰ En annan av männen bakom organisationen var Edwin Gay. Han hade redan 1909 föreslagit Mitchell att organisera ett ”statistiskt laboratorium” vid Harvard. Mitchells hustru har spekulerat i att denna propå var början till Mitchells strävan att organisera ett forskningscentrum. Se Lucy Mitchell (1952) s 102.
- ¹⁶¹ Klein (1983).
- ¹⁶² Friedman (1952) fr a s 238, 274–75.
- ¹⁶³ Mills (1952) s 120.
- ¹⁶⁴ Se debatt i *American Economic Review* 1957:2 s 18.
- ¹⁶⁵ Klein (1983) s 875.
- ¹⁶⁶ Avsnitten om Clark, Tugwell och Means bygger i huvudsak på Gruchy (1947) s 337–539 och på *The New Palgrave*.
- ¹⁶⁷ Detta arbete blev banbrytande inom den forskning som kom att ägna sig åt ”direktörsrevolutionen”. Se t ex Chandler & Daems (1980) s 1–2.
- ¹⁶⁸ Means citerad ur Gruchy (1947) s 488.
- ¹⁶⁹ Se, utöver den föregående redogörelsen för olika institutionalister, även Gruchys (1947) sammanfattning (s 541–628) och Gordon (1963). Jfr Warren Samuels artikel om ”Institutional economics” i *The New Palgrave*.
- ¹⁷⁰ Förnuftet och logiken är naturligtvis beroende av det institutionella mönstret.
- ¹⁷¹ Homan (1928) s 415.
- ¹⁷² Gordon (1963) s 128–36.
- ¹⁷³ Gruchy (1968) s 466.
- ¹⁷⁴ Samuels om ”Institutional economics” i *The New Palgrave*.

¹⁷⁵ Hodgson (1993) s 13.

¹⁷⁶ Harter (1962) s 249–54.

¹⁷⁷ Se Harter (1962) s 253–54.

¹⁷⁸ Newman (1953, s 301) menar att många amerikanska ekonomer blev veblenianer eftersom de inte kunde acceptera de neoklassiska eller marxistiska läro-
rorna. I och med Keynes' *General Theory* fick de "en annan häst att satsa på".

II

De svenska ekonomerna

5. *David Davidson i Tyskland, 1879*

År 1878 disputerade David Davidson, blott 24 år gammal, vid Uppsala universitet på avhandlingen *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen*. I avhandlingen gav han en översikt av kapitalteorier hos Turgot, Smith, J S Mill, Herrmann, Moll, Menger, Knies, Marx och Mangoldt. ”Det förefaller [. . .] tydligt, att Davidson vid den tiden främst var orienterad åt de tyska bidragen till teorien”, konstaterar Eli Heckscher i en minnesteckning.¹

Davidsons avhandling förlänade honom en (oavlönad) docentur och året därpå ett stipendium från juridiska fakulteten för att bedriva forskning utomlands. Detta stipendium använde Davidson för en studieresa till Heidelberg från maj till december 1879 för att i första hand följa Karl Knies’ föreläsningar. Knies kom detta år ut med andra delen av *Geld und Kredit*; första delen hade kommit 1873.

Davidsons öden och äventyr i Heidelberg kan rekonstrueras genom hans flitiga brevväxling med vännerna Adolf Noréen – i vänkretsen kallad Snorre – och Lawrence Heap Åberg.²

Under Knies’ inflytande

En av de första dagarna i maj 1879 anlände Davidson till järnvägsstationen i Heidelberg. Där möttes han av en hop påstridiga ”studentuppassare”, så kallade Stiefelfüchse, som han till slut bad ”dra åt helvete”. Han tog en droska och for till sin bostad, ett rum hos herr Stoll på Hauptstrasse 55. Det första intrycket av staden präglades av ”de många restårationer och kaféer som här finnas”. Det första intrycket av de tyska studenterna var också gott – de klev inte med fötterna på bänkarna i föreläsningssalarna och de rökte inte dåliga cigarrer (men väl goda).³

Även mötet med Knies föll väl ut. Knies' föreläsningar avlockade Davidson ett av hans sällsynta uttryck för entusiasm, konstaterar Heckscher och åberopar ett brev i vilket Davidson skrev till Noréen att han var "mycket förtjust" i föreläsningarna.⁴ I brev till Heap Åberg skildrar Davidson sitt första möte med den 58-årige Knies:

På fredagen var jag hos Knies, som mottog mig mycket vänligt och erbjöd att hjälpa mig med hvad han kunde, bad mig besöka honom etc. Det var mycket angenämt att få göra hans närmare bekantskap bland annat därför att han tyckes inneha ett jämnmått af tysk gemytlighet. Han är äfven mycket omtyckt af sina lärljungar. Ett bevis härpå är att när han inträder i föreläsningssalen, börja hans åhörare att stampa med fötterna (trampeln) och fortsätta därmed tills han bestigit katedern. Detta lär endast vederfaras de mest omtyckta bland professorerna. [— — —] Knies föreläsningar äro utmärkta så att jag ångrar visst icke att jag for hit.⁵

Inte minst uppskattade Davidson att Knies lät förstå att han inte hade några höga tankar om Roscher. Däremot tyckte han inte att Knies'

David Davidson – skeptisk Ricardo-entusiast.

seminarium var så väl inrättat. Han var inte heller imponerad av föreläsningarna i finansvetenskap, som levererades av en dr Luter.⁶

Knies' ekonomiska seminarium har av en annan student, Herbert Baxter Adams, beskrivits i följande ord:

Den seminariemetod Knies uppmuntrar består huvudsakligen i att man läser och diskuterar uppsatser som hans studenter skrivit om tilldelade ämnen. De senare var ibland av teoretisk men mycket ofta av historisk karaktär. [— — —] Seminariet samlades varje vecka och var inte bara till största nytta ur undervisningssynpunkt utan också på alla sätt av en trevlig och trivsam karaktär. Människor lärde känna varandra och sin professor.⁷

De närmaste veckorna gled Davidson alltmera in under Knies' inflytande. Han letade efter ämne till en ny avhandling, men ville inte sätta sina egna åsikter i centrum. "Också blefve det svårt emedan sedan jag läst Knies skrifter och ännu mer sedan jag hört hans föreläsningar jag börjar blifva omvänd till hans läror, men ännu icke är det fullständigt."⁸

Redan i juni började Davidson oro sig för att han inte skulle ha råd att stanna i Heidelberg påföljande vår. Han funderade på att söka anslag från ecklesiastikdepartementet och över sina chanser att få ett ledigförklarad docentstipendium i Uppsala. Samtidigt tillät han sig vissa utsvävningar. Han deltog tillsammans med 600 studenter i en sammankomst med anledning av kejsarens guldbryllup: "Var ganska härligt, drack mycket öl." Tyvärr fick han offra sin nyinköpta hatt, eftersom man under avsjungande av en visa skulle genomborra sin huvudbonad med en sabel, en s k Schläger.⁹

Davidson fortsatte att grubbla över avhandlingsämne och den kritiska attityd som skulle bli hans signum började göra sig gällande. "Ty jag börjar allt mer att inse att nästan hvarje sats inom den nu gällande Nationalekonomien är i någon mån oriktig [. . .]" Han undrade om nationalekonomin var möjlig som självständig vetenskap eller "om den måste uppgå såsom en del i sociologien såsom nyare engelska författare fordra". "Det enda jag därför skulle vara kapabel till vore en rent kritisk undersökning och rent negativ [. . .]."¹⁰

En dyster sommar

Sommaren förflöt och Davidsons humör sjönk. Ett ideligt regnande avlöstes av en eller annan olidligt het dag. Studentlivet frestade inte. Det gjorde däremot Herbert Spencers *The Theory of Sociology*.¹¹ Funderingarna kring avhandlingsämnet började kretsa kring arbetsvärde- läran:

I går var jag hos Knies för att fråga honom till råds angående ämne för en afhandling. Han föreslog åtskilliga sådana, af hvilka jag tror jag väljer följande: "Framställning af de olika åsigtger hvilka sökt förklara värdet ur en viss kvantum arbete". Som Knies uppmanade mig att när jag får ihop något ånyo besöka honom för att språka om afhandlingen, lär jag vara tvungen att skriva den på tyska och i så fall ger jag väl äfven ut den på detta språk.¹²

Övning i tyska fick Davidson dessutom genom att i seminariet redogöra för de grundsatser som varit vägledande för de svenska skiftesreformerna. Under sommaren började han också arbeta på en broschyr "afseende att kritisera det svenska skatteväsendet".¹³

I mitten av juli kom föreläsningsskatalogen för nästa termin. Davidson bestämde sig för att följa föreläsningar i romersk rätt, statsrätt, ekonomisk politik och finansvetenskap samt att bevista de båda statsvetenskapliga seminarierna, "inalles 29 timmar i veckan".¹⁴

I början av augusti var Davidson – under inverkan av penningbetymer och misströstan om docentstipendiet – fortfarande i dyster sinnesstämning. Han sade sig ha "kommit till insigt om att jag måste skaffa mig en annan sysselsättning än att vara Docent i Nationalekonomi i Uppsala såvida jag ej antingen vill svälta eller skuldsätta mig". Terminen led emellertid mot sitt slut. Knies' föreläsningar pågick längst, en dryg vecka in i augusti.¹⁵

Höga berg och skatter

Från omkring 10 augusti och dryga två månader framåt var det ferier och Davidson begav sig till Schweiz i sällskap med Noréen och en annan kamrat, vilka anslöt från Leipzig. Första anhalt var Rigiblick vid Vierwaldstättersjön, där de besteg berget Pilatus. Därefter tog de in på ett pensionat i den lilla staden Brunnen, med "7 rätter mat till

middagen och 4 till kvällen och billigt och godt vin”.¹⁶ Davidson skrev på sin skatteuppsats och brevväxlade med Heap Åberg, som planerade att ge ut en serie avhandlingar och ville veta om Davidson kunde leverera en uppsats om vardera skatterna och socialismen. Davidson var med på noterna i fråga om skatterna – även om han var förbryllad över att avhandlingsserien skulle ha religiös karaktär – men sade sig inte ha tid med socialismen (efter en tid började han ändå planera en uppsats).¹⁷ Efter en ny bergsbestigning gick färden via Bern till Montreux. Det började bli kallt och höstligt redan i mitten av september och Davidson såg den stundande terminen an utan entusiasm: ”Det är icke utan att jag börjar tycka att det skulle vara trefligt att snart få återvända till Sverige. Så länge jag ännu är tillsammans med mina kamrater är det visserligen mycket trefligt härute, men vintersemestern i Heidelberg fruktar jag blifver tämligen tråkig.”¹⁸

Den förste oktober skrev Davidson från Montreux till sin far och bad om en växel på 250 mark. Ett par dagar senare skickade han sin avhandling om skatterna till Heap Åberg – han ville få den publicerad som broschyr eller i en tidning, dock inte ”judetidningen” Aftonbladet.¹⁹

Kontakt med Ricardo

Den 18 oktober var Davidson åter i Heidelberg och bosatt på Leopoldstrasse 22. Han fortsatte att brevlades utreda tänkbara placementsalternativ för sin skatteuppsats, som han betitlade ”Sveriges indirekta skatter och deras förhållande till en rättvis skatteprincip”. Han påbörjade sin avhandling om arbetsvärdeläran och gav den arbetsnamnet ”Die Arbeit als Factor der Preisbildung”. En fördel med det arbetet var att han måste studera några författare som han senare tänkte behandla i uppsatsen om socialismen, nämligen Marx, Lassalle och Rodbertus. Den senare uppsatsen tänkte han inskränka till den moderna tyska socialismen och inrikta på ”dessa 3 storgubbar” med vissa tillägg: ”Något får jag väl lof att nämna om katedersocialismen och den kristliga socialismen.” Samtidigt stiftade Davidson för första gången kontakt med en tänkare som skulle komma att betyda mer än någon annan för honom. Han lät meddela att för tillfället ”af plikt känsla” hela hans uppmärksamhet var ”koncentrerad på en döpt judes nationalekonomiska funderingar nämligen Ricardos politiska ekonomi”.²⁰

Det verkar inte som om Davidson så noga följde den studieplan han gjort upp under sommaren. Han följde Knies' föreläsningar i praktisk nationalekonomi, ekonomisk politik och finansvetenskap och deltog i det nationalekonomiska seminariet. Vidare följde han en viss Fühlings föreläsningar om jordbrukets kreditväsen och filosofiprofessorn Kuno Fischers föreläsningar om Lessing. Förströelsen bestod i att han såg studentspex, fick en lektion i konsten att tämja loppor och njöt av att "tvänne förtjusande Amerikanskor" i rummet bredvid med pianospel och sång förljuvade hans kvällar.²¹

Senhösten förflöt under otålig väntan på besked om docentstipendiet.²² Till råga på allt hade Knies blivit riksdagsman i delstaten Baden och inställt sitt seminarium. "Och detta till min stora ledsnad, ty seminariet var det bästa af Knies lärareverksamhet." Inte ens spexen hade någon upplivande effekt, eftersom de dels spelades så dåligt, "dels applåderar tyskarna äfven det uslaste". "Här är förbannadt tråkigt."²³ Ovanpå tristessen kom kylan. "Här är fan så kallt", klagade Davidson en vecka in i december. När han klev ur sängen på morgonen var det bara tre plusgrader i rummet.²⁴ Han började ställa in sig på att åka hem till Sverige före julen och inte återvända till Heidelberg något mer.

Strax därpå fick han ytterligare en kalldusch – docentstipendiet gick hans näsa förbi. Nu blev det än viktigare att åka hem och bevaka positionerna inför nästa stipendium som skulle bli ledigt. "Ty får jag intet docentstipendium säger jag farväl åt Uppsala och beger mig till Stockholm. Ty jag vill ej fortfarande skuldsätta mig för nöjet att heta docent." Dessutom hade, som sagt, Knies ställt in sitt seminarium. Tydligt hade Davidson kommit att värdera upp seminariet och ner föreläsningarna. "Hans [Knies'] föreläsningar äro i mycket elementära."²⁵

Den 18 december lämnade Davidson Heidelberg. På hemvägen fick han sällskap av vännen Snorre och den 20:e anlände de båda till Stockholm.

Knies och den kritiska ådran

Så långt Davidsons egen reseberättelse. Låt oss nu se vilka slutsatser som kan dras ur berättelsen och jämföra dem med de uppfattningar om Davidsons tyskhistoriska inspirationskällor som tidigare framförts.

Heckscher drog slutsatsen att Davidson från Knies' föreläsningar hämtade "varken någon stark tro på sin egen vetenskapliga förmåga eller ens på sin vetenskaps möjligheter; tvärtom gav han starkt uttryck för sin skepsis i fråga om båda".²⁶ Heckscher har naturligtvis rätt, men hans slutsats ska inte tolkas som att Knies inte utövade något inflytande på Davidson. Davidson blev, åtminstone till en början, kraftigt påverkad av Knies' idéer. Knies var en kritiker som ansåg att det inte finns några beständiga sanningar inom nationalekonomin utan bara idéer som i huvudsak avspeglar förhållandena på ett visst utvecklingsstadium. Det är därför rimligt att anta att den skeptiska och kritiska attityd till nationalekonomin som Davidson utvecklade kan sättas i samband med inflytandet från just Knies.

Heckscher påpekar vidare att den "rent kritiska undersökning" som Davidson talade om sommaren 1879 blev till boken *Bidrag till jordränteteoriers historia* 1880. Heckscher tycker att denna studie har en mera allmänt samhällsvetenskaplig orientering än Davidsons övriga produktion och förklarar detta med inflytandet från tyska historiska skolan i allmänhet och Karl Rodbertus i synnerhet.²⁷ Heckscher har rätt – såvida det var Davidsons arbetsvärdeavhandling som till slut blev en jordränteavhandling.²⁸ Davidson började med sin arbetsvärdeavhandling på Knies' förslag och kom under arbetets gång att sysselsätta sig med Rodbertus. Jordränteavhandling- en omfattar teorier från Turgot till Knies och med tyngdpunkten på Quesnay, Smith, Malthus, Ricardo, von Thünen, Jones och Rodbertus. Av intresse är en passus om metodproblem. "Nationalekonomien har ännu icke kommit till någon allmännare metod för dess forskning", förklarar Davidson och fortsätter i en fotnot: "Den första grundliga behandling af nationalekonomiens metod finner man hos Knies [. . .]."²⁹

Ricardo och historiens ironi

Heckscher noterar att i jordränteavhandling- en ytterligare en gestalt trädde in i Davidsons värld, en gestalt som ännu inte riktigt fångat hans intresse men som med tiden skulle bli hans andlige lärofader: David Ricardo.³⁰

Davidsons levnadstecknare har ofta uppehållit sig kring hans förhållande till Ricardo. Bertil Ohlin beskriver Davidson som "en lärjunge av de engelska klassikerna" och framför allt "en stor beund-

rare av Ricardo, som han aldrig upphört att studera med samma inställning som en lärlunge inför en samtida, världsberömd lärare”. ”Säkert är”, fortsätter Ohlin, att Davidsons begåvning ”i flera avseenden påminner om Ricardos, även om han saknar dennes syntetiska förmåga”.³¹ Per Jacobsson, Davidsons vid sidan om Heckscher mest kände elev, har förklarat att ”Davidson är främst analytikern [. . .]. Det är inte undra på att han hos Ricardo funnit en nationalekonom efter sin egen anda.”³² Heckscher framhåller likaså Davidsons andliga släktskap med Ricardo – ”vad som främst skilde Davidson från Ricardo var, att den senare förenade analys och syntes, medan Davidson nästan enbart var analytiker”.³³

Historiens ironi ordnade det alltså så att Davidson hösten 1879, under studier för en av tyska historiska skolans företrädare, stiftade bekantskap med Ricardo, som blev hans livslånga följeslagare och gjorde honom till ”en lärlunge av de engelska klassikerna”; samme Ricardo som för de tyska ekonomerna var roten till det mesta onda inom nationalekonomin. Det finns ingen anledning att göra någon större affär av denna ironi: Davidsons läggning var som den var och förr eller senare hade han naturligtvis börjat läsa Ricardo.

Penning- och skattepolitik

Carl G Uhr har fastslagit att Davidsons ekonomisk-politiska inflytande i huvudsak kom att göra sig gällande i fråga om penning- och skattepolitik.³⁴ Frågan är då: kom den tyska historiska skolans anda att präglade Davidsons hållning på dessa områden?

Vad beträffar penningpolitiken kan man konstatera att Davidson fann inspiration hos Knies. Men Knies’ arbeten på det området bar, som Gide och Rist konstaterat, ”knappast ett spår av den Historiska andan”.³⁵

Vad beträffar skattepolitiken har vi noterat att Davidson under sin tid i Heidelberg skrev en uppsats om indirekt beskattning. Tio år senare publicerade han boken *Om beskattningsnormen vid inkomstskatten* (1889), i vilken han förordade progressiv inkomstskatt. I denna bok baserade han sig på tyska skattelagar, som han studerat under en resa 1886, och tyska ekonomer, varav åtskilliga kända katechersocialister, bl a Cohn, Held, Knies, Nasse, Neumann, Schäffle och Wagner. Han tog egentligen inte ställning till Wagners krav att beskattningen utöver att finansiera statens utgifter också bör fylla en

socialpolitisk uppgift. Men han förklarade att sådan beskattning, för att inte äventyra införandet av den progressiva inkomstskatten, måste skjutas på en avlägsen framtid. ”Ur den synpunkten måste Wagners så kallade socialpolitiska ståndpunkt med hänsyn till beskattningen betraktas såsom ren utopi.”³⁶ Davidson publicerade under sin fortsatta karriär åtskilliga artiklar om skattefrågor i *Ekonomisk Tidskrift*, men dessa bestod enligt Uhr i huvudsak av kompletteringar och modifieringar av budskapet i boken från 1889.³⁷

Monopolfrågorna

Finns det någon annan ledtråd med vars hjälp det tyskhistoriska tänkandet kan spåras i Davidsons verksamhet? En formulering av Heckscher kan ha sitt intresse. Han skriver att Davidson var ”kritisk mot den rena ekonomiska liberalismen i dess allmänna krav på frihandel och fri konkurrens”³⁸ och fortsätter:

Koncentrationstendenser och monopolbildningar tilldrog sig tidigt Davidsons intresse och mötte åtminstone under hans äldre tid nästan oreserverat gillande, visserligen samtidigt med att han önskade statsingripande mot olägenheterna. Förmodligen var detta uttryck för Davidsons skepsis mot den fria konkurrensens allmängiltighet, kanske också påverkat av inflytande från Rodbertus.³⁹

Vad Heckscher syftar på är Davidsons installationsföreläsning i samband med att han tillträdde professuren i nationalekonomi och finansrätt vid Uppsala universitet. Davidson redogjorde i föreläsningen för olika företeelser som tenderade att inskränka den fria konkurrensen – framväxten av fackföreningar och arbetsgivarorganisationer, monopolstendenser inom transport- och kommunikationsväsendet, storföretag med stor fast kapitalbildning – och för vilken roll staten borde spela mot monopolen. Han yttrade bland annat:

De forskningar, som framkallats av *den* reaktion mot den klassiska skolan, hvilken benämnes den historiska skolan, hafva emellertid visat, att nyssnämnda samband mellan näringsfrihet och konkurrens icke existerar, att näringsfriheten icke är den *enda* förutsättningen för att konkurrens skall göra sig gällande, utan att förhållandena i det moderna näringslivet tvärt

om utvecklat sig därhän, att man kan spåra en alltmer i styrka och omfattning växande tendens att, trots lagstadgad näringsfrihet, inskränka och slutligen upphäva konkurrensen.⁴⁰

”Negativ” påverkan

Davidson påverkades under sin tyska studietid av Karl Knies, men framför allt i ”negativ” bemärkelse: hans skeptiska och kritiska sinnelag skärptes. Detta personlighetsdrag hade säkert under alla förhållanden tagit över. Man behöver ju bara jämföra med Richard Ely, som studerade för Knies i Heidelberg samma år och som återvände hem sjudande av entusiasm. Den tysk som jämte Knies påverkade Davidson mest var Rodbertus – ”socialismens Ricardo”. Snart nog var Davidson uppslukad av den riktige Ricardo, den deduktive analytikern som var de tyska historiska ekonomernas motpol.

Heckscher har förklarat att Davidson ”stod fullkomligt fritt till olika ekonomiska ’skolor’ ”.⁴¹ Uhr har beskrivit Davidson som en övergångsgestalt mellan den klassiska ricardianska och den neoklassiska ekonomin.⁴² En uppfattning om var den mögne Davidson hämtade sin inspiration kan man få genom de källhänvisningar han gjorde i sina föreläsningar 1913 och 1917. Uhr har sammanfattat dem enligt följande: Ricardo 43, Wicksell 33, Böhm-Bawerk 17, Marshall 17, Malthus 12 och Irving Fisher 10.⁴³

Också i ekonomisk-politiskt avseende tycks Davidson ha ”stått fritt”. Ben B Seligman uttrycker – med inspiration från Heckscher – förhållandet så här: ”Hans kritik riktades mot laissez faire-doktrinärer lika mycket som mot dem som såg statsingripande som en patentmedicin mot alla sociala åkommor.”⁴⁴

Om Davidson bar på någon tyskhistorisk smitta av betydelse så handlar det sannolikt om tvivel på den fria konkurrensens möjligheter och tro på progressiv beskattning.

Noter

¹ Heckscher (1951) s 135. Heckscher skulle med tiden bli Davidsons främste elev.

² Heckscher har i sin minnesteckning använt breven till Noréen, som finns på Uppsala universitetsbibliotek. Breven till Åberg, som finns på Kungliga Biblioteket, tycks hittills inte ha utnyttjats i arbeten om Davidson. De är något mera omfattande och detaljerade än breven till Noréen. Noréen blev sedermera pro-

fessor i nordiska språk i Uppsala. Åberg var docent i praktisk filosofi i Uppsala; han var en mycket produktiv man som emellertid dog redan 1895.

³ Brev till Noréen 7/5 och till Åberg 8/5 1879.

⁴ Heckscher (1951) s 136. Brevet från 7/5 1879. Davidson hade vissa svårigheter att över huvud taget komma med på föreläsningarna. Han var visserligen docent, men hade inte kunnat ta ut doktorsexamen. För att få ut examen måste man först sitta ting och det gick inte an före 25 års ålder.

⁵ Brev till Åberg 8/5 1879.

⁶ Brev till Noréen 7/5 och Åberg 8/5 1879.

⁷ Adams (1884) s 68.

⁸ Brev till Åberg 30/5 1879. Davidson berättade att han använde Knies' *Die nationalökonomische Lehre vom Wirt* som underlag när han skrev brevet.

⁹ Brev till Noréen 7/6 och Åberg 15/6 1879.

¹⁰ Brev till Noréen 1/7 1879. Heckscher (1951, s 137), som citerar detta brev, konstaterar att med "nyare engelska författare" avses John Kells Ingram.

¹¹ Brev till Åberg 6/7 1879.

¹² Brev till Åberg 18/7 1879.

¹³ Brev till Åberg 18/7 1879.

¹⁴ Brev till Åberg 18/7 1879.

¹⁵ Brev till Noréen i början av augusti (dateringen oläslig) och till Åberg 2/8 1879.

¹⁶ Odaterat brev till systemen Clara Davidson.

¹⁷ Brev till Åberg 11/8 1879.

¹⁸ Brev till fadern Isaac Isaac Davidson 14/9 1879.

¹⁹ Brev till Isaac Isaac Davidson 1/10 och Åberg 3/10 1879. Davidson visade, trots att han själv var jude, förståelse för de antisemitiska stämningar som rådde i Tyskland och planerade (enligt brev till Noréen 28/10) att själv skriva en uppsats i "judefrågan".

²⁰ Odaterat brev till Åberg.

²¹ Brev till Noréen 28/10 och Åberg odaterat.

²² Se t ex brev till Noréen 5, 16 och 30/11 och till Åberg 5 och 24/11 samt 8/12 1879.

²³ Brev till Noréen 30/11 och till Åberg 24/11 1879.

²⁴ Brev till Åberg 8/12 1879.

²⁵ Brev till Åberg 11/12 1879.

²⁶ Heckscher (1951) s 136.

²⁷ Heckscher (1951) s 136–37. Jfr Seligman (1962) s 579.

²⁸ Det framgår inte av boken hur den kommit till.

²⁹ Davidson (1880) s 10 och s 104 (not 15). Davidson avser Knies' *Die politische Ökonomie* . . . (1853). I denna metodnot hänvisar Davidson också till arbeten av Schmoller, Cliffe Leslie, Bagehot, Cairnes, Jones och Mill.

³⁰ Heckscher (1951) s 138.

³¹ Ohlin (1931) s 335.

³² Jacobsson (1939) s 9.

³³ Heckscher (1951) s 129, 146. Heckscher har (s 142) redogjort för en episod som säger det mesta om Davidsons höga tankar om Rodbertus och Ricardo och låga tankar om allting annat: "Jag kom upp en gång till Davidson och fick på

hans bord fatt i ett ganska sönderläst häfte, som befanns vara Rodbertus' Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände (1842). Davidson såg på vad jag hade i handen och sade, nästan ordagrant: 'Ja, den där och Ricardos Principles är allt av värde som har skrivits i nationalekonomi. Och nu är de naturligtvis båda alldeles föråldrade.' ”

³⁴ Uhr (1975) s 18.

³⁵ Gide & Rist (1937) s 385. Sommaren 1885 gjorde Davidson med hjälp av ett nytt stipendium från juridiska fakulteten en studieresa till universiteten i Leipzig och Berlin, där han ägnade sig åt att studera centralbankernas verksamhet. Studierna resulterade omgående i skriften *Europas centralbanker* (1886).

³⁶ Davidson (1889) s 149.

³⁷ Uhr (1975) s 98.

³⁸ Heckscher (1951) s 147.

³⁹ Heckscher (1951) s 150.

⁴⁰ Davidson (1890) s 295.

⁴¹ Heckscher (1951) s 147. Redan Pontus Fahlbeck (1908, s 8) sade samma sak. Seligman (1962, s 580) upprepar formuleringen.

⁴² Uhr (1991) s 46.

⁴³ Uhr (1975) s 123.

⁴⁴ Seligman (1962) s 580. Jfr Heckscher (1951) s 147.

6. *Gustaf Steffen i Tyskland, 1883–1887*

Några veckor efter sin studentexamen våren 1883 for Gustaf Steffen till Aachen i Tyskland för att utbilda sig till kemist. Det blev inledningen till en 20-årig odysse i Tyskland, England och Italien under vilken Steffen fångade upp och för en svensk publik introducerade åtskilliga av de idéer som cirkulerade på kontinenten.

Steffen har inte likt sina samtida kollegor Davidson, Wicksell och Cassel avsatt några djupare spår i ekonomiämnets historia – och kanske inte i något annat ämne heller. ”Hans produktion föll mellan stolarna i ett tiotal alltmer sönderhackade universitetsämnen. I ing-

Gustaf Steffen – tyskfrälst idéförmedlare.

et av dem lämnade han tydliga spår efter sig.”¹ Men han har som sagt spelat en icke föraktlig roll som idéförmedlare och bör därför inordnas i raden av ekonomer som mottagit och vidarebefordrat tyskhistoriska impulser.

Steffens idévärld har genomkorsats i alla väderstreck av Åke Lilliestam, vars avhandling *Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker* (1960), tillsammans med Steffens brev till sin ”bäste och ende vän”, överbibliotekarien på Kungliga biblioteket G E Klemming,² och en del av Steffens anteckningar³ ligger till grund för den följande framställningen. Vi kommer att ägna intresset åt åren 1885–87, då Steffens intresse för nationalekonomi vaknade på allvar.

Varför detta elände?

Steffen hade studerat vid Polyteknikum i Aachen halvannat år när han våren 1885 beslöt flytta till Berlin. Han bosatte sig på Wilsnackerstrasse 33 och därefter Paulstrasse 30 i nordvästra Berlin. I början av april strövade han omkring i regn och rusk och bekantade sig med staden. Han studerade en tid vid Kungliga Bergakademien och fick den 1 augusti anställning som assistent på det kemiska laboratoriet där. Arbetet innebar att han skulle analysera ”de mineraler, som de tyska geologerna gå och samla ihop i det stora ’Vaterlandets’ olika trakter”. Lönen var 1 800 mark om året och arbetsdagen endast sex timmar lång. Steffen glädde sig åt att hans ”knaggliga, svettiga studenttid” var över, att hans ekonomi skulle räta upp sig, att han skulle vara ledig från klockan tre om eftermiddagarna och få tid ”till äfventyr med pennan”.⁴

Hösten 1885 blev den sorglösaste tid Steffen kunde minnas. Hans kemiarbete gick framåt. Han trivdes någorlunda i Berlin, ”fastän det i denna staden finnas fler kaserner och soldater än jag är förtjust i att skåda” och trots det dunkla hotet från Bismarcks socialistlagar.⁵ Han började bedriva ekonomiska studier på sina lediga eftermiddagar. För sin ”gode herr öfverbibliotekarie” Klemming berättade han historien om hur han kommit att med ”sådan ifver omfatta nationalekonomiens studium”:

Så fick jag en gång i Aachen i handen ein ”Kleines Handbuch der Nationaloekonomie von M. Block” (fransman). Ämnet var

nytt för mig och intresserade mig högligen. Sedan jag kommit till Berlin och fått mer ledighet, beslöt jag att en tid planmessigt drifva nationalekonomiens studium. Driffjädern härtill var ej blott lusten att i allmänhet rikta mitt vetande, utan framför allt ett djupt och smärtsamt känt behof att få någon klarhet i orsakerna till det elände och de missförhållanden ute i lifvet, som så ofta, så att säga, slagit mig i ansigtet.⁶

Det var framför allt två slag som sved i Steffens ansikte. För det första hade han själv växt upp i fattigdom och tvingats tigga och be för att få tillfälle att utveckla sitt intellekt. För det andra hade han i Aachen mött en skriande misär. ”Fabriksherrarnas förnäma palats kan man beundra på ena hållet och på det andra stinkande gator, där hundratal halfnakna, till oigenkännlighet smutsiga barnungar vältra sig i rännstenarna, öfver kloakläckorna, utan uppsigt och vård, ty fäder och mödrar äro i fabrikerne.” Borde inte vetenskapen om produktionen, kapitalet, jorden och arbetet ha något svar på frågan ”hvarför så många äro så eländigt och skamligt fattiga (trots ständigt arbete och släp) och andra så vidunderligt och öfverflödigt rika”?⁷

Socialister, klassiker, fakta

Studierna inleddes med böcker av Henry George och Bebel. Därefter tog Steffen itu med Marx' *Kapitalet*. ”Bokens djärfva hållning, den klara och skarpa bevisföringen och massan af exempel ur verkligheten värmde mig ännu mer för ämnet [. . .].” Han gick i boklådorna, köpte broschyrer, biografier, stridsskrifter. Han började följa den tyska politiken och arbetarrörelsen. Han läste tal av Lassalle. Han gav sig i kast med den belgiske statistikern och matematikern Quetelet och med klassikerna Adam Smith och John Stuart Mill. Hans studieplan från slutet av 1885 var att ”först gno igenom de viktigare af de äldre och nyare nationalökonomerna” och att därefter ”studera fakta”: fabriksinspektörers berättelser, tidningar, tidskrifter, kanske ”företaga egna forskningar inom fabriksväsen, jordbruk och handverk”. ”Att slutligen själf uppträda som författare på detta gebit ligger naturligtvis ej inom min plan.” Däremot kunde han tänka sig att översätta Mill, Roscher eller Schäffle till svenska.⁸

”Arbeta strängt i det fack den inre kallelsen bjuder.” Så löd den gode överbibliotekariens olympiska råd. Men i vilket fack – det ke-

miska eller ekonomiska? Steffens personliga kemi svarade ekonomi men hans personliga ekonomi svarade kemi. Han ville gifta sig – det gick år mellan mötena med fästmon Oscara – och behövde en fast inkomst. På sikt tänkte han emellertid inte splittra sig. Han hade minsann studerat darwinismen och visste hur man skulle bete sig för att ”bli stark och fullkomlig i sin art”.⁹

Revolution och Strindbergsbråk

Steffen blev vid den här tiden bekant med ett par socialister, Herrman Bahr och Jens L Christensen. Bahr hade i en broschyr angripit Schäffle för dennes ”avfall” från socialismen. Steffen beslöt översätta en del av broschyren till svenska och gav så småningom ut den på eget förlag. Bahr föreslog dessutom att Steffen skulle skriva en artikel som presenterade Strindberg för tyska läsare och Steffen inledde en flitig brevväxling med Strindberg. Via Bahr knöt Steffen kontakter bland tyska socialister. Christensen såg till att Steffen kunde delta i socialdemokratiska möten och ”få höra och läsa åtskilligt, som eljes ej här är åtkomligt”.¹⁰ Ja, han blev rent av presenterad för Bebel.¹¹ Steffen fyllde sina lungor och kände att det låg världsrevolution i luften:

Det knakar i alla Europas hörn – och i Nordamerikas med! Säg mig ett ställe på jorden, dit europeisk civilisation trängt, där det ej bland de stora massorna råder nöd och betryck [. . .]. Nå, hvad denna allmänna nöd?? Producera ej maskinerna nog? Ger ej jorden tillräckligt? Saknas kapital? Tvärt om! Tvärt om! Öfverproduktion! Kapital i öfverflöd! – Nåå? – Underkonsumtion kanske!?! – Hur skall detta vansinnet få ett slut? Genom explosion??¹²

Steffen ville studera mera. Han behövde stöd och skiftade raskt tonläge: ”Emellertid brinner Öfverbibliotekariens ödmjuka tjänare af lust efter att förvärfva sig alt djupare och klarare insigt i verldsmaskineriets sammansättning och arbetssätt.” I maj 1886 sände han en ansökan till Lorénska fonden om tusen kronor för att under ett halvår kunna ägna sig uteslutande åt socialvetenskapliga studier. I ansökan uppgav han att han studerat Smith, Ricardo, J S Mill, Lassalle, Marx, Engels och George.¹³ Tidpunkten var illa vald eftersom fondens styrelsemedlemmar lämnade Stockholm för sina sommarnö-

jen. Studierna gick inte desto mindre vidare: Malthus – ”en ytlig, ensidig bok, dålig nationalekonomi!” – Schäffle, Dühring, Fourier.¹⁴

Steffen fruktade att bli utvisad ur Tyskland så snart han ägnade sig åt politik. Förmodligen hade han blivit uppskrämd av att vännen Christensen fått sex månaders fängelse för förolämpning av tjänsteman. Han förklarade för Klemming att talet om tyskarnas ”inskränkta undersåteförstånd” inte var någon tom fras utan ”en verklighet lika ’reell’ som pelaren i midten af Öfverbibliotekariens arbetsrum”.¹⁵

I juli 1886 var Steffen tjänstledig. Han gjorde en rundtur i Schweiz och tillbringade tio dagar tillsammans med August Strindberg. Mötet blev ödesdigert för Steffen. Strindberg föreslog nämligen att de båda skulle resa runt i Frankrike och studera böndernas liv. Resan blev av under hösten – Reims, Lille, Rouen, Tours, Nantes, Bretagne, Bordeaux, Toulouse, Nimes – men utvecklades till en mardröm för Steffen. Strindberg började anklaga honom för att slösa med reskassan. Snart handlade anklagelserna om bedrägeri och stöld och Steffen fick höra att han var jude, hade skurkfysionomi etc. Han flydde tillbaks till Berlin, övertygad om att den store författaren blivit galen.¹⁶

En vecka med Wagner

Lilliestam har – utan att ge några detaljer – konstaterat att Steffen i Berlin gick på föreläsningar av Schmoller och Wagner.¹⁷ Hur förhåller det sig med den saken? Jo, under en vecka i slutet av oktober 1886 följde Steffen varje dag Wagners föreläsningar vid Berlins universitet – rubrikerna var nationalekonomi, finansvetenskap samt nationalekonomisk och socialistisk litteraturhistoria. När november bröt in gick han på en (1) föreläsning av Schmoller om jordbrukspolitik. Det tycks vara allt vad Steffen fick av formell katedersocialistisk skolning under sin tid i Berlin.¹⁸

Steffen strävade vidare. Han började känna ”kallblodig säkerhet” utan att för den skull förlora sin ”hetta och entusiasm”. Han fick anbud att skriva om skandinaviska förhållanden för tyska tidskrifter.¹⁹ Han började rapportera om tyska förhållanden i svenska tidningar – från nyåret till hösten 1887 hade han elva artiklar om politik och pressförhållanden i *Aftonbladet* och fyra artiklar om ”nyare socialpolitiska strömningar i Tyskland” i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-*

tidning. I de sistnämnda artiklarna beskrev han den tyska lantligan (en tysk motsvarighet till den georgeistiska rörelsen), hantverkarrörelsen, socialdemokratien och Bismarcks "sociala kungadöme". Katedersocialisterna nämndes bara i förbigående.²⁰

Steffen började planera för att flytta till London, gifta sig, få en kemisk anställning och ägna sig åt tidningsskrivier. I början av juli 1887 gav han sig av till London via Hamburg. Han riskerade ändå att när som helst bli utvisad ur Tyskland. "Således bättre förekomma än förekommas."²¹

Katedersocialism, fabianism, marginalism

Det katedersocialistiska inflytandet på Steffens tänkande var till en början begränsat och utgjorde enligt Lilliestam närmast ett korrektiv mot "en viss likgiltighet för de historiska vetenskaperna" som lätt gör sig gällande när man som Steffen utvecklar en naturvetenskapligt präglad "rationalistisk framtidstro". I politiskt avseende lät sig den för en tid "dogmatiska socialisten" Steffen inte påverkas av katedersocialism.²²

Under sin tioåriga Englandsvistelse kom Steffen i kontakt med åtskilliga personer och idéer som fick starkt inflytande på hans tänkande: anarkister som Krapotkin, socialistiska utopister som Edward Bellamy, "estetiska idealister" som John Ruskin och William Morris, evolutionstänkare som Charles Darwin (som han ju var bekant med redan tidigare), Herbert Spencer, Alfred Russel Wallace och Thomas Huxley, nationalekonomer som Philip Wicksteed (som invigde honom i Jevons gränsnytteteori), fabianer som George Bernard Shaw och Sidney och Beatrice Webb.²³ Anarkism, utopism, marginalism och fabianism smälte samman med marxismen hos den receptive Steffen.

Fabianismen bidrog enligt Lilliestam till att aktualisera de tyska lärdomarna. "Den kritiska hållning till marxismens teorier, som Steffen mötte i samfundet [Fabian Society], gick bra ihop med den katedersocialism som Steffen kände från sina lärare bland de tyska nationalekonomerna."²⁴ De socialpolitiska ståndpunkter Steffen intog i ett par småskrifter om *Den industriella arbetarfrågan* (1889) och *Normalarbetsdagen* (1891) var knappast i socialisternas smak. "De visade däremot släktskap med den socialpolitik som fördes fram av de nationalekonomer, vars undervisning han deltog i under sin

Berlintid”, skriver Lilliestam.²⁵ Huruvida detta verkligen är fallet är svårt att säga. I *Den industriella arbetarfrågan* ägnar sig Steffen åt att beskriva sociala missförhållanden, men ordinerar just inga bote-medel. Han hänvisar inte till katedersocialisterna och visar ingen sympati för Bismarcks socialpolitik.²⁶

På 1890-talet gav sig Steffen, med hjälp av ett anslag från Lorénska stiftelsen, i kast med en stor ekonomisk-historisk undersökning som resulterade i två volymer med *Studier öfver lönsystemets historia i England* (1895, 1899). En av de få recensenter som tog sig an verket, den tyskutbildade amerikanske ekonomen Ernest L Bogart, ansåg att det präglades av ”sann tysk flit och kanske vidlyftighet”.²⁷ Knut Wicksell var mycket belåten med att Steffen inte gick i den historiska skolans ledband utan försökte förena teori och historia.²⁸ Lilliestam finner att den induktiva undersökningen bar den tyska historiska skolans drag med inslag av Wicksteed och Jevons.²⁹ Steffen själv tyckte att han kunde ha använt 1890-talet bättre och beskrev Lorén-boken som en avvikelse från sin ”sanna natur”: ”Följande tidsströmningen, särskilt sådan den uttryckt sig i marxismens historiska teorier, hade jag *öfverskattat* de rent historiska studiernas värde.” Besvikelsen bottnade i att det historiska materialet var för bräckligt för att tillåta hållbara generaliseringar.³⁰

Lilliestam beskriver Steffens position som att han befinner sig i en skärningspunkt mellan katedersocialism, fabianism och marginalism. Och man kan – med tanke på att Steffen varit Wagner-student i en vecka – inte påstå att det katedersocialistiska inslaget underskattas:

Beståndsdelarna är tydliga. Bakom sig hade han sin stora undersökning av de engelska arbetarnas ekonomiska historia och den var utarbetad i den historiska skolans anda. Steffens inställning till frågan om de politiska idéernas förhållande till samhällsstrukturen, problemet om deras härkomst ur sociala faktorer, kan spåras tillbaka till den hållning till ideologiproblemet som hans lärare i katedersocialismen intog. Hans skolning i fabianernas idévärld, där utilistiska och marxistiska tankar möttes och förenades, skönjes också. Här var det särskilt makarna Webbs idéer som hade betydelse för honom. Deras åsikter grundades på undersökningar av de engelska arbetares villkor som även hans egna forskningar varit ägnade åt. Gränstytteoretikernas syn på samhället som en samling konsu-

menter med gemensamma ekonomiska intressen var en förutsättning för Steffens sociala helhetssyn.³¹

Sociolog och professor

Steffens intresse för sociologi började vakna och själv ansåg han att det var Jevons' förtjänst. "Första vaknandet af min sociologiska idékrets förorsakas af studiet 1890 af Wicksteeds *Jevonism* och af marxismens vederläggning härigenom."³² I mitten av 1890-talet kom Steffen fram till att sociologin var hans framtidsmelodi och att han själv borde spela en akademisk roll. Sociologin var vid den tiden föga känd och hade inga akademiska företrädare i Sverige. Steffen byggde på Spencers evolutionslära och Comtes positivism men lade samtidigt stor vikt vid individens förmåga att forma sitt öde. Nietzsche hade sedan 1893 börjat spöka i Steffens medvetande och han anslöt sig till en "syntes av nietzscheansk övermänniskoideologi och marxistisk jämlikhetsteori!"³³

Efter tio år i England flyttade Steffen till Italien, där han stannade i fem år. I syfte att meritiera sig för en akademisk karriär studerade han våren 1900 för Brentano i München och därefter för Richard Ehrenberg i Rostock; denne pläderade för företagshistorisk forskning och hade själv studerat huset Fugger.³⁴ 1902 disputerade Steffen i Rostock på sitt arbete om det engelska lönearbetets historia. Samtidigt hade genom donation en för Steffen skraddarsydd professur i nationalekonomi och sociologi inrättats vid Göteborgs högskola och 1903 utnämndes han till innehavare av denna professur. I en artikel i *Ekonomisk Tidskrift* 1903 "Om begreppet folkhushållning" försökte Steffen definiera sitt ämne. Han refererade till en rad tyska historiska ekonomer – Roscher, Conrad, Schönberg, Wagner och Schmoller – "kanske den sociologiskt djupsinnigaste nu levande nationalekonomen"³⁵ – och angav ekonomens forskningsområde i termer av stat, institutioner och nation:

Den med en stark, enhetlig, socialekonomiskt upplyst statsmakt utrustade, genom naturförhållanden, teknisk utrustning, folklynne, social organisation, rättsväsen, seder, religion från den öfriga mänskligheten differentierade, sin egen kraftutveckling främjande, sig själv uppfostrande och skyddande nationen måste klart erkännas såsom det egentliga fältet för nationalekonomens forskning.³⁶

Samma år publicerade Steffen en artikel i vilken han beskrev företagsledaren som en ”konstnär” som kombinerar produktionsfaktorer för att tillfredsställa behov.³⁷ Steffen är på spaning efter entreprenören. Vem har satt honom på spåret? Carl-Gustaf Thomasson har påpekat att Steffen tack vare sin elitteori hyste hög uppfattning om företagsledaren och delade detta synsätt med Ehrenberg.³⁸ Elitteorin hade Steffen från Nietzsche. Men också Adolph Wagner satte entreprenören högt.

Stadieteoretiker och riksdagsman

Nästa knuff framåt fick Steffen när han 1909 läste Henri Bergsons *L'évolution créatrice*. ”Sedan han införlivat Nietzsches personlighetsfilosofi med sitt tänkande på 90-talet, var han väl mottaglig för en intuitionsfilosofi som Bergsons.”³⁹ Härigenom lyckades Steffen, enligt Lilliestams åsikt, äntligen göra något originellt: ”Steffens originella insats som samhällstänkare bestod i att han utnyttjade Bergsons filosofiska teorier vid sitt försök att lägga sociologins teoretiska grundvalar.”⁴⁰

Steffen formulerade också en historisk stadieteori som utmynnade i det stora verket *Världsåldrarna* som utkom i tre delar åren 1918–20 och som ”överträffar allt Steffen dittills åstadkommit i fråga om spekulatation och fantasteri”.⁴¹ Teorin gick i all enkelhet ut på att historien kan delas in i perioder som motsvarar människolivets ungdom, mognande, åldrande och död. Varje folk måste – såvida det inte går under – passera samma stadier och än så länge hade de mest avancerade folken passerat sju stadier. Lilliestam pekar på Steffens beroende av de tyska historikerna Karl Lamprecht och Kurt Breysig.⁴² Likheten med Roschers stadieteori är också slående.

Steffen blev socialdemokratisk riksdagsledamot 1910. Vid 1913 års riksdag tog han upp de socialpolitiska förslag han ventilerat i sina skrifter 20 år tidigare – han motionerade om lagfästa minimilöner och begränsning av arbetstiden och deltog i debatten om pensionsförsäkringen. ”Steffens katedersocialistiska lärdomar gick åter i dagen.”⁴³ Steffens partipolitiska bana blev kort. Redan 1915 åkte han ur det socialdemokratiska partiet för sina tyskaktivistiska åsikters skull.

Ytterligare omdömen

Vi har hittills vilat tungt på Lilliestams avhandling. Finns det andra omdömen som kan komplettera eller korrigera bilden av Steffen?

Carl-Gustaf Thomasson har med en vag formulering registrerat att Steffen gjorde bekantskap med katedersocialismen eller den historiska skolan ”sådan den representerades av de sedermera berömda forskarna Gustav von Schmoller och Adolph Wagner”. Thomasson tycker att Lilliestam gått förbi Schäßle lite för raskt och påpekar att Steffen i flera av sina sociologiska arbeten understrukt Schäßles betydelse.⁴⁴ Däremot tycks Steffen inte ha uppskattat Brentano.⁴⁵ Ytterligare ett par iakttagelser hos Thomasson är av intresse: Metodologin – ”tonvikten för Steffen låg givetvis på deduktionen, inte på induktionen”; anglofobin – han var ”en sällsynt monoman Englands-hatare”.⁴⁶

Johan Lönnroth konstaterar kort att Steffen studerat för Schmol-ler och Wagner och bygger då förmodligen på Lilliestam.⁴⁷ Lönnroth instämmer i Lilliestams bedömning av arbetet om ”lönesystemet” i England: ”Steffens böcker om lönearbetet var skrivna i den tyska historiska skolans anda.”⁴⁸ Lönnroth har därutöver funnit att Steffens kurser jämfört med kurserna i nationalekonomi på övriga universitet var ”bredare och med en starkare betoning av engelska fabianer och tysk historisk skola”.⁴⁹ Steffens egenproducerade läroböcker, *Sociala Studier*, utkom i sju häften åren 1905–1912. Lönnroth har ur sjätte häftet lyft fram följande typiskt katedersocialistiska formulering: ”Ett följdriktigt genomfördt system af social öfver- och underordning måste finnas, men uteslutande såsom uttryck för en arbets- och funktionsdelning, som följdriktigt är grundad på principen om alla personliga anlags högsta möjliga utveckling och bästa möjliga tillgodogörande för hela samhällets välstånd och kultur.”⁵⁰

Idéernas smältdegel

Steffen började studera ekonomi under sin tid i Berlin och gav sig framför allt i kast med socialister – George, Bebel, Marx, Engels, Lassalle – och klassiker – Smith, Ricardo, Malthus och Mill. De tyska historiska ekonomerna tycks till en början inte ha spelat någon större roll för honom. I breven till sin beskyddare Klemming nämner han bara Roscher och Schäßle – den senare som måltavla för socialistisk

kritik. Han följde Wagners föreläsningar under en vecka och Schmolters under en dag. Med tiden tycks han ha anammat katedersocialistiska idéer i samband med att han närmade sig fabianismen och fjärrnade sig från marxismen. Han genomförde en stor induktiv undersökning, men tyckte att han därvid gjorde våld på sin "sanna natur". Han var starkt protysk och antibrittisk. Några rader ur hans anteckningsbok "Journal" säger det mesta: "Tyskland står mig, genom sitt intellektuella lynne, närmare än något annat land." "Vidrigt intryck af London och engelsmännen."⁵¹

I det långa loppet är det svårt att isolera enskilda skolfragment i det steffenska tankeflödet. Som den idévaskare och kemist han var sållade han fram allsköns glimmande idéer ur samtidsfloden och rörde ner alltsammans i sin personliga smältdegel. Något större inflytande på ekonomiämnets utveckling i Sverige anses han inte ha haft – han ansåg sig själv åsidosatt på sin stol i Göteborg. Däremot anses han, som sagt, ha introducerat sociologin i Sverige. I det sammanhanget tycks Schmoller och Schäffle ha funnits bland inspirationskällorna.

Noter

¹ Lönnroth (1990) s 144.

² Steffen växte upp utan någon far. Det har spekulerats om att Klemming var Steffens far, men Lilliestam har visat att så knappast var fallet. Klemming blev i vart fall Steffens beskyddare och hjälpte till att finansiera hans studier.

³ Steffens samling finns på Göteborgs universitetsbibliotek, där Anders Larsson varit till stor hjälp.

⁴ Brev till Klemming 13/4 och 8/6 1885.

⁵ Brev till Klemming 20/12 1885.

⁶ Brev till Klemming 20/12 1885. Steffen kom alltså in i ämnet via den tyska översättningen av den franske statistikern Maurice Blocks *Petit manuel d'économie politique* (1873).

⁷ Brev till Klemming 20/12 1885. Se även Lilliestam (1960) s 19–20.

⁸ Brev till Klemming 20/12 1885.

⁹ Brev till Klemming 12/2 1886.

¹⁰ Brev till Klemming 12/2, 24/5 och 30/6 1886. Se även Lilliestam (1960) s 21–22. Steffen skriver i anteckningsboken "Vittra anteckningar V" att han under perioden april t o m juni 1886 besökte många socialdemokratiska församlingar i och utanför Berlin.

¹¹ Lilliestam (1960) s 22.

¹² Brev till Klemming 24/5 1886.

¹³ Brev till Klemming 24/5 1886. Steffen bifogade en avskrift av ansökan, date-

rad 25/5, till Klemming.

¹⁴ Brev till Klemming 30/6 1886.

¹⁵ Brev till Klemming 30/6 1886.

¹⁶ Brev till Klemming 8/8 och 20/9 1886. För detaljer i detta mellanhavande, se Lilliestam (1960) s 24–29. Strindbergs intryck av resan formulerades i boken *Bland franska bönder*, där Steffen figurerade som det anonyma ”resebiträdet”.

¹⁷ Lilliestam (1960) s 29.

¹⁸ Enligt ”Vittra anteckningar V” gick Steffen 25–29/10 på sex föreläsningar av Wagner och 1/11 på en föreläsning av Schmoller. Steffen berättar inget om denna erfarenhet i breven till Klemming eller fästmön Oscara.

¹⁹ Brev till Klemming 2/1 1887.

²⁰ Steffen (1887) samt anteckningsbok med noteringar om publicerade artiklar.

²¹ Brev till Klemming 2/1 1887, ”Vittra anteckningar V” och anteckningsboken ”Journal” (avskrift) s 8.

²² Lilliestam (1960) s 29–30.

²³ Lilliestam (1960) s 42–51. Beträffande Steffens möte med ”jevonsismen”, se även Lönnroth (1993) s 165–67.

²⁴ Lilliestam (1960) s 51.

²⁵ Lilliestam (1960) s 40.

²⁶ Se Steffen (1889), fr a s 34–38.

²⁷ Se Thomasson (1962) s 290. Thomasson hävdar att Bogart var den ende recensenten och att Wicksell, trots sina kontakter med Steffen, drog sig undan. Wicksell anmälde emellertid första delen i *DN* 10/3 1896 och andra delen i *GHT* 20/6 1900.

²⁸ Wicksell (1900). Wicksell hade vissa invändningar mot Steffens teorianvändning, men var över lag mycket välvillig och förklarade att Steffen ”i detalj behärskar den moderna värdeteorin”.

²⁹ Lilliestam (1960) s 56–57.

³⁰ ”Journal” s 16–17.

³¹ Lilliestam (1960) s 66.

³² ”Journal” s 15.

³³ Lilliestam (1960) s 68–70, 73, 84.

³⁴ Se t ex Mitchell (1949) s 197.

³⁵ Steffen (1903a) s 2–4, 14. Se även Lönnroth (1990) s 130 och (1993) s 138.

³⁶ Steffen (1903a) s 9.

³⁷ Steffen (1903b) s 252. Den enda källa Steffen citerar i närheten av detta yttrande är K Th Reinhold, *Der Weg des Geistes in den Gewerben*.

³⁸ Thomasson (1962) s 295.

³⁹ Lilliestam (1960) s 149.

⁴⁰ Lilliestam (1960) s 272.

⁴¹ Thomasson (1962) s 304. Se även s 281, 305.

⁴² Lilliestam (1960) s 166–72.

⁴³ Lilliestam (1960) s 228.

⁴⁴ Thomasson (1962) s 285–86.

⁴⁵ Thomasson (1962, s 294) har funnit att Steffen i brev till Wicksell talar nedsettande om Brentano.

⁴⁶ Thomasson (1962) s 280–81, 287, 294.

⁴⁷ Lönnroth (1990) s 123–24, (1991) s 37 och (1993) s 127.

⁴⁸ Lönnroth (1990) s 129.

⁴⁹ Lönnroth (1990) s 132. Lönnroth (1993) återger (s 139) Steffens litteraturlistor. Av tyskarna fanns Conrad och Schmoller upptagna.

⁵⁰ Steffen citerad efter Lönnroth (1990) s 134 och (1993) s 141.

⁵¹ "Journal" s 8, 13. På s 18 finner man följande: "Öfver hufvud har Tyskland ända till denna dag varit det enda land, från hvilket jag kunnat suga *riktig* intellektuell näring. Darwin och Jevons voro ett par af de ytterst få undantagen till *Englands* förmån."

7. *Knut Wicksell i Tyskland, 1887–1889*

Sommaren 1887 fick Knut Wicksell klartecken från Lorénska stiftelsen: Han skulle under tre år få ett stipendium på 4 000 kronor årligen för att ägna sig åt socialvetenskapliga och framför allt nationalekonomiska studier. Minst halva tiden skulle tillbringas vid universitet i Tyskland eller Österrike.

I augusti inledde Wicksell sin stora studieresa med att åka till London. Det var ingen duvunge som gav sig ut i vida världen. Wicksell var 35 år och hade tidigare tillbringat en sejour i London. Hösten

Knut Wicksell – teoretiker och ingen tyskvän.

1885 och våren 1886 hade han suttit på British Museum begravd i nationalekonomisk litteratur – Smith, Ricardo, Malthus, John Stuart Mill, Jevons, Walras m fl.

Torsten Gårdlund har i sin förträffliga biografi över Wicksell ägnat ett kapitel åt dennes utlandsstudier.¹ I fortsättningen kommer Gårdlunds framställning att användas och kompletteras med de källor som finns (och som Gårdlund bygger på), nämligen Wicksells anteckningar från de tyska föreläsningssalarna och hans flitiga brevväxling med vännen Hjalmar Öhrvall.²

Strassburg – Knapp och Brentano

Efter korta mellanspel i Paris och Lausanne for Wicksell till Strassburg, där han skrev in sig vid universitetet i november 1887 och började gå på föreläsningar av Knapp och Brentano.

Mötet med Strassburg blev inte lyckat. Redan efter ett par dagar klagade Wicksell över att det var ”f-n så ledsamt”. Den tyska militärandan ingav honom avsmak: ”Här i Strassburg är det för öfrigt rent förb. ty hvarannan mansperson man möter bär pickelhufva eller annan uniform.” Han tyckte att stan var osnygg och illaluktande. Han hade svårt att få bostad. Efter en vecka på hotell fick han plats i Frau Roethers familjepension på Schiffentgasse 29. Där samlades cirka 20 personer runt middagsbordet – den feta värdinnan och hennes feta döttrar, tyskar, holländare, en engelsman och en sydamerikan. ”Mest doktores och mer eller mindre avancerade studenter. Mycket hyggligt folk, verkligen ett städadt sällskap.”³

Wicksells första intryck av Brentano och Knapp avslöjar en motvilja mot tysk undervisning i allmänhet och tyskhistorisk i synnerhet.

Både Brentano och Knapp tycks höra till den nytyska ”historiska” skolan och förakta allt som ej går ut på specialundersökningar om skopliggstillverkningens ställning i Sachsen på 1500-talet o d. Engelsmännens generaliseringar och ekonomiska lagar äro bosch – ”ach, die Leute wussten ja gar nichts davon”. [– – –] Hvad den nyare tiden beträffar så skall man rycka på axlarna åt alla teorier, definitioner etc. Politische Zwecke det är allt. [– – –] För öfrigt existerar väl fri forskning – helst i statsvetenskaperna – numera blott till namnet i Tyskland. ”Litteris et Patrice” står det på den nya [. . .] universitetsbygg-

naden här och olycklig den lärde som skulle glömma vad han är skyldig sitt kejserliga, bismarckska fädernesland. – Men det måtte väl för f-n ej någon stå och se mig öfver axeln medan jag skrifver.⁴

I brev till Anne Charlotte Edgren uttryckte sig Wicksell mera högaktningfullt om de båda professorerna, vilket möjligen sammanhänger med att hon var hans kontaktperson i Lorénska stiftelsen:

Äfven professorerna är jag nöjd med ehuru de båda tillhöra den sk historiska skolan inom Nat. Ekon. hvilken jag högaktar utan att dock kunna riktigt intressera mig för dess sträfvanden. Något "historischer Kopf" har jag nu en gång icke; jag tycker ej om att få i mig satser hvilkas sanning jag ej är i tillfälle att kontrollera. Detta är nog en brist, men jag kan ej hjälpa det.⁵

Gårdlund konstaterar att Wicksell främst intresserade sig för Brentanos föreläsningar om penning- och kreditväsen, vilka han följde två gånger i veckan hösten 1887 och våren 1888. Dessutom följde han Brentanos föreläsningar om arbetarfrågor och socialpolitik och Knapps föreläsningar som på hösten handlade om jordägarförhållanden och på våren om merkantilismen, skråväsendet, manufakturerna, industrialismen, arbetarfrågan och tullfrågan.⁶ Av Wicksells anteckningsböcker framgår att han från mitten av november 1887 och fram till början av mars 1888 bevistade ca 110 föreläsningar.⁷ Knapp höll ca 60 föreläsningar. En första serie, fram till en bit in i januari, behandlade förhållanden i det tyska jordbruket från bondekrigen i slutet av medeltiden till bondebefrielsen i början av 1800-talet. En andra serie behandlade hantverk och skråväsende, fabriksystemets framväxt i England, arbetarrörelsen i Frankrike och Tyskland, Zollverein m m. Brentano, som hade en förhållandevis liberal framtoning,⁸ höll två parallella kurser. Den ena omfattade knappa 30 föreläsningar och behandlade arbetar- och industrifrågor och sträckte sig från medeltidens slut via engelsk fabriks- och sociallagstiftning fram till de tyska socialförsäkringslagarna på 1880-talet. Den andra omfattade dryga 20 föreläsningar och behandlade penning- och kreditväsen. Wicksell fick med andra ord en icke föraktlig ekonomisk och socialhistorisk skolning. Det första intrycket av föreläsningarna blev emellertid bestående. Strax före jul klagade han:

För de historiska specialundersökningar öfver ekonomiska ämnen som här (och i Tyskl. öfver hufvud) nu äro på modet har jag platt intet intresse, för egen del nämligen och vetenskapens inflytande på det praktiska och politiska lifvet tyckes här vara ungefär = 0. Bismarck går sin egen väg och nat. ekonomerna komma efter och försöka bevisa att det som är är förnuftigt.⁹

Gårdlund summerar sitt intryck som så att Wicksell följde föreläsningarna ytterst pliktroget och förde ordentliga anteckningar. ”Men ingenting i anteckningarna tyder på att han skulle ha haft något intresse för de historiska ämnena, och de få böcker han läste under strassburgtiden hörde inte ihop med föreläsningarna utan gällde mest befolkningsfrågan.” Gårdlund drar slutsatsen att Wicksells behållning av studierna inte blev mycket mer än ”en grundkurs i penning- och kreditväsen”.¹⁰

Wicksell var under sin Strassburg-vistelse ganska håglös och tyckte att det liv han förde var ”så intetsägande och meningslöst som möjligt”. ”I det hela är jag grundligt led åt det här kringirrandet utan egentligt syftemål och i synnerhet är det genant att ej veta hvad man skall svara när folk frågar efter mina framtidsplaner, afsigten med min vistelse ute etc.” Håglösheten ökade observansen för olika krämpor: ögonen och sömnen var dåliga och ”urinen tyckes ej heller vara fullt normal”.¹¹

Efter en avskedstillställning för Brentano, där Wicksell lärde sig ”skramla med ölsejdeln på kommando”, kunde han (Wicksell) i mars 1888 äntligen vända Strassburg ryggen och styra kosan till Wien. Där följde han föreläsningar av Carl Menger om österrikisk och tysk finanspolitik. Han ”hemsökte” också Menger och berättade i ett brev att han fått några böcker av denne, ”bl a en stridsskrift mot Schmoller i Berlin (’historismens’ representant), där denna just ej drar det längsta strået.”¹²

Berlin – ”behagar mig föga”

Efter sommarferier i Sverige for Wicksell i september 1888 till Berlin. Inte heller denna stad vann hans gillande: ”Berlins befolkning behagar mig föga. Man får leta länge här efter ett blott halfvägs behagligt eller sympatiskt utseende.” Efter en tid fick han plats på ett familjepensionat Kährn på Zimmerstrasse 97. Där gick det ”rätt

hyggligt ehuru något stelt till". Hans favorittillhåll var statistiska byråns lärum, där han på förmiddagarna (när han inte sov till lunch) studerade Malthus, och Café Bauer, där han drack öl och skrev brev.¹³ Han kände sig fortsatt ensam och modstulen, men kunde i alla fall meddela att han korresponderade med en fröken Bugge, som han under sommaren träffat på ett kvinnomöte i Köpenhamn. Han gjorde August Strindberg sällskap till Stralsund och kunde berätta en präktig skandalhistoria om den store författaren och en ung flicka.¹⁴ Han skrev *Nya berättelser ur bibliska historien för större barn av Tante Malin*, läste korrektur, oroade sig för att broschyren skulle bli beslagtagen och att hans syster Hanna skulle "gå och mista förståndet på kuppen".¹⁵

Wagner – elementär

I Berlin följde Wicksell Adolph Wagners föreläsningar. "Jag går och hör Ad. Wagner ett par tre timmar i veckan", meddelade Wicksell sin vän Öhrvall. Wagner var en god föreläsare. "Dock tyckes så väl hans som öfrigas förel. vara ytterst elementära, när man för 150de gg hör prisas den utmärkta fördelen af att ega ett allmängiltigt bytesmedel (=Geld) i st för att vara hänvisad till att byta vara mot vara etc etc så blir det just litet söcknigt."¹⁶ Självfallet retade sig Wicksell också på Wagners nationalism: "Wagner är en sådan der Lobhudler (tror jag det heter) af allt preussiskt bl a påstod han att de stora stående arméerna voro i viss mån ekonomiskt fördelaktiga emedan 'krigen blefve kortare och billigare då man på förhand hade allt i ordning'."¹⁷

Wicksell följde, om man får tro hans anteckningsböcker,¹⁸ ca 25 föreläsningar av Wagner från slutet av oktober 1888 till början av mars 1889. Wagner deklarerade från första början att han stod socialisterna närmare än vad hans kollegor gjorde. Han ägnade också ett par lektioner åt socialismen ("den tid då man uppfattade socialismen som enbart fantasteri är nu förbi") och diskuterade Engels, Marx ("den efter Roscher kanske mest lärde av de tyska nationalekonomerna"), Lassalle, Rodbertus, Mehring, Schäffle m fl. Han förmanade studenterna att använda Engels skrift gentemot Dühring med försiktighet eftersom den var förbjuden – detsamma gällde en del av Lassalles skrifter. Han manade studenterna att gå en medelväg: Största möjliga objektivitet. Neutralitet gentemot höger och vänster. Det riktiga ligger inte i extremerna (manchesterliberalism – socialism) och inte

heller i den enbart historiska behandlingen.¹⁹ En nationalekonom, förklarade Wagner, borde skrida till verket i fem steg: 1) Fastställa vilka de ekonomiska företeelserna är. 2) Försöka förklara kausalsammanhangen mellan företeelserna. 3) Undersöka värdet av företeelserna ur samhällsperspektiv. 4) Sätta upp mål i tillvaron. 5) Anvisa vägar för att nå dessa mål. Han varnade för metodologiska överdrifter. Induktiva överdrifter gör att man inte ser skogen för alla träd. Deduktiva överdrifter gör att man inte ser träden utan bara skog.²⁰ I fortsättningen diskuterade Wagner bl a socialförsäkringar, civila och militära statsutgifter, skatter, statsskuld och statens egenomar (domäner). Han fastställde statens verksamhetsområden i tre avseenden: 1) Polisväsen. 2) Sakliga grunder: myntväsen, post, telegraf. 3) Finansiella grunder: a) att förbehålla avkastning för staten, b) att utesluta konkurrens och därmed skaffa staten monopolinkomster (salt, tobak, brännvin).²¹

Gårdlunds omdöme om Wicksells anteckningar är att de ”röjer inte något intresse för dessa elementära och historiskt upplagda föreläsningar”.²² Förvisso är anteckningarna från Wagners föreläsningar mer kortfattade än anteckningarna från Strassburg.

Den kanske viktigaste händelsen under Wicksells tyska studieår tycks ha varit när han i början av 1889 i en bokhandel hittade Böhm-Bawerks *Positive Theorie des Kapitals*, en bok som för honom framstod som ”en uppenbarelse”.²³

I slutet av mars 1889, efter det att studenterna ordnat en ”avskedssexa” för Wagner, återvände Wicksell till Sverige.²⁴

Stora ord och fötter

Wicksells två terminer i Tyskland – den ena i Strassburg, den andra i Berlin – blev ganska misslyckade. Han avskydde allt tyskt – tysk mentalitet och rent av tysk fysionomi.

Han tyckte att tyskarna var stökiga – att resonera med dem var ”som att slå med en käpp på en hönsbur, ett vildt flaxande och oartikuleradt kackel blir enda resultatet”.²⁵ Han retade sig på deras undersåtlighet; människor i universitetsvärlden var bara intresserade av att så fort som möjligt bli doktor och få sin beskärda del av statens kaka. ”Och att detta går bättre och säkrare i den mån man förstår att hålla munnen och i stället öfva ryggmusklerna är ingenstädes så lätt att inse som här i landet.”²⁶ Han tyckte att de var grova och onatur-

liga: ”Till och med barnen se ej trefliga ut, de sakna naivitet, liksom kvinnorna sakna grace och männen höflighet. Det är ett plumpt slägte, men kanske just därför egnadt att undantränga mera förfinade raser om det naturliga urvalet får ha sin gång.”²⁷ Och han fann dem klumpiga: ”Berlindamerna äro ett eget släkte [— —]. Och hvilka fötter! Hade Eva i Paradiset varit skapad så, skulle ormen bestämdt ej ha vågat sig fram af fruktan att med ens få sitt hufvud söndertrampadt.”²⁸

Tidigare bedömningar

Bertil Ohlin skriver om Wicksells studier i England, Tyskland, Österrike och Frankrike: ”Även om han lärde sig mycket av ekonomer i alla dessa länder, tror jag inte det kan råda något tvivel om att det österrikiska inflytandet var av störst vikt.” Ohlin beskriver också Wicksell som ”en ekonom som hade lärt sig av alla ekonomiska skolbildningar utom den tyska historiska skolan.”²⁹

Emil Sommarin konstaterar att Wicksells intellektuella läggning och matematiska skolning gjorde abstrakt teoretisk forskning till huvudtemat i hans livsverk. Trots att Sommarin vänder sig till en tyskspråkig publik gör han ingen affär av Wicksells tyska studietid; däremot citerar han ett par av Wicksells markeringar mot den historiska skolan.³⁰

Erik Lindahl har förklarat att de ekonomer Wicksell åhörde under sin studieresa ”tillhöra ej dem som starkast influerat hans tänkande”. ”Hans läromästare voro i första hand de engelska klassikerna, förutom Malthus särskilt John Stuart Mill och Ricardo, och under de utländska studieåren tog han också starkt intryck av de nyare strömningar inom den ekonomiska vetenskapen, som representerades av namnen Walras, Jevons, Menger och Böhm-Bawerk.”³¹ Lindahl konstaterar vidare ”att Wicksell ej gjorde någon lycka som historiker de få gånger han gripit sig an med problem på detta område”.³²

Torsten Gårdlund anser att det tyska studieåret inte fick någon större betydelse för Wicksells utveckling som ekonom. Wicksell var en utpräglad teoretiker. ”De impulser han fått från utilitarismen och från 1885–86 års studier av engelsk nationalekonomi hade givit Wicksell en förkärlek för teoretisk analys, och för en sådan var han ju också disponerad genom sin begåvningstyp och tidigare naturvetenskapliga utbildning.”³³ Studiet av Böhm-Bawerks teoribok var det

som ”definitivt ledde honom till den teoretiska nationalekonomin”.³⁴

Carl G Uhr räknar upp en lång rad ekonomer som påverkat Wicksell – Malthus, Ricardo, J S Mill, Jevons, Menger, Walras, Böhm-Bawerk – och sådana som han visserligen studerat för utomlands men som inte betytt så mycket – Knapp, Brentano, Wagner.³⁵ Uhr har vid flera tillfällen framhållit Wicksell som tyskarnas absoluta motpol i metodologiskt avseende:

Från matematiken tog han med till ekonomin en metodologi som enligt hans övertygelse skulle tränga undan den tyska skolans stela empiricism [. . .]. Detta var den successiva approximationens deduktiva metod som använts av Cournot och Walras med slående resultat [. . .].³⁶

Hans möjligen överdrivna förlitan på aprioristiska metoder måste förstås som en reaktion både mot den tyska historismens antiteoretiska natur och mot de socialistiska teoretikernas användning av den dialektiska materialismens metoder. Den första framstod för honom som överdrivet empirisk och i huvudsak steril.³⁷

Lars Jonung trycker på att Wicksell är neoklassiker – inspirerad av Böhm-Bawerk och Walras – med stort intresse för klassiker som Smith, Malthus, Ricardo och Marx.³⁸

Rolf Henriksson, slutligen, förmodar att Wicksell var påverkad av den historiska skolan även om han ogillade dess metodologiska hållning. Wicksell förespråkade deduktion, men i nästa steg, prövningen av teorin, gällde det att gå till historien. Henriksson uppehåller sig kring Wicksell som ekonomisk historiker och pekar på dennes bidrag till skattehistorien och den monetära historien.³⁹

Wicksells utveckling

Knut Wicksells utveckling gick i allt annat än induktiva, historiska och ”institutionalistiska” banor, den gick snarare i deduktiva, matematiska och neoklassiska banor. Wicksell var teoretiskt lagd – han framstod ofta som ”verklighetsfrämmande” – och hade enligt egen utsago inget ”historiskt huvud”. Han hade tillbringat ett studieår i England och blivit motståndskraftig mot tysk smitta.

Wicksell avskydde förvisso allt tyskt och var inte särskilt imponerad av de tyska historiska ekonomerna. Inte desto mindre lyssnade

han pliktskyldigt på Knapp, Brentano och Wagner i hundratals timmar. Få svenskar torde ha vetat mer om det tyska budskapet. Hans mogna uppfattning om den tyska historiska skolan framgår av hans installationsföreläsning 1904 som utformade sig till ett lidelsefullt försvar för "[s]pekulation, abstraktion, hypotes". Han talade visserligen om att medlemmar av den historiska skolan åstadkommit arbeten av oskattbart värde för vetenskapen och om att han själv haft "lyckan" att lyssna till Knapp.⁴⁰ "Men genom sin ensidighet, genom den rent negativa, sträft avvisande, ja äfven öfvermodiga och sårande hållning, som denna skola alltjämt intagit till det samtidigt fortgående teoretiserande och systematiserande forskningsarbetet, har den enligt min mening hindrat och skadat vetenskapens utveckling, särskildt i Tyskland [. . .]."⁴¹

I förordet till andra upplagan av sina *Föreläsningar i nationalekonomi* (1911) avgav Wicksell en tydlig programförklaring:

Om värdet av hela denna [matematiska] metod kan man ju döma olika. För min egen del är jag dock övertygad, att ett genomfört, logiskt resonemang från än så enkla, schematiska förutsättningar skänker mer av verklig kunskap än ett färgskimrande, men ytligt kåseri om snart sagt allt under solen: nationalkaraktär, rasegendomligheter, maktpolitik, klass- och ståndssintressen osv. Vad åter angår striden mellan det sk historiska behandlingssättet av nationalekonomien och det teoretiska (vilket i sin utveckling med nödvändighet blir mer eller mindre matematiskt), så kan denna strid efter min uppfattning endast lösas genom en *arbetsfördelning*. Vi böra vara de personer högeligen tacksamma, som genom framletandet och granskandet av dokument, tillhörande den ekonomiska historiens av äldre historiker merendels så styvmoderligt behandlade område, lyckats att ställa nutiden i det förgångnas belysning och att låta oss se några fler länkar av den utvecklingskedja, av vilken vi hålla allenast den sista i vår hand – eller snarare själva jämte vår omgivning utgöra en länk. – Men å andra sidan: skall nationalekonomien en gång kunna bli en verklig vetenskap och vägledare för vårt praktiska handlande, så måste den ovillkorligen söka tränga fram till några positiva, allmängiltiga resultat och satser.⁴²

Om Wicksell i något avseende tog starkare intryck av tyskarna torde det ha varit på skatteteorins område. I *Om en ny princip för rättvis*

beskattning relaterar han sig sida upp och ner till Wagners *Finanzwissenschaft*. Wicksell förfäktade intresseprincipen i motsats till förståelseprincipen och gick alltså emot Wagner på den punkten.⁴³ Där emot anslöt sig Wicksell till Wagners socialpolitiska beskattningsprincip – med vissa förbehåll i fråga om arvsbeskattning men desto mera oförbehållsamt i fråga om konfiskation av oförtjänta värdestegringar.⁴⁴

Wicksells ”nya princip” gick på sin tid ganska obemärkt förbi men har väckt desto mer uppmärksamhet i vår tid.⁴⁵ Man skulle kunna säga att Wicksells argument för intesseprincipen av public choice-ekonomer som Buchanan använts som ammunition mot vår tids skatteslukande ”wagnerska” välfärdsstater, medan det däremot talats tyst om Wicksells anslutning till Wagners socialpolitiska princip.

I allmänpolitiskt avseende intog Wicksell knappast katedersocialistiska positioner. För hans del var det inte konservativ socialreformism i nationell anda som gällde (nationalism var för honom en styggelse), utan samarbete mellan progressiva liberaler och socialdemokrater.⁴⁶ Han intog en på det hela taget försiktig hållning i fråga om statsingripande av socialpolitiskt eller protektionistiskt slag. Trots diverse radikala utspel förlitade han sig i första hand på traditionella socialliberala botemedel mot klassamhällets orättvisor: utbildning och inkomstomfördelning.

Noter

¹ Gårdlund (1956). Kortare biografier finns i Ohlin (1926), Lindahl (1953), Gårdlund (1988), Jonung (1990) och Uhr (1991) och i *The New Palgrave*. Wicksells ekonomiska tänkande behandlas utförligt i Uhr (1960).

² Materialet finns i Wicksells samling på Lunds universitetsbibliotek.

³ Brev till Öhrvall 10, 13 och 19/11 1887.

⁴ Brev till Öhrvall 10/11 1887. Se även Gårdlund (1956) s 124.

⁵ Brev till Anne Charlotte Edgren (Leffler) 19/11 1887.

⁶ Gårdlund (1956) s 123–24.

⁷ Wicksells anteckningar från Knapps och Brentanos föreläsningar omfattar fem anteckningsböcker, nr 45–49 i Wicksell-samlingen på Lunds universitetsbibliotek.

⁸ Brentanos liberala hållning visade sig i att han framhöll England som det mönster Tyskland måste följa. I England hade arbetarna förvandlats från proletärer till medborgare. I Tyskland, där det fria initiativet hade mindre betydelse än i England, hade man trots goda föresatser hamnat på efterkälken i arbetarfrågan. Se Brentano 6/3 1888 i Wicksells anteckningsbok nr 49.

⁹ Brev till Öhrvall 15/12 1887. Se även Gårdlund (1956) s 123. I brev 4/3 1888

talar Wicksell om ”en fadd skepticism som ger f-n i alla teorier och blott är angelägen om att ej låta makten glida sig ur händerna”.

¹⁰ Gårdlund (1956) s 123, 125.

¹¹ Brev till Öhrvall 26/1, 25/2 och 25/3 1888.

¹² Gårdlund (1956) s 125–26.

¹³ Brev till Öhrvall 15/9 och 24/11 1888.

¹⁴ Brev till Öhrvall 25/9 och odaterat (början saknas) från oktober 1888.

¹⁵ Se fr a brev till Öhrvall 15 och 21/10, 1/11, 10, 16, 17, 25 och 26/12 1888 samt 1 och 7/2 1889. Se i övrigt Gårdlund (1956) s 131–32.

¹⁶ Brev till Öhrvall 1/11 1888. Se även Gårdlund (1956) s 129.

¹⁷ Brev till Öhrvall 1/11 och 24/11 1888. Se även Gårdlund (1956) s 130.

¹⁸ Wicksells anteckningar från Wagners föreläsningar omfattar tre anteckningsböcker, nr 52–54. Anteckningarna från vårterminen är i stort sett oläsliga.

¹⁹ Wagners föreläsningar 29/10–8/11 1888 i Wicksells anteckningsbok nr 52.

²⁰ Wagners föreläsning 15/11 1888 i Wicksells anteckningsbok 52. I *Grundläggning* (1892, s 144–66) förklarar Wagner att nationalekonomen bör skrida till verket i *sex* steg.

²¹ Wagner 16/12 i Wicksells anteckningsbok 53.

²² Gårdlund (1956) s 129.

²³ Wicksell (1914) s 322.

²⁴ Brev till Öhrvall 14/3 1889.

²⁵ Brev till Öhrvall 1/11 1888.

²⁶ Brev till Öhrvall 4/3 1888.

²⁷ Brev till Öhrvall 7/9 1888. Se även Gårdlund (1956) s 128.

²⁸ Brev till Öhrvall 15/10 1888.

²⁹ Ohlin (1926) s 503, 509.

³⁰ Sommarin (1930) s 229, 267.

³¹ Lindahl (1953) s 272. Sörlin (1994, s 208) följer Lindahl i spåren. Lindahl noterar (s 273) att när Wicksells första nationalekonomiska bok *Über Wert, Kapital und Rente* publicerades 1893, med ambition att åstadkomma ”en syntes av de österrikiska gränsnytte- och kapitalteorierna och Walras’ jämviktssystem”, så fick arbetet ett kyligt mottagande ”särskilt hos representanterna för den tyska historiska skolan”.

³² Lindahl (1953) s 306.

³³ Gårdlund (1956) s 123–24.

³⁴ Gårdlund (1988) s 244.

³⁵ Uhr (1960) s 4.

³⁶ Uhr (1951) s 831.

³⁷ Uhr (1960) s 30.

³⁸ Jonung (1990) s 92, 98.

³⁹ Henriksson (1991), fr a s 34–35.

⁴⁰ Wicksell tycks ha kommit att betrakta Knapp som en lysande föreläsare. När Knapp 1905 kom ut med boken *Die staatliche Theorie des Geldes* lovordade Wicksell (1907, s 41) dennes sätt att skriva ”som säkerligen hos hans talrika, numer öfver hela världen utspridda lärljungar väckt mången glad erinran från hans öfverträffliga undervisning”. Framför allt tyckte Wicksell att det var en

kär överraskning att Knapp ”nu så käckt kastar sig in på deduktionens och de logiska konstruktionernas fält”.

⁴¹ Wicksell (1904) s 463, 465. Citatet har använts av Sandelin (1991) s 10 (not 3).

⁴² Wicksell (1966) s xxiv–xxv.

⁴³ Båda ansåg att intresse- och förmågeprinciperna hade var sina användningsområden, men Wicksell ville utvidga intresseteorins område långt utöver vad Wagner tänkt sig.

⁴⁴ Wicksell (1987) s 19, 90–91, 96. Detta arbete ingick i Wicksells *Finanztheoretische Untersuchungen* från 1896. En översikt av innehållet i den boken finns i Uhr (1991, s 114–19). Beträffande arvsskatten, se även Wicksell (1901), särskilt s 81–87. Se vidare Söderström (1986) och Uhr (1960) kap VIII.

⁴⁵ Hennipman (1982, s 182–90) redogör för den obemärkta tillvaro Wicksells princip förde i mer än ett halvsekel tills dess Buchanan började ägna den sitt intresse. Se t ex Buchanan (1951).

⁴⁶ Se t ex Wicksell (1905).

8. *Gustav Cassel i Tyskland, 1898–1900*

I mitten av 1890-talet, vid cirka 30 års ålder, började Gustav Cassel intressera sig för ekonomiska ämnen. Han hade tagit en doktorsgrad i matematik och försökte använda sina kunskaper till att konstruera järnvägstariffer och skatteskalor. Cassels matematiklärare, Gösta Mittag-Leffler, satt i styrelsen för Lorénska stiftelsen och utverkade ett stipendium på 4 000 kronor till sin skyddsling för att denne under ett år skulle kunna bedriva ekonomiska studier utomlands.¹

Cassels tyska studieresa, med anhalter i Tübingen, München, Berlin och Göttingen, ägnas ett kapitel i vardera Cassels memoarer *I förnuftets tjänst* (1940) och Ingrid Giöbel-Liljas biografi *Gustav Cassel. En livsskildring* (1948). Giöbel-Liljas framställning är detaljerad och i huvudsak baserad på Cassels brev till hustrun Johanna och väninnan Annette Vedel. Eftersom dessa brev inte finns i Cassels vetenskapliga brevsamling² nöjer jag mig med att sammanfatta Giöbel-Liljas och Cassels berättelser.

Teoriplaner i Tübingen

I juni 1898 begav sig Cassel till Tübingen, ”en mycket angenäm plats med goda tillfällen till promenader i bergen och ostört tänkande i stora skuggiga platanalléer”.³ Trots att han var nybörjare i ekonomi kunde han omedelbart konstatera att undervisningen var undermålig. I första brevet till hustrun rapporterade han att han varit på sin första föreläsning och att den var elementär. ”Tror värkligen inte att här är mycket att lära . . .” Han hade träffat sina föreläsare Gustav von Schönberg och Friedrich von Neumann personligen och funnit att den förre sysslade med detaljer och inte förstod att ”intränga djupare i sakernas teoretiska sammanhang”, medan den senare var

Gustav Cassel – imponerad av Wagner.

mera av teoretiker men ”en temligen ytlig sådan, som endast sysslar med halflärda definitioner”.⁴ Schönbergs föreläsningar motsvarade följaktligen inte Cassels föreställning om vad som var vetenskap och Neumann ”föreläste värdelära med ett oändligt uppradande av skilda värdebegrepp”. Men Cassel blev inte avskräckt utan tvärtom sporrad. ”Under dessa veckor mognade mitt beslut att avskaffa hela värdeläran och bygga upp en ekonomisk teori direkt på ett studium av prisbildningen”, förklarar han i sina memoarer.⁵ Giöbel-Lilja kan med citat ur ett brev från Cassel till hustrun Johanna bestyrka hans minnesbild: ”Jag har kommit till en ganska fulländad värde-teori, som jag utarbetar hvarje dag – dvs jag har inget skrivit ännu, men jag går igenom litteratur och gör mina anteckningar [. . .].”⁶ Cassel förberedde sin första ekonomiskteoretiska uppsats – som blev ”Grundriss einer elementaren Preislehre” – i avsikt att (genom att uttrycka alla värden i en gemensam enhet, penningen) ersätta värdeläran med en prislära och konstruera ”skelettet till en fullständigare prisbildningslära”.⁷

Cassel funderade på att ta en doktorsgrad i Tübingen, men kom fram till att det vore slöseri med tid. Han bildade ett matlag med fyra andra ekonomistudenter och gjorde sitt bästa för att ta ur dem vad

professorerna slagit i dem. Han ställde sig kritisk till tysk chauvinism och socialistskräck. ”Ja, de äro gräsliga, isynnerhet preussarne . . .” Han blev sjuk och ville att hustrun skulle ila till Tübingen. Men Johanna svarade: ”Min lille gosse, jag vet så väl, att du är som ett litet, litet lindebarn, när du är dålig men nu har lindebarnet rest ifrån sin mamma och måste vara förständig ändå. Inte ligga och tro att han ska bli riktigt sjuk och skrämma upp både sig och mig . . .”⁸

Berlin – aktning för Wagner

När ferierna inföll i augusti lämnade Cassel Tübingen och for till München. I slutet av samma månad reste han vidare till Berlin, där hustru och barn anslöt. De fick tag i en liten våning nära Tiergarten. Så småningom flyttade familjen till en bättre bostad i Westend medan Gustav bodde kvar i centrum. Enligt Giöbel-Lilja umgicks Cassels i en ”krets kultiverade människor” men hade inte själva råd att ordna några bjudningar.⁹

Cassel började gå på Schmollers och Wagners föreläsningar. Han tyckte att de båda besatt ”en fullkomligt oändlig lärdom och beläsenhet”, men upptäckte snart ”hur svag deras teoretiska genomarbetning av ämnet i själva verket var”.

Detta gällde nu särskilt om Schmoller, som kunde nöja sig med de ytligaste resonemang, och som för sin bristande teoretiska skolning sökte betäckning i sin överlägsna historiska kunskap. [— —] Jag fick emellertid en utomordentlig aktning för Wagners forskargärning. Särskilt fick hans grundläggning av samhällsekonomin för mig en stor betydelse, i det att det kom att framstå som en väsentlig uppgift för ekonomisk vetenskap att klargöra rättsordningens ekonomiska grunder. Särskilt kunde den privata äganderätten icke ses som något givet utan måste grundas på en bärande socialekonomisk motivering och därför också bli föremål för en rationell begränsning.¹⁰

De chauvinistiska utbrotten på Wagners lektioner tilltalade däremot inte Cassel. Wagner återkom ständigt till Tysklands seger över Frankrike 1871, ”varvid studenterna gävo sitt bifall till känna med ett våldsamt trampande i golvet”. Att Tyskland med tiden skulle kom att råka illa ut var enligt Cassels retrospektiva bedömning delvis ett straff för teoretiska försummelse: ”Tysklands svaghet under senare

hårda öden kan i icke ringa grad ledas tillbaka till den ekonomisk-historiska skolans åsidosättande av elementär ekonomisk teori.”¹¹

I tyska riksdagens bibliotek kunde Cassel sitta nästan ensam och fullborda sin ”Grundriss”. I mars 1899 fick han besked från Albert Schäffle, som han tidigare besökt i Stuttgart, att uppsatsen skulle publiceras i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. Tack vare ett utlåtande från Schäffle fick han dessutom stipendiet från Lorén-ska stiftelsen förlängt.¹²

Cassel hade redan vid denna tid börjat dra upp riktlinjerna för vad som skulle bli storverket *Theoretische Sozialökonomie* 20 år senare. Efter pristeorin skulle nya teorier följa – ”jag skall göra en ränteteori samt en pänningsteori till börja med. Det blir nog ändå mer! Sen ser jag som en framtidsbild att samla alla dessa uppsatser till ett system i en stor bok (som lärda tyskar!)”.¹³

Stora ting i Göttingen

Cassel stod nu i valet mellan att flytta till Göttingen eller Heidelberg. Det förra stället hade mera nationalekonomi att erbjuda, vilket fälde utslaget. I april 1899 flyttade Cassel och hans familj till Göttingen, där de tycks ha trivts som fiskar i vattnet. De bodde idylliskt bland fruktträdgårdar och fick många vänner, de gjorde utflykter i omgivningarna och Gustav deklamerade egna dikter.¹⁴

I Göttingen följde Cassel ånyo två ekonomiprofessorers föreläsningar. Wilhelm Lexis redogjorde noggrant för penningväsendets historia, men talade så otydligt att det var svårt att följa med. Gustav Cohn var däremot ”en glänsande vältalare” men det teoretiska innehållet var enligt Cassels bedömning svagt. Det bar sig inte bättre än att Cassel opponerade mot något påstående av Cohn och som straff för sin bristande respekt för professorns auktoritet måste lämna seminariet. Cassel mindes när han skrev sina memoarer inte exakt vad bråket handlade om, bara att han var stora ting på spåren: ”I min opposition, som naturligtvis icke var utarbetad utan snarare bestämd av en allmän intuition, låg emellertid fröet till den lära om betalningsmedelsförsörjningens knapphet såsom penningvärdets väsentliga grund, som jag sedermera under årtiondens arbete skulle komma att utbygga till en allmän penningteori.”¹⁵

I Göttingen skrev Cassel sin första bok, *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*, som var en vidareutveckling av uppsatsen ”Vetenska-

pen och det socialistiska samhället”, publicerad i *Ökonomisk Tidsskrift* 1899. Cassel gick in för att demolera försöken ”att på objektiva grunder ’tillräkna’ olika produktionsfaktorer bestämda andelar” av produktionsresultatet, bl a Rodbertus’ försök att via ”normalarbets-timmar” bestämma arbetarens andel. Cassel konstaterade själv i backspegeln att boken blev föga uppmärksammasad och inte fick något större vetenskapligt inflytande.¹⁶

I sin nästa uppsats, ”Die Produktionskostentheorie Ricardo’s und die ersten Aufgaben der theoretischen Volkswirtschaftslehre” (*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 1901) tog Cassel, enligt egen uppfattning, med förödande resultat till storsläggan mot Ricardo och hans ”normalarbetstimmar”:

Huvudsaken är att Ricardos hela ekonomiska teori vilade på den förutsättningen, att antalet produktionsfaktorer, som man behövde ta i betraktande, kunde reduceras till en. Vilja vi närma oss den ekonomiska verkligheten, måste denna förutsättning övergivas. Men därmed faller också hela den Ricardoska lärobyggnaden till marken.¹⁷

Till denna uppsats hade Cassel fogat ett tillägg i vilket han svarade på den kritik som Wicksell riktat mot ”Grundriss”. Cassel hade i ”Grundriss”, i vilken han tog avstånd från såväl gränsnytteläro- som produktionskostnadsteorier, avslutat med en släng åt Wicksell.¹⁸ Wicksell hade ryckt ut till gränsnyttelärorens försvar. Men Cassel lät sig inte rubbas och förklarade långt senare, i *Theoretische Sozialökonomie* (1918), att han hela tiden följt tanken från ”Grundriss” att bara ta hänsyn till subjektiva värderingar i den mån de tar sig uttryck i pengar.¹⁹

I Göttingen började Cassel, enligt egen utsago, mera ingående studera penningväsendet och då i synnerhet förberedelserna för Tysklands övergång till ren guldmyntfot.

I juli 1900 återvände Cassel till Sverige. Ingrid Giöbel-Lilja summerar Cassels två år i Tyskland som en enastående lektion i självförtroende:

Efter dessa två år i Tyskland började han känna sig säkrare på sig själv. Han visste att nationalekonomin var ett område där han kunde göra en insats och att det skulle bli hans liv. Han såg att det fanns oändliga uppgifter för honom och han var lycklig

vid denna tanke. Han började få stora idéer – konceptionen till en helt ny konstruktion av den ekonomiska vetenskapen. Gustav Cassel hade i Tyskland varit barnsligt förtjust över att upptäcka att de tyska professorerna inte var några högre väsen, utan att han själv till och med kunde mäta sig med dem i intelligens. Hans glada övermod hade svämmat över vid denna upptäckt: *han*, den tyste särlingen från Jakobsbergsgatan, den osäkre och obalanserade studenten i Uppsala, den fattige matematikläraren, *han* skulle kunna mästra dessa professorer.²⁰

Tidigare bedömningar

Cassels tyska studieresa är ännu ett exempel på historiens ironi. Cassel fick i en miljö där teorierna var satta på undantag självförtroende som teoretiker och en kallelse att bygga upp ett stort teori-system. Han blev följaktligen ingen ekonom i den tyska historiska skolans anda utan neoklassisk konstruktör av ett jämviktssystem i Walras' anda.²¹ Men han påverkades ändå i ett flertal avseenden. Låt oss se vad som finns skrivet om den saken.

Cassel-kännarna har sällan lagt märke till någon tyskhistorisk påverkan hos Cassel. Däremot har de ofta framhållit att han satte en teoribok i händerna på tyskarna.²²

”Det direkta utbytet av bekantskapen med den dåtida tyska nationalekonomin torde inte ha varit stort”, tror Gunnar Westin Silverstolpe.²³ Arthur Montgomery anser att Cassels tyska studieår ”hade större betydelse i negativ än i positiv mening” och åsyftar då Cassels revolt mot tyskarnas utläggningar av värdeteorierna. Montgomery nämner också att Wagner gjorde intryck på Cassel och att Schäffle hjälpte Cassel att publicera sig.²⁴

När Wesley Mitchell i sina föreläsningar gick över från Schmoller till Cassel förklarade han att det var ”ett så våldsamt hopp som någonsin är möjligt på nationalekonomins fält” eftersom Cassel var en ren teoretiker vars arbete var ”radikalt deduktivt”.²⁵

Statsvetaren Ragnar Andersson noterar att Cassel var kritisk till Schmoller och intresserad av Wagner och drar följande slutsats angående Cassels krav på beskattning av oförtjänt värdestegring på jord: ”Dessa krav på en kraftig värdestegringsskatt bottnade med all sannolikhet i den syn på äganderätten, som Cassel fått efter det att han lärt känna Adolf Wagners idéer.” Andersson jämför också Cassels plädering för uppfostringstullar med Friedrich Lists.²⁶

Karl-Gustav Landgren förklarar korthugget att ”i grunden visar hans [Cassels] teoretiska ekonomi föga tyskt inflytande.”²⁷

Några av Cassel-eleverna har, utan att göra någon koppling till tyskhistoriska studier, framhållit Cassels stora faktaintresse. Gunnar Myrdal undrar över att Cassel – denne ”utpräglade teoretiker” – visade så stort intresse för fakta och praktiska problem, Bertil Ohlin finner att Cassel hade ”närmare kontakt med den faktiska *verkligheten* än flertalet samtida ekonomer” och Erik Lundberg betecknar honom som ”en förelöpare till modern empirisk analys”.²⁸

Deduktion i första hand

Cassel har, som sagt, själv framhållit den betydelse Wagner hade för honom. Redan en flyktig blick på hans stora teoribok bekräftar detta inflytande: valet av titel – *Teoretisk socialekonomi* – och de inledande markeringarna mot klassikernas ”privatekonomiska betraktelser”.²⁹

I sin syn på vetenskapligt arbete hade Cassel annars inte mycket gemensamt med de tyska ekonomer (Wagner undantagen) som ville börja i den induktiva änden och som inte trodde på några av tid och rum oberoende teorier. I sin teoribok förklarar han:

Kunskap om samhällsekonomin grunddrag kan [. . .] icke vinnas omedelbart genom iakttagelse av verkligheten utan kräver alltid en logisk härledning, alltså ett deduktivt förfarande. Först när vi komma närmare verkligheten kunna vi införa ett mera induktivt förfarande, som direkt tillgodogör sig ett erfarenhetsmaterial, vilket då emellertid måste vara samlat och sammansatt med hänsyn till den tidigare vunna teoretiska bilden och i syfte att utfylla den till närmare överensstämmelse med verkligheten. Även ett induktivt förfarande måste alltså för varje steg låta sig ledas av en klar teori. Samtidigt kan och bör naturligtvis en god sammanställning av erfarenhetsmaterial ge teorin uppslag till nya frågeställningar och undersökningar. Den ekonomiska vetenskapen måste sålunda alltid vara ett samarbete mellan teori och observation, mellan deduktiva och induktiva förfaranden. På det mera elementära stadiet måste teorin nödvändigt ha en övervägande betydelse. [– – –] Huvudvikten vid förenklingsförfarandet ligger i att redan från början träffa det väsentliga och återge detta i en logiskt sammanhängande framställning. Det gäller att därmed lägga en grund, som

är så fast, att den icke sedan behöver ändras, hur mycket som än må tillkomma av föränderlighet och komplikation. [— — —] Det är framför allt i två avseenden som grundläggningen av den teoretiska ekonomin kräver en stark förenkling. Vi måste nämligen till en början bortse från föränderligheten både i rum och tid [. . .].³⁰

I teoriboken ägnade sig Cassel först åt den statiska och därefter den ”likformigt framåtskridande” hushållningen under anlitande av ”en strängt deduktiv metod”. Men om man ville undersöka hur den verkliga utvecklingen avvek från den antagna, då måste, förklarade Cassel, ”uppenbarligen den deduktiva metoden ersättas av en induktiv”. En konjunkturstudie måste därför vara induktiv och historisk och Cassel förlade sin egen undersökning till åren 1870–1914, en period när konjunkturmönstret inte förrycktes av abnorma störningar som krig. Ambitionen var att studera konjunkturerna som ”en sammanhängande, fortlöpande rörelse i folkhushållningen”. ”Därvid skall uppmärksamheten överhuvud icke inriktas på enstaka, a priori utvalda företeelser, utan vi skola systematiskt undersöka, vilka typiska reala förändringar den samhällliga hushållningen under växlingen mellan upp- och nedgång pläгат undergå.”³¹ Cassels utgångspunkt, att systematiskt undersöka en självgenererande rörelse, påminner om Mitchells. De båda har emellertid knappast påverkat varann³² vilket inte hindrar att de kan ha haft gemensamma inspirationskällor. Cassel hänvisade sin vana trogen inte till föregångare, men det är en vanlig uppfattning att han hämtat inspiration från Arthur Spiethoff, Schmollers främste elev.³³

Katedersocialistiska drag

Cassels ekonomisk- och socialpolitiska budskap, så som det framfördes under 1900-talets första årtionde, var till skillnad från hans vetenskapssyn klart färgat av tyskt tänkande. När Cassel förklarar att den offentliga hushållningens expansion beror på de socialekonomiska förändringarna – övergången från natura- och familjehushållning till bytes- och folkhushållning – låter det onekligen som en utläggning av Wagners lag.³⁴ När han hävdar att staten bör äga naturliga monopol och naturtillgångar, t ex järnvägar, skogar, vattenfall och gruvor, är han också i samklang med Wagner.³⁵

Cassels socialpolitiska budskap ekade av katedersocialism. Han tog i boken *Socialpolitik* (1902) avstånd från liberala grundsatser som den atomistiska synen på samhället, den formella synen på begreppet frihet och tron på att den fria konkurrensen leder utvecklingen i rätt riktning. I motsats till dessa satser ville han sätta "det högt organiserade samhället" som kan använda tvång i syfte att skapa större real frihet och planmässig politik i syfte att styra utvecklingen i önskad riktning. Cassel ville gå en medelväg, han ville se en socialpolitik som å ena sidan utnyttjade det privata initiativet och konkurrensen, å andra sidan grep in via olika organisationer (stat, kommuner, fackföreningar etc).³⁶ Han gick igenom hela raden av socialförsäkringar och diskuterade vilken typ av organisation som i varje enskilt fall borde ha ansvaret. Det överordnade målet var högsta möjliga tillväxt. För att nå detta mål måste produktivkrafterna spännas så hårt som möjligt och produktionsfaktorerna utnyttjas så effektivt som möjligt. Socialpolitiken skulle se till så att produktionsfaktorn arbete utvecklades till största möjliga duglighet.

Tullarna var för Cassel ett medel som stod till statens förfogande för att styra näringslivet i syfte att uppnå nationella mål som inte kunde väntas bli realiserade spontant på den fria marknaden. Cassel ville driva på den industriella utvecklingen, vilket innebar att han visade större förståelse för industritullar än jordbrukstullar. Framför allt kunde han tänka sig uppfostringstullar innan industrin lärt sig stå på egna ben. Här är kopplingen bakåt till Friedrich Lists idéer självklar. Cassel tyckte också att Tysklands protektionism skötts på ett mönstergillt sätt.³⁷

Cassel var anhängare av progressiv inkomstskatt, men inte av inkomstutjämning genom beskattning à la Wagner. Alltför hård beskattning av de rika skulle drabba sparandet och kapitalbildningen och därmed underminera grunden för den nationella industriella kraftutvecklingen. I ett avseende anslöt sig Cassel till Wagners socialpolitiska skatteprincip. Det gäller hans kampanj för en skatt på jordvärdestegring i städerna där stigande tomtvärden i huvudsak berodde på kommunernas verksamhet. Han hävdade att det gällde att "väsentligen skärpa blicken för det allmännas högre rätt" och åberopade auktoriteter som Schmoller, Wagner och Bücher.³⁸ Cassel blev ordförande i en jordreformförening som bildades i Stockholm 1906 inspirerad av den tyska motsvarighet som bildats på 1880-talet och som leddes av Adolf Damaschke. I första numret av föreningens

skriftserie förklarade Cassel att det bedrivits alldeles för mycket ofog med frasen ”äganderättens helgd”, som under inflytande av ”den liberala nationalekonomiens dogmatik” tänjts ut över alla rimliga gränser.³⁹ Hans kampanj satte visserligen det politiska maskineriet i rörelse, men utan att det ledde till några egentliga resultat.⁴⁰

Ett minne blott

Det finns tydliga beröringspunkter mellan Wagners och Cassels idéer. Båda hade en mer eller mindre socialdarwinistisk syn på folk och nationer och båda tilldelade staten rollen som organisatör av den nationella kraftsamlingen. En avgörande skillnad dem emellan är att Wagner inriktade sig på att gynna de agrara intressena av skäl som en senare generation tyskar klädde i slagordet ”Blut und Boden”, medan Cassel inriktade sig på att stärka den svenska nationen genom att driva på industrialiseringen. Man kan inte heller undgå att märka likheter mellan Cassel och andra Wagner-elever, t ex Henry Carter Adams i USA.⁴¹

De katedersocialistiska dragen hos Cassel klingade av redan före första världskriget och var ett minne blott på 1920-talet, då han framträdde som den ekonomiska liberalismens vid sidan av Heckscher mest kompromisslösa representant i Sverige.

Noter

¹ Cassel (1940) s 14.

² Cassels vetenskapliga brevsamling finns på Kungliga biblioteket. Hans privata brev finns i släkten Cassels ägo.

³ Cassel (1940) s 15.

⁴ Giöbel-Lilja (1948) s 135.

⁵ Cassel (1940) s 15.

⁶ Giöbel-Lilja (1948) s 137.

⁷ Cassel (1940) s 15–17.

⁸ Giöbel-Lilja (1948) s 135–39.

⁹ Giöbel-Lilja (1948) s 140–42.

¹⁰ Cassel (1940) s 19.

¹¹ Cassel (1940) s 19.

¹² Cassel (1940) s 15–16, 20.

¹³ Giöbel-Lilja (1948) s 145.

¹⁴ Cassel (1940) s 22 och Giöbel-Lilja (1948) s 145–47.

¹⁵ Cassel (1940) s 22–23.

¹⁶ Cassel (1940) s 23–25.

¹⁷ Cassel (1940) s 26. Cassel kunde inte nog förvåna sig över att Ricardo trots detta dödliga slag fortsatte att leva vidare i den ekonomiska vetenskapen och undervisningen.

¹⁸ Cassel (1899) s 452–55.

¹⁹ Cassel (1918) s v, 41. Beträffande Cassels kritik av gränsnytteteorin, se Påls-son Syll (1993).

²⁰ Giöbel-Lilja (1948) s 149.

²¹ Det råder delade meningar om hur originell Cassel var som teoretiker. I någ-
ra av de senaste debattinläggen hävdar Lars Magnusson (1991, s 123) att Cas-
sel som teoretisk nydanare inte förtjänar mer än en fotnot i den ekonomiska
doktrinhistorien – men att han var desto viktigare som popularisator – medan
Paul Samuelson (1993, s 520–21) finner att Cassel visserligen hade allvarliga
vetenskapliga defekter men att han inte desto mindre var en kreativ veten-
skapsman och viktig teoretiker.

²² Bertil Ohlin (1927, s 655) påpekar att Cassels stora teoribok utövat ”ett
utomordentligt stort inflytande” i Tyskland, som genom historiska skolans teo-
rifientlighet saknat ett sådant verk. Ohlin har även senare (1954) förklarat att
Cassels lärobok bidrog till ”att tysk nationalekonomi kom på rätt köl efter ’den
historiska skolans’ i vissa avseenden förödande inflytande”. ”Det var främst
Cassel som fick den tyska nationalekonomin att åter orientera sig i riktning
mot en fast uppbyggd teori av en typ som numera härskar överallt i den fria
världen.” Också Gunnar Myrdal (1945, s 3) nämner att Cassels bok skapat ”ett
livligt intresse för den teoretiska metoden i Tyskland”. Schumpeter (1954,
s 1154, not 2) konstaterar kort att Cassels bok ”var exakt vad tyskarna behö-
de”. Erik Lundberg (1973) skriver: ”Särskilt i Tyskland på 1920-talet blev Cas-
sels lärobok av enorm betydelse för träning av en ung generation tyska ekono-
mer, som varit svältfödd på ekonomisk teori.” Hans Brems (1989, s 165) för-
klarar att: ”Boken var vad Tyskland behövde efter den historiska skolans
ofruktbara årtionden [. . .]”

²³ Silverstolpe (1944) s 48.

²⁴ Montgomery (1947) s 532.

²⁵ Mitchell (1949) s 201, 211.

²⁶ Andersson (1952) s 40, 157, 247.

²⁷ Landgren (1968) s 330.

²⁸ Myrdal (1945) s 4, Ohlin (1954) och Lundberg (1967) s 4.

²⁹ Cassel (1934) s 13–15.

³⁰ Cassel (1934) s 19–20. I Cassels krav på mät- och kvantifierbarhet kan möj-
ligen finnas ett tyskhistoriskt inslag – man skulle kunna jämföra med Mit-
chells parallella utveckling i USA.

³¹ Cassel (1934) s 493–95.

³² Cassels teoribokförelågi manuskriptform 1914 men kunde p g a världskriget
inte publiceras förrän 1918, Mitchells konjunkturbok publicerades 1913. Cas-
sel och Mitchell möttes några gånger på 1920- och 30-talen och är t o m förevi-
gade tillsammans på ett fotografi i Cassels memoarer. Mitchell redogjorde i si-
na föreläsningar ganska utförligt för Cassels teorier.

³³ Se Carlson (1988) s 282–83. I ett förarbete ”Om kriser och dåliga tider” hade
Cassel riktat kritik mot Spiethoff, men samtidigt förklarat att denne ”i det hela

har en så riktig syn på krisproblemet”. Se Cassel (1904) s 63. Spiethoff hade lagt fram sin kristeori i artiklar i Schmollers *Jahrbuch* 1902–03.

³⁴ Cassel (1906a) s 351–52.

³⁵ Cassel (1902) s 107–08.

³⁶ Cassel (1902) s 19–22, 90.

³⁷ Se t ex Carlson (1988) s 209–13, 243, 348–49.

³⁸ Cassel (1900) s 485, 488–89.

³⁹ Cassel (1906b) s 5–6.

⁴⁰ Carlson (1988) s 254–55, 277, 349.

⁴¹ Båda uttolkade Wagners lag, lovordade ”det högt organiserade samhället”, önskade se ”smutskonkurrensen” på arbetsmarknaden eliminerad och ville att staten skulle äga eller reglera naturliga monopol.

9. Gösta Bagge i Amerika, 1904–1905

I januari 1904 tog 21-årige Gösta Bagge fil kand-examen i Uppsala. På hösten samma år begav han sig till Baltimore för att bedriva forskarstudier i nationalekonomi, historia och statskunskap vid Johns Hopkins, ett av de absolut förnämsta universiteten i USA. Att valet föll på Johns Hopkins berodde främst på att han hade en syster som bodde i Baltimore.¹

Bagges verksamhet vid Johns Hopkins låter sig kartläggas med hjälp av dels hans brevväxling med vännen Eli Heckscher, dels material från universitetets arkiv.²

Universitetsmiljö och studentliv

När Gösta Bagge kom till Baltimore existerade inte det vackra och i grönska inbäddade Johns Hopkins som möter dagens besökare på Homewood Campus i stadens norra delar. Universitetet, som startat sin verksamhet 1875, förde en ganska anonym tillvaro i centrala Baltimore, vid Centre Street i kvarteret mellan de nord-syd-gående gatorna North Eutaw och North Howard Street. Universitetsbyggnaderna var ”så oansenliga att de flesta baltimoreinnevånare endast hade en vag uppfattning om var de låg”.³

Undervisningen i nationalekonomi, historia och statskunskap ägde rum i McCoy Hall, en 1894 invigd ”fyraårigs röd tegelstensbyggnad med utsmyckningar i sandsten, förvisso ingen vacker byggnad”, men en konstruktion som av universitetets dåtida rektor beskrevs som ”så solid att den troligen kommer att stå kvar i ett århundrade och så rymlig och bekväm att den kommer att vara lämpad för akademisk verksamhet så länge den står”.⁴ Rektorn underskattade tidens och naturens krafter. Byggnaden utrymdes när universite-

tet 1916 flyttade ut till Homewood och brann ner några år senare.

De flesta studenter hyrde rum i ett område som kallades Latin Quarter strax nordväst om universitetet; rikare studenter bodde vanligtvis i kvarteren österut.⁵ Bagge bodde i nordväst, men uppenbarligen norr om studentkvarteren, tillsammans med sin syster hos en Dr Roach på 611 Park Avenue.

En inblick i den unge studentens sociala liv får man i ett brev till Eli Heckscher från början av höstterminen:

Gösta Bagge – i spåren efter Ely.

Tonen vid Johns Hopkins är synnerligen trevlig. Alla professorerna äro unga och behandlar en fullkomligt kamratligt. Professorshögfärd förekommer ej. Jag äter i en studentklubb och idkar således fullkomligt lika mycket studentliv som förefinns i Upsala. Jag har min plats bredvid docenten eller e. o. prof., jag vet ej vad man skall kalla honom, i nat.-ekon. Barnett. Han gör inget genialt intryck men är mycket godmodig och språksam, fet och frodig, "oysterfed" som det betecknande heter här. F. ö. är jag mycket tillsammans med en trevlig 'japs' mr Morimoto. Vad flirten beträffar [— —] så har jag tid med det också på den grund att visittiden är placerad synnerligen lämpligt nämligen mellan kl. 8 ock 10 e. m. De amerikanska flickorna äro en

”connaissance a faire” utan allt tvivel, intelligenta ock bildade, alla som jag träffat, ock pigga utav bara katten. Flirtar gör de visserligen ogenerat men som de ej fordrar något aktivt deltagande från den manliga sidan så är det ganska trevligt. Resa sig håren på din jäsna, gamla stofil?⁶

Traditionen: ”bakterier” och välgörenhet

Innan vi går närmare in på de enskilda kurser som Bagge läste är det lämpligt att fånga huvuddragen i den tradition som genomsyrade den samhällsvetenskapliga undervisningen och forskningen vid Johns Hopkins, en tradition som främst odlades i det historiska och politiska seminariet. Detta seminarium, som existerade åren 1877–1912,⁷ fostrade en lång rad studenter som så småningom blev berömda namn, exempelvis Veblen, Commons, Dewey, Frederick Jackson Turner och Woodrow Wilson.

Seminariet leddes av historikern Herbert Baxter Adams från början av 1880-talet och fram till hans död 1901.⁸ Adams hade tagit sin doktorsgrad i Heidelberg och förklarade att det historiska seminariet vid Johns Hopkins var ”i viss mån ett resultat av den bakterie som överfördes till Baltimore från seminariet i Heidelberg”.⁹ Ja, hela universitetet ansågs tyskinfluerat. ”Det tidiga Johns Hopkins anses ibland ha varit ett slags tyskt universitet återuppfört av tyskvänner på amerikansk mark.”¹⁰ Till och med seminariebiblioteket hade en tysk kärna. 1882 hade Baltimores tyskkoloni köpt juridikprofessorn John Caspar Bluntschlis bibliotek i Heidelberg och skänkt det till Johns Hopkins.¹¹

En förhärskande teoribildning inom seminariet var ”den tyska bakterieteorin” (The Teutonic Germ Theory). I början av 1880-talet hade den engelske historikern Edward A Freeman uppmanat forskarna vid Johns Hopkins att studera lokala institutioner för att se huruvida tyska institutioner via England fortplantat sig i USA. Freemans idéer, med rötter i tysk rasmystik (den germanska rasen, den ariska familjen), stöddes entusiastiskt av Adams och utvecklades till ”Freeman-Adams-ortodoxin”. En av de mest kända yttringarna var Adams egen uppsats om ”The Germanic Origins of New England Towns”. Teorin avsatte en del mer eller mindre fantasifulla resultat – bl a sades gruvlägren i Californien avspegla ”den ariska rasimpulsen”.¹²

Freeman myntade också det valspråk som prydde väggen i seminarierummet: "History is past Politics and Politics present History".¹³ Detta motto tolkades som så att historiska studier borde användas som inspirationskälla för sociala reformer i nuet. Adams ambition var att skapa "en högskola i medborgarskap", "ett veritabelt West Point för samhällsservice". Han försökte utveckla en "filantropisk vetenskap": samhällets välgörenhet skulle bygga på "vetenskaplig" grund, dvs organiseras av universitetsutbildade experter, detta för att förhindra att bidragen missbrukades. Samtidigt skulle verksamheten ge "feed-back" till vetenskapen: unga universitetsutbildade "vänligt sinnade besökare" skulle inspektera bidragsmottagarna och rapportera sina "laboratorieresultat" på seminariet.¹⁴

Studierna i historia och ekonomi hade, åtminstone i början, en radikal udd. När Adams 1879 delade ut doktrinhistoriska ämnen bland sina studenter rubricerades nästan allesammans i termer av utopister, socialister och arbetarrörelser: St Simon, Fourier, Robert Owen, Lassalle, Marx, nihilister, kommunister, katedersocialister, skrän och fackföreningar, strejker.¹⁵

Ekonomiämnet – Ely och Hollander

Fram till Adams död 1901 sorterade ekonomiämnet under institutionen för historia och politik; ett ekonomiskt seminarium hade avskräpats från det historiska och politiska seminariet ett par år tidigare (1898). Den specifikt nationalekonomiska traditionen vid Johns Hopkins grundlades av Richard Ely åren 1881–1892. Ely hade (som framgått av kapitel 3) studerat i Tyskland under Wagner och Knies och liksom Adams doktorerat i Heidelberg. Han förklarade att det gällde att ersätta "den ortodoxa engelska politiska ekonomins förtorkade benknor med den tyska skolans livsdugliga metoder". Ely hade som socialreformist en både radikal och konservativ framtoning. Han talade å ena sidan om de giriga förtryckare som höll arbetarklassen nere men riktade å andra sidan inte sitt budskap till arbetarna utan till "välutbildade män under goda levnadsförhållanden". Statsingripande, utövat av välutbildade män, skulle skapa social harmoni.¹⁶ Ely lämnade Johns Hopkins 1892 men hans anda levde kvar. "Hans intresse för arbetarrörelser avsatte sina spår: frågor och ämnen med arbetaranknytning låg i centrum för forskningen de närmaste 50 åren."¹⁷

Jacob H Hollander hade kommit till Johns Hopkins 1894 och skapat sig ett namn sen han upptäckt, redigerat och publicerat några tidigare okända brev av Ricardo. När nationalekonomiska institutionen etablerades 1901 blev Hollander dess förste föreståndare. Han skötte undervisningen tillsammans med en av sina tidigare elever, George E Barnett.¹⁸

Knappt hade Hollander dragit igång institutionen förrän en anonym baltimoreinnevånare donerade 1 500 dollar till en undersökning av "arbetarorganisationernas historia, verksamhet och inflytande i Förenta Staterna". Ekonomiska seminariet fick ansvar för detta projekt läsåret 1902–03. Nya bidrag från den anonyme donatorn strömmade till och 1907 förfogade man över den största samlingen av fackföreningsdokument i USA.¹⁹

Hollanders målsättning med undervisningen framgår av hans rapport till universitetets rektor 1915. Det gällde att ge studenterna "omedelbar kontakt, genom observation och intervju [. . .] med ekonomiska fakta" och att ge de mera avancerade studenterna möjlighet att "undersöka existerande ekonomiska institutioners funktionsätt" genom såväl dokumentstudier som fältarbete.²⁰

Bagges kursval

Lsåret 1904–05 fanns sammanlagt 745 studenter vid Johns Hopkins. I Bagges kategori av forskarstuderande fanns omkring 150 studenter, varav 18 från utlandet.²¹ De forskarstuderande erbjöds åtta kurser i historia, två i statskunskap och tre i ekonomi. Dessutom fanns ett seminarium i vardera ämnet och en "studiecirkel" (reading class) i ekonomi.

De kurser och lärare som Bagge fastnade för var följande:²² Historia: historiska seminariet (John M Vincent) och historien om Sydstaternas utträde ur unionen (James C Ballagh). Statskunskap: politiska seminariet, rättsliga aspekter av ekonomiska och industriella problem samt 1700- och 1800-talens politiska teorier och litteratur (lärare i samtliga fall Westel W Willoughby). Nationalekonomi: ekonomiska seminariet (Hollander och Barnett), ekonomiska teorier sedan Adam Smith (Hollander), amerikanska offentliga finanser (Hollander), statistiska metoder (Barnett) och "studiecirkeln".²³ Detta innebär att Bagge läste allt som erbjöds i ekonomi och statskunskap, men bara en mindre del av det som erbjöds i historia. Han hade i genom-

snitt tre schemalagda entimmars lektioner eller seminarier om dagen. Antalet deltagare i kurserna varierade mellan tio och tjugo.

Verksamheten i det historiska seminariet kretsade i "den tyska bakterieteorins" efterföljd kring stadshistoria. Varje student fick i uppgift att studera sociala förhållanden i en engelsk stad under 1300- och 1400-talen. På Ballaghs kurs studerade man den politiska historien i USA 1850–1861 och försökte fastställa allmänna och lokala orsaker till Sydstaternas utträde ur unionen – för Bagge framstod det hela som "ett hopplöst sammelsurium".

I det politiska seminariet fick studenterna skriva, presentera och diskutera uppsatser i aktuella ämnen; Bagge presenterade en uppsats om "Parliamentary Government in Sweden". På kursen om "rättsliga aspekter" studerade man statlig och delstatlig reglering av ekonomiska och industriella intressen – expropriationsrätt, polisväsende, beskattning, fabrikslagstiftning, monopol, fackföreningar, strejker, bojkotter, skiljedom, konkurser och betalningsmedel. Kursen redde enligt Bagge ut begreppen om fackföreningarnas ställning "på ett nyttigt och konservativt sätt". Kursen om politiska teorier byggde på litteratur, lagstiftning och politisk praxis. Redan efter några veckor började Bagge fundera på att hoppa av från kursen som enligt hans mening behandlade teoriutvecklingen "föga originellt"; huruvida han fullföljde den är oklart.

Nationalekonomi var det ämne Bagge beslutat koncentrera sig på. Ämnets kraftcentrum fanns i det ekonomiska seminariet. Medlemskapet var begränsat till avancerade studenter med planer på vetenskaplig karriär och ambitionen var att utveckla den ekonomiska forskningen. Det aktuella forskningsområdet var arbetarorganisationernas historia, struktur och funktion i USA. Inom det området fick deltagarna sig tilldelade speciella ämnen och gav sig under sommaren ut på "fältarbete". Den induktiva målsättningen betonades genom att studierna skulle bedrivas "tills dess tillräckligt med data för rimligt säkra generaliseringar införskaffats".

Den ekonomiska teorikursen bestod av en historisk genomgång av teorierna om de olika faktorinkomsterna, värde, produktion, distribution och konsumtion. Kursen om offentliga finanser behandlade såväl federal som delstatlig och lokal nivå. I "studiecirkeln" samlades de avancerade studenterna för att diskutera aktuell litteratur – enligt Bagge "en förträfflig institution startad av studenterna själva dit ingen professor äger tillträde". Bagges omdöme om de tre främsta

ämnesföreträdarna lyder som följer:

Prof. Hollander är personligen ej så vidare sympatisk men sköter undervisningen förträffligt och har en stor förmåga att intressera en för ämnet. [— —] Minst belåten är jag med undervisningen i historia, den är just ingenting vidare. Prof. där heter Vincent och är av tysksnitt i hela sin uppfattning. Willoughby i Polit. science är bättre.²⁴

Det går tyvärr inte att med säkerhet fastslå vilka böcker som lästes på de olika kurserna. Det finns emellertid en lista från "ca 1900" över kurslitteraturen i nationalekonomi.²⁵ I avdelningen ekonomisk teori tågar hela raden av kända storheter fram: Hume, Smith, Ricardo, Malthus, James Mill, McCulloch, J S Mill, Senior, Cairnes, Jevons, Sidgwick, Marshall, J B Clark, Böhm-Bawerk, Wieser, Marx och List. Dessutom förekommer något mindre kända storheter som britterna Henry Fawcett och William Smart och amerikanerna Arthur Hadley, Francis Amasa Walker och Simon Nelson Patten. Under rubriken "finansvetenskap" förekommer H C Adams, Bastable och E R A Seligman, under "socialism" Schäffle, Ely och Menger, under "labor" makarna Webb. Huruvida litteraturen under de båda sistnämnda rubrikerna alls lästes är osäkert. Rubrikerna har ju inga direkta motsvarigheter i kursutbudet.

Seminariet i centrum

Ekonomiska seminariet var alltså det nav kring vilket Bagges studier roterade och han gav själv följande entusiastiska beskrivning:

Nat.-ekon.-seminariet är berömt över hela U. S. efter de uppgifter jag fått. Det arbetar efter följande plan och med vad jag kunnat se med ypperligt resultat. Under sommaren reser medlemmarna [— —] över hela U. S. till den ena eller andra staden, studerar fackföreningsförhållanden, samlar stadgar etc. allting som kan fås om en viss fackförening. Detta material samlas och årligen ger seminariet ut en katalog över sitt material. Under vintern bearbetar medlemmarna materialet i uppsatser och slutligen efter tre år ge de ut sin doktorsavhandling om någon del av fackföreningsrörelsen. Ingen är tvungen att ta ämne av fackförening men alla äro eld och lågor för planen [. . .].²⁶

Seminarieriet hade 14 medlemmar (inklusive Hollander och Barnett) och samlades en gång i veckan, varannan vecka på morgonen, varannan på kvällen. Kvällsmötena hölls ofta i Hollanders hem. Läsåret 1904–05 hölls 30 möten, varav åtminstone elva hos Hollander. Bagge var noterad som frånvarande fyra gånger. Hollander talade om några av sina favoritämnen, beskattning i Indianterritoriet och Ricardo, och rapporterade från ett möte med Economic Association i Chicago (mer därom nedan). Några lokala ämnen – reformer och finanser i Baltimore – avhandlades.²⁷ Dagordningen dominerades emellertid helt och hållet av att medlemmarna presenterade uppsatser om olika aspekter (regler, förhandlingar, avtal, finanser, löner, lärlingssystem) av olika fackföreningar (byggarbetare, typografer, gjutare, järnvägsarbetare, maskinister). Hela 23 alster av den arten presenterades och därutöver ett par om domstolsutslag av betydelse för fackföreningarna. Den 11 april presenterade Bagge sitt försök i genren, ”The Boot and Shoeworkers’ Union Stamp”.²⁸ Försöket ansågs uppenbarligen lyckat eftersom det kom med bland elva uppsatser som trycktes i *The Johns Hopkins University Circular*.²⁹

Det ärevärdiga politiska och historiska seminarieriet möttes varannan vecka. Varannan gång – ungefär – avhandlades ett historiskt ämne, varannan gång uppträdde Hollander och hans studenter. Vid läsårets första möte presenterade Hollander ett ”paper” om ”The Present Status of Economic Theory” och förklarade att den dittillsvarande betoningen på historiska och lokala studier måste ersättas med ”ett bredare angreppssätt”. ”Den levande ekonomiska organismen måste ligga till grund för denna induktiva studie.” Under läsåret presenterades fem fackföreningsstudier, som regel ett par månader efter att de behandlats i ekonomiska seminarieriet. Mötena avslutades vanligen med att några studenter presenterade nyutkommen litteratur. Den 3 mars presenterade Bagge *Free Trade* av Lord Avebury.³⁰ Enligt egen uppfattning slaktade han boken så gott han kunde och fick beröm, även om hans åsikter inte överensstämde med ekonomilärarnas.³¹

Val och kval

Till en början arbetade Bagge – med växande respekt för sin handledare Barnett – på en uppsats om arbetarna i konfektionsindustrin och hade uppenbarligen inget emot det induktiva tillvägagångssätt-

tet: "Teorierna kan jag alltid arbeta på hemma."³²

I slutet av december för han till Chicago, dit "alla pampar från hela U S" samlades till möten i Economic, Historical och Political Science Associations. Behållningen av mötena var enligt Bagge diskussionerna för och emot fackligt organiseringstvång (open och closed shops). Han uppmärksammade också en för honom tidigare okänd man, en professor Commons: "A most fascinating man".³³

Bagge plågades emellertid av hemlängtan och efter återkomsten till Baltimore började studieivern mattas: "Jag tror att jag ej har mycket mer nytta av Hopkins nu varmed jag naturligtvis ej menar att jag är utlärd [. . .]."³⁴ En kort tid senare hade han i alla fall bestämt sig för att stanna terminen ut om så bara "av hänsyn till bluffen av att ha legat ett år vid amerikanskt universitet". Framför allt ville han slippa historieämnet och koncentrera sig på nationalekonomi och statskunskap. Han skrev till Heckscher:

Hur som helst är det ju ett gammalt faktum att nationalekonomerna vad praktiska fördelar beträffar äro the coming men inom den vetenskapliga jorden. [— —] som du kanske vet har mina intressen under de senaste åren allt mer drifvat över åt det politiska ock 'sociala' hållet. Likaså förmodar jag att du merkt att mitt intresse ock min vördnad för vetenskapen såsom sådan blivit allt mer ock mer minimal. Allt detta gör att jag [. . .] blivit mer hågad att lägga mina studier inom områden som komma i kontakt med praktiska frågor. Vad dina farhågor beträffar att jag ej ligger för skarpt, abstrakt tänkande är de mer än berättigade, men jag tror nog att jag kan klara teorierna ock³⁵ teorien är väl i alla fall endast ett hörn av nationalekonomien.

I mitten på mars tog vantrivseln överhand igen: "Min irrande ande är nu absolut utled på fackföreningar, skomakare och skraddare. Skriver för närvarande på en uppsats om the union label. Avskryvärt tråkigt! [— —] Min resas utility-curve är utan tvivel på nedåtgående och jag skall bli glad när jag kan lämna den här hålan."³⁶ I början på april var tongångarna annorlunda:

Jag är i dag vid synnerligen gott humör emedan jag lyckligen avslutat en uppsats om The Boot and Shoeworkers Union Stamp som vederbörligen granskats av chefen, fått beröm, ock blir tryckt i the University Circular. Jag har blivit erbjuden en

plats i Washington med 75 \$ i månaden [— —] vilket är vackert i synnerhet som jag kunde fortsätta vid J. H. U. ock ta min grad om två år. Emellertid reflekterar jag naturligtvis inte på det. Men jag var mycket smickrad emedan det visar hur gärna de vill ha mig kvar både Barnett ock Willoughby har försökt övertala mig, så jag tycks anses som "en lovande ung man" här.³⁷

Efter denna succé gav sig Bagge ut på turné i Virginia: Petersburg, Richmond, Charlottesville. Strax därefter lämnade han Baltimore för gott.

Därmed är historien om Bagges amerikanska lärdomar inte slut. Han gjorde åtskilliga studieresor till USA under årens lopp och lärde sig säkert åtskilligt nytt. Men året vid Johns Hopkins var den erfarenhet som lade grunden för de fortsatta kontakterna.

Tidigare bedömningar

Det är ingen nyhet att Bagges utveckling som ekonom påverkades av hans Amerikastudier. Gunnar Westin Silverstolpe skriver – märkligt nog – att studierna säkert haft stor betydelse "för den förnämliga teoretiska skolning" som Bagge visar³⁸ och får medhåll av Karl-Gustav Landgren: "Visst var han en av Cassels studenter men mycket viktigare för hans utveckling som ekonomisk teoretiker var otvivelaktigt den påverkan han utsattes för under en studieresa i Förenta Staterna 1904, där han som förste svenske ekonom bedrev studier."³⁹ Gunnar Myrdal är den som främst pekat på Bagges institutionalistiska böjelser: "Medan han höll fast vid den nyklassiska jämviktsteorin i Cassels utformning, var hans främsta arbete inriktat på att analysera samhällets institutionella ramar. Han kom därför att intressera sig för nya tendenser inom den samtida nationalekonomin i Förenta Staterna, som han besökt redan 1904 [. .]."⁴⁰ Johan Lönnroth finner att Bagge i USA påverkades av "dess faktainriktade, praktiska och prokapitalistiska nationalekonomi".⁴¹ Eskil Wadensjö nämner att Bagge efter hemkomsten till Sverige började studera den svenska fackföreningsrörelsen enligt Johns Hopkins-projektets induktiva metod.⁴²

Bagges lärdomar

När man betraktar huvuddragen i Bagges livsverk står det klart att studieåret 1904–05 fick avsevärd betydelse för hans utveckling.

Det är uppenbart att året vid Johns Hopkins bidrog till att vända Bagges intresse bort från historieämnet och mot statsvetenskap och nationalekonomi och till att väcka hans intresse för induktiv, empirisk forskning och ”praktiska frågor”.

Det är också tydligt att Amerikaåret bidrog till att i Bagges medvetande utstaka det framtida verksamhetsfältet för hans gärning som nationalekonom; det ekonomiska seminariet vid Johns Hopkins dominerades av studiet av fackföreningsfrågor och Bagges insatser som nationalekonom kom att domineras av fackförenings- och arbetsmarknadsfrågor. Bagges insatser utmynnade i tre större arbeten: 1. Doktorsavhandlingen från 1917, *Arbetslönens reglering genom sammanslutningar*, som enligt Erik Lundberg ”är och förblir ett av de allra mest betydande arbetena inom svensk nationalekonomi”.⁴³ 2. Det stora projekt som Bagge drog igång på 1920-talet och som började som en fortsättning på avhandlingen: syftet var att studera institutionella faktorer – arbetsgivarorganisationernas, fackföreningarnas och kollektivavtalens – betydelse för lönebildningen.⁴⁴ 3. ”Orsaker till arbetslöshet”, bilagan till arbetslöshetsutredningens betänkande 1931. Bagge blev något av Sveriges motsvarighet till Commons. Båda använde för övrigt skor när de avsatte sina första spår på arbetarstudiets område. Bagges studie hette som vi sett ”The Boot and Shoeworkers’ Union Stamp”, Commons studie kom några år senare och hette ”American Shoemakers, 1648–1895”.⁴⁵

Amerikastudierna gav sannolikt också näring åt Bagges intresse för socialpolitik. Hans av Harald Hjärne präglade konservativt socialreformistiska inställning måste ha förstärkts vid Johns Hopkins, som genomsyrades av katedersocialistiskt arv och ambitioner att skapa en ”filantropisk vetenskap”. Bagge grundade 1920 Socialinstitutet med ambitionen att utbilda blivande tjänstemän i offentlig förvaltning och försökte där ”tillämpa den amerikanska undervisningens ’case method’ på det praktiska sociala arbetet och låta ’field work’ åskådliggöra undervisningen på lärorummet”.⁴⁶

Vidare är det inte särskilt djärvt att förmoda att Amerikaåret utgjorde första etappen i Bagges utveckling till forskningsentreprenör – hans förmåga att skaka fram pengar och driva stora projekt har fått

Eskil Wadensjö att beteckna honom som den ledande forskningsentreprenören i den svenska nationalekonomins historia.⁴⁷ Bagge kom i fortsättningen att hämta såväl pengar som projektidéer från USA. I det ekonomiska seminariet vid Johns Hopkins hade han fått erfara hur en större grupp forskare med hjälp av donerade pengar sattes i arbete kring ett gemensamt tema. Denna erfarenhet kom väl till pass när han 1925 fick 75 000 dollar från The Laura Spelman Rockefeller Memorial och satte merparten av den blivande Stockholmsskolan⁴⁸ i arbete med historiska undersökningar av löner, levnadskostnader och nationalinkomst i Sverige.⁴⁹ Liknande undersökningar hade bara några år tidigare startats av NBER i USA. Att Bagge själv var mycket medveten om sin entreprenörroll framgår av att han i ett brev till Gunnar Myrdal betecknade sig själv som "vetenskaplig 'företagartyp'".⁵⁰

Det är inte alldeles osannolikt att Amerikastudierna i någon mån bidrog till att utveckla Bagges intresse för kommunalpolitik eftersom man vid Johns Hopkins i "den tyska bakterieteorins" efterföljd ägnade sig åt att studera olika städers politik, styrelseskick och finanser.

Öppen blick, öppet fönster

Bagge kom med tiden att ställa sig kritisk till teorilösheten vid sitt gamla universitet. När han 1914 recenserade den skörd av avhandlingar om amerikanska fackföreningar som blivit resultatet av sådden ett årtionde tidigare klagade han över "bristen på intresse för allmänt teoretiska frågor" och varnade för risken "att man drunknar i fakta" inför "detta staplande af detaljer på detaljer, sida efter sida".⁵¹ Inte desto mindre fortsatte han att betrakta den amerikanska forskningstradition han mött i sin ungdom som en viktig inspirationskälla. I en intervju 1931 förklarade han:

Kontakten med Amerika har jag sökt hålla ända sedan jag som ung studerade vid Johns Hopkins-universitetet i Baltimore [. . .]. Där har man just sökt få fram det samband mellan praktik och teori, som jag tidigare berört. Ett slags sjuttonhundratalsentusiasm för vetenskapen lever fortfarande kvar därborta, och man har ett livligt intresse för att ta upp nya problem och metoder. Det gäller verkligen att ha blicken öppen och kritiskt pröva, vad man experimenterar med där.⁵²

Enligt Gunnar Myrdal hade Bagge rent av planer på att skriva en institutionalistisk teoribok:

Bagge hade en äventyrlig plan. Han ville bygga vidare på sin doktorsavhandling och åstadkomma ett stort teoretiskt verk, en allmän institutionalistisk ekonomisk teori. 1925, när Alva och jag var i England, var Bagge i London och då träffades vi och talade om den där boken han skulle skriva. Jag har för mig – fast det är ett väldigt dunkelt minne – att det bara blev en liten uppsats i en österrikisk tidskrift nån gång 1929–31. Jag tror det hela var tragiskt för Bagge.⁵³

Gösta Bagge försökte alstra spänning och växelverkan mellan å ena sidan teori och deduktion, å andra sidan empiri och induktion.⁵⁴ Han fick stimulans från å ena sidan läraren Gustav Cassel och vännen Eli Heckscher, å andra sidan Jacob Hollander och George Barnett. Det finns en klar doktrinhistorisk utvecklingslinje Ely – Hollander/Barnett – Bagge.

Avslutningsvis kan man fråga sig om Baggés amerikanska lärospån drev vidare i den svenska nationalekonomiska idéströmmen. Vid första anblicken kan det tyckas som om Baggés bidrag till förloppet mera handlar om dollar än om tankegods. Att Baggés inflytande var större än så har emellertid omvittnats av Myrdal: ”I sina föreläsningar och seminarier öppnade han för oss ett fönster till dessa nya [institutionalistiska] utvecklingstendenser och utövade ett starkare inflytande på vår orientering än vi var medvetna om då.”⁵⁵ Kanske var det tack vare en bris genom detta öppnade fönster som Myrdal själv blev så mottaglig för institutionalistiska idéer? I vart fall kom Bagge genom sina kontakter med Rockefeller-stiftelsen att få stor betydelse för ekonomernas studieresor västerut.⁵⁶

Noter

¹ Enligt brev till Eli Heckscher 30/9 1904.

² Arkivarien James Stimpert vid Ferdinand Hamburger, Jr Archives på Johns Hopkins University har varit till stor hjälp.

³ French (1946) s 61.

⁴ French (1946) s 63.

⁵ French (1946) s 75, 77.

⁶ Brev till Heckscher 28/10 1904.

⁷ Seminariets inre liv finns väl dokumenterat. Vid varje möte utsågs nämligen

en student att föra anteckningar. Dessa anteckningar har redigerats av en professor Marvin E. Gettleman, tidigare forskarstuderande vid Johns Hopkins, och publicerats i en rad volymer.

⁸ Adams (1884) ger en bakgrundsteckning vad gäller historiska ämnes- och metodval, seminarieverksamhet m m vid Johns Hopkins och andra universitet.

⁹ Adams (1884) s 67. Adams var i första hand historiker, men hade även studerat ekonomi för Knies. Se Barber (1988) s 208.

¹⁰ Gettleman (1987) s 10.

¹¹ Adams (1884) s 109–10.

¹² Gettleman (1987) s 14–16, 23.

¹³ Freeman hade broderat på den tyske historikern Johann Gustav Droysens ordspråk om att ”vad som är politik i dag blir historia i morgon”.

¹⁴ Gettleman (1987) s 34, 41, 51, 55–56.

¹⁵ Adams (1884) s 50–55.

¹⁶ Gettleman (1987) s 44, 47 och Ely (1884) s 64. Se även Hawkins (1960) kap X.

¹⁷ Records of Department of Political Economy i The Ferdinand Hamburger, Jr. Archives. Historik av Katarina Tautz, s 2.

¹⁸ A. a., s 3. Både Hollander och Barnett blev så småningom, 1921 respektive 1932, ordförande i American Economic Association.

¹⁹ A. a., s 4.

²⁰ A. a., s 4.

²¹ *The Johns Hopkins Circular* nr 4 1905, s 19–26, 58–59. Bagge tillhörde kategorin ”other graduate students in philosophy”.

²² Vilka kurser som Bagge läste framgår av klasslistorna i *Circular* nr 7 1904, s 19–21, och nr 3 1905, s 18–21. Den fortsatta redogörelsen för kursinnehåll och lärare bygger om inget annat sägs på *Circular* nr 5 1904, s 51–57, och nr 4 1905, s 155–61, och på brev till Heckscher 28/10 och 10/12 1904 samt 6/2 och 7/4 1905.

²³ Från början hade han också tänkt läsa paleografi för Friedrich Keutgen från Jena, men kursen blev på grund av dennes ”tyska kammarpedanteri” så ”olidligt tråkig” att Bagge så småningom hoppade av.

²⁴ Brev till Heckscher 28/10 1904.

²⁵ Records of Department of Political Economy, Series 6. General Departmental Files, Special Lectures etc., Box 1, Folder 3, Course outlines and reading lists ca 1900.

²⁶ Brev till Heckscher 28/10 1904.

²⁷ *Circular* nr 6 1905, s 1–3, och Records of Department of Political Economy, Series 1. Minutes of the Economic Seminary 1892–1951, Box 1, Folder 2, Minutes 1897–1908.

²⁸ ”The stamp” betecknar ett fackföreningsmärke på varor som tillverkats under enligt fackföreningarna tillfredsställande arbetsförhållanden.

²⁹ *Circular* nr 6 1905, s 32–37.

³⁰ Minutes of the Seminary of History and Politics.

³¹ Brev till Heckscher 5/3 1905.

³² Brev till Heckscher 10/12 1904: I detta brev talar han om ”garmentworkers association”, i brev 9/1 och 6/2 1905 om de ”amalgamerade skraddarne” och 24/1 om ”the clothing trade”.

³³ Brev till Heckscher 10/12 1904 och 5/1 1905.

- ³⁴ Brev till Heckscher 9/1 1905.
- ³⁵ Brev till Heckscher 24/1 1905.
- ³⁶ Brev till Heckscher 16/3 1905.
- ³⁷ Brev till Heckscher 7/4 1905.
- ³⁸ Silverstolpe (1942).
- ³⁹ Landgren (1957) s 8.
- ⁴⁰ Myrdal (1972) s 270. Se även Carlson (1982) s 21.
- ⁴¹ Lönnroth (1985) s 79. Lönnroth (1993, s 184) talar om att Bagge introducerade ”den USA-inspirerade empiriska mikroteorin” i Sverige.
- ⁴² Wadensjö (1990) s 189.
- ⁴³ Lundberg (1951).
- ⁴⁴ Se Carlson (1982).
- ⁴⁵ Commons’ artikel publicerad i *Quarterly Journal of Economics* 1909.
- ⁴⁶ Andreen & Boalt (1987) s 30.
- ⁴⁷ Wadensjö (1990) s 195 och (1993) s 116.
- ⁴⁸ Fem sjundedelar av Stockholmskolan var med i projektet, nämligen Gunnar Myrdal, Erik Lindahl, Erik Lundberg, Ingvar Svennilson och Alf Johanson. Bertil Ohlin och Dag Hammarskjöld var inte med.
- ⁴⁹ De Rockefeller-pengar som vid den här tiden gick till liknande studier i olika länder har betecknats som en reexport av ”Schmollers induktivism i moderniserad amerikansk klädsel”. Se Craver & Leijonhufvud (1987) s 179.
- ⁵⁰ Brev till Myrdal 23/3 1930.
- ⁵¹ Bagge (1914) s 65–66. Flera av avhandlingsförfattarna var Bagges gamla kamrater från ekonomiska seminariet 1904–05, nämligen A M Sakolski, William Kirk, J M Motley, J B Kennedy och Theodore W Glocker. Wadensjö (1993, s 111) ser denna artikel som en klar fingervisning om vart Bagge var på väg – han förflyttade tyndpunkten från induktion mot deduktion.
- ⁵² Ingelson (1931).
- ⁵³ Intervju med Myrdal 3/1 1982. Se Carlson (1982) s 26. Den ”österrikiska artikeln” har inte kunnat återfinnas.
- ⁵⁴ Se t ex Lundberg (1951).
- ⁵⁵ Myrdal (1972) s 270.
- ⁵⁶ Sörlin (1994, s 203) hävdar att Johan Åkerman med sin Harvard-resa 1919 ”öppnade [. . .] dörren för ett akademiskt resande i västerled som just bland ekonomerna varit särskilt livaktigt”. Men det var snarare Bagge som öppnade den dörren. Eskil Wadensjö (1990, s 189) och (1993, s 110) noterar att Stockholmsekonomernas resor i västerled i flera fall initierades av Bagge. Earlene Craver (1991, s 93) finner att Rockefeller-stipendierna ”i det stora hela avspeglade Gösta Bagges intressen”.

10. *Johan Åkerman i Amerika, 1919–1920*

I början av september 1919 kom Johan Åkerman till Boston och Harvard via Norska Amerikalinjens Bergensfjord. Han hade dessförinnan tagit studentexamen 1915 och ekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm 1918 och i nio månader arbetat som assistent åt ekonomichefen på AB Bofors-Gullspång. Tanken att studera i USA hade på allvar väckts när Gösta Bagge föreläste på Handelshögskolan och berättade om sin Amerikaresa. Åkerman återkallade på sin ålders höst minnet av mötet med Amerika – och med sin blivande hustru – i poetiska ordalag:

Detta var Norska Amerikalinjens första tur på New York efter det första världskriget; minfaran var fortfarande aktuell men vi gick med full fart. Skeppet var fullbelagt; många av passagerarna var norska och svenska studenter som skulle avsluta sin utbildning med studier vid ett amerikanskt universitet. Tredje dagen till sjöss satt jag i Bergensfjords ljusa musikrum, då en ung flicka kom in och tog plats vid flygeln. Aldrig hade jag sett någon röra sig så vackert. Så spelade hon en musikalisk översättning av Millets "Angelus" – ett andaktsfullt gammalt par på åkern under aftonringningen. Solstrålarna som föll in genom de stora fönstren rörde sig långsamt i takt med dyningen och med musiken. Pianisten var Hildur Brekke från Bergen som med sina föräldrar var på väg till Boston. Jag skulle möta henne igen vid Harvard och fyra år senare skulle vi tillsammans börja resan genom livet. När "Bergensfjord" tidigt en morgon gått igenom The Narrows låg plötsligt Manhatten i blickfältet. De smala skyskraporna andades rökplymer mot himlen som om de beredde sig för en ny aktiv arbetsdag. Det blev för mig en symbol för industrialismens atmosfär [. . .].

Johan Åkerman – på konjunkturcykelkurs.

Åkermans amerikanska studieår kan summeras med hjälp av hans opublicerade memoarer, ett fåtal bevarade brev och arkivmaterial från Harvard.¹

Låt studenterna prata!

Åkerman var en av 298 förstaårsstudenter² vid Harvard Graduate School of Business Administration läsåret 1919–20. Av dessa studenter var 20 gäststuderande från utlandet.³ Hans bostadsadress blev 62 Brattle Street i Cambridge. Förutsättningarna för en riklig andlig och kroppslig spis var de bästa:

Centrum för mina studier blev det magnifika Widener Memorial Library, uppfört på basen av en donation från föräldrar till en student som omkommit vid Titanics förlisning. I detta jättebibliotek tillämpades regeln "access to the stacks", dvs studenterna fick fritt röra sig i bokmagasinen – en ovärderlig förmån när man vill orientera sig på ett särskilt område. Men den produktiva sidan av studierna – författande av uppsatser och promemorer – förlade jag till mitt mycket trevliga studentrum vid Brattle Street i ett av Cambridges villakvarter. Måltiderna fick man i

Memorial Hall, en väldig kyrkliknande byggnad. Under middagarna spelade en orkester, för det mesta stycken som varit populära under kriget. Som flertalet studenter blivit demobiliserade helt nyligen kan man förstå att entusiasmen flödade. [— — —] Inte långt från "Mem" låg gymnasiet, dvs idrottshallen; löpning några varv med åtföljande varm dusch höll konditionen uppe.⁴

Vid Harvard Business School erbjöds 45 olika kurser, samlade under följande ämnesrubriker: redovisning, juridik, marknadsföring, industriell organisation, allmänna affärsproblem, affärsstatistik, utrikeshandel, bankväsende och finansiering, transporter, försäkring, trycksaksframställning, kurser för blivande handelskammarsekreterare, lokala allmännyttiga företag och skogsekonomi.

Undervisningen byggde på en kombination av lektioner, diskussioner och författande av rapporter om olika problem. Denna typ av undervisning kallades problemmetoden eller ibland diskussionsmetoden efter rektorn Edwin F Gays slagord: "Keep the students talking!"⁵ Problemen och underlaget för diskussionerna hämtades från olika företags erfarenheter och arkiv. I åtskilliga kurser ingick studieförberedelse på företaget runt om i New England.⁶

Var Gay hämtat sina idéer är inte svårt att gissa. Han hade studerat i Tyskland – för bl a Schmoller och Wagner – i hela tolv år (jfr kapitel 3) och hade 1908 fått i uppdrag att bygga upp Harvard Business School. För övrigt var också den engelske ekonomhistorikern William Cunningham verksam vid skolan. Han var läsåret 1919–20 inbokad på kurser om järnvägsväsendet, men avled redan 1919.

Just läsåret 1919–20 var en omvälvande period vid Harvardshögskola. Tillströmningen av studenter ökade kraftigt – antalet förstaårsstudenter var mer än dubbelt så stort som vid föregående läsår – och det handlade uppenbarligen inte om en ansamling av ungdomar som lämnat krigsmakten eftersom strömmen fortsatte att öka under resten av 20-talet.

Hösten 1919 ägde också ett regimskifte rum när Wallace B Donham efterträdde Edwin Gay som rektor.⁷ Den nye rektorn ville öka användningen av problemmetoden, som nu döptes till fallstudiemetoden. Han förklarade att all affärsverksamhet som inte är av rutin-karaktär tar sig formen av problem.⁸ Melvin Copeland, mångårig lärare vid Harvard Business School och en av dem som utvecklade pro-

blemmetoden, har beskrivit reaktionen hos de studenter som var vana att nöta in lärobokstexter och på skrivningar redovisa vad de lärt sig:

När de kom till handelshögskolan fann de att minnesförmågan belönades föga; de måste lära sig att tänka självständigt, att analysera fakta, väga motstridande hänsyn och göra bedömningar som de var beredda att försvara. Följden blev att många studenter upplevde en tillfällig frustration. Men det var en viktig del av läroprocessen.⁹

Först skulle studenterna genomgå ett kritiskt stadium, när de upphörde att ta för givet vad som stod i läroböcker och sades av lärare. Sen skulle de gå in i ett konstruktivt stadium, när de lärde sig att resonera fram lösningar på problem i fall där det inte fanns något facit med de "rätta" svaren.¹⁰

Åkermans kursval

Studenterna skulle normalt under första året läsa fem kurser, varav tre obligatoriska: redovisningsprinciper, affärskontrakt och marknadsföring. Åkerman gick inte helt efter regelboken utan valde följande sju kurser:¹¹ redovisningsprinciper, fabriksledning, fabrikspraktik, personaladministration (de tre sistnämnda kurserna tillhörde ämnet industriell organisation), kontorsorganisation, engelska och handelskriser (commercial crises). De enda kurser Åkerman fullföljde var fabriksledning och handelskriser – den sistnämnda med högt betyg (very good mark). Ett skäl till att Åkerman fullföljde så få kurser var att han inte kunde följa föreläsningarna, eftersom hans hörsel var kraftigt nedsatt.¹² Dessutom stannade han inte vid Harvard vårterminen ut. Han slutade redan i mitten av april, då han fick anställning på General Electric Company i West Lynn, Massachusetts.

Låt oss sammanfatta innehållet i de kurser Åkerman valde. Kurserna i redovisning, kontorsorganisation och engelska är inte mycket att orda om. Redovisningskursen leddes av professor William Morse Cole och löpte över hela året med tre lektionstillfällen i veckan. Kontorskursen pågick också hela året med en lektion och ett studiebesök i veckan och tog upp problem som arbetsdelning, beslutsvägar och ansvarsfrågor.¹³

Inriktningen på industriell företagsledning är intressantare. Kursen i fabriksledning gavs på höstterminen och leddes av en viss Henry Hallowell Farquhar, som till sin hjälp hade ett dussin lärare. Dessutom förekom gästföreläsningar av företagare, ingenjörer och representanter för arbetstagarna. Undervisningen ägde rum tre eftermiddagar i veckan och tog upp ”bredare” företagsledningsfrågor – fackföreningar, vinstdelning, kostnadsredovisning, scientific management osv. Litteratur om 150 sidor skulle läsas in varje vecka och tenteras skriftligt. Efter studiebesök på olika fabriker hade studenterna att lämna in skriftliga rapporter om sina iakttagelser. Kursen i fabrikspraktik gavs på vårterminen och behandlade ”mindre” ledningsproblem, t ex lagersystem, verktygsunderhåll och brandskydd. Också här arbetade man med lektioner, egna undersökningar och skriftliga rapporter. Kursen i personaladministration leddes av lektorn Dwight Lowell Hoopingarner, gavs varje termin med två lektionstillfällen i veckan och behandlade frågor som löner, arbetstider, organisationer och konflikter på arbetsmarknaden, medbestämmande, vinstdelning, arbetsförhållanden, kvinnor i industrin, utbildning, arbetarskydd, socialförsäkringar, bostäder, kommunikationer m m.

Handelskriser och konjunkturforskning

Allra intressantast är naturligtvis kursen eller seminarieserien om handelskriser – forskning kring konjunkturcykler blev ju med tiden ett av Åkermans favoritämnen och föremål för hans doktorsavhandling. Kursen, som inte gavs vid Harvard Business School utan vid Harvard-universitetets avdelning för historia, statskunskap och ekonomi, vände sig till forskarstuderande (utöver Åkerman deltog en norrman, en fransman och en japan) och leddes av professor Warren M Persons. Persons ledde de historiskt-statistiska undersökningar som genomfördes av Harvard University Committee on Economic Research och som bl a resulterade i en berömd konjunkturbarometer.¹⁴ Kursen gick på halvfart hela läsåret med ett lektionstillfälle i veckan och behandlade enligt universitetskatalogen historik, litteratur och teorier om ekonomiskt välstånd, kriser och depressioner sedan den industriella revolutionen samt analyserade ur konjunkturperspektiv statistik kring spekulation, priser, produktion, handel, räntor, pengar och bankväsende.¹⁵ I början av mars 1920 berättade Åkerman att han lyckligen avslutat denna ”research course i kon-

junkturväxlingarne” med en uppsats om ”The economic turning point of 1896 in the United States”.¹⁶ I memoarerna skriver han om denna uppsats:

Jämsides med dessa matematisk-statistiska och nationalekonomiska övningar fick man skriva en studie över en självvald amerikansk kris. Jag valde 1896 som är av särskilt intresse därför att man då samtidigt har en konjunkturrell kris och en pristrendens omslagspunkt: efter stigande penningvärde (deflation) 1873–1896 följer fallande penningvärde och slutligen krigsinflation.

En upptäckt: Veblen

Under sina strövtåg bland hyllorna i Widener Memorial Library gjorde Åkerman en intressant upptäckt: ”Av en slump fann jag i Harvardbiblioteket ett exemplar av Thorstein Veblens ’Theory of Business Enterprise.’” Ett par år tidigare hade han läst Schumpeters *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* och han tyckte sig kunna konstatera att Veblens idéer gick igen hos Schumpeter.¹⁷

I samma bibliotek träffade han på Karl Pearsons *The Grammar of Science*. I memoarerna förklarar Åkerman att han blev starkt påverkad av Pearson och andra företrädare för den matematiska statistiken: ”Mitt bestående kunskapsteoretiska intresse har här sin utgångspunkt.”

Foxtrot och Harley Davidson

Harvard bjöd i övrigt på ”en otalig massa speeches av alla tänkbara föreläsare om labor situation o dyl”. Dessutom fanns en värld utanför universitets- och fabriksportarna. Åkerman hade träffat svenskkolonin i New York ett par gånger och ”dansat igenom åtskilliga % av besättningen i girl-colleges och seminaries i Boston med omnejd”. De intelligent flickorna var så tröttsamt beundrande av allt europeiskt att han hellre höll sig till ”de grönare årgångarna där man emellertid sällan talar om annat än the movies och fox-trottens otaliga och spännande variationer”. Från den politiska världen kunde han rapportera att president Wilson började likna ”en plockad kalkon”. På vårkan- ten skaffade han sig en Harley Davidson med sidovagn. ”Utan motor är man ju som en riddare utan häst i detta country.”¹⁸ På denna mo-

torcykel körde han emellanåt till Lasell Seminary i Auburndale väster om Boston, där hans blivande hustru Hildur Brekke studerade.¹⁹

Åkermans bästa vänner var två norska före detta artilleriofficerare som skulle omskolas till affärsmän: Jacob Helgeby och Carl Rieber-Mohn. Trion vallfärdade till historiska platser som Lexington och Concord, gick på rugbymatcher och spelade tennis. Sommaren 1920 umgicks Åkerman flitigt med Gottfrid Kockum från Malmö; det höll på att ta en ände med förskräckelse i samband med en motorcykelutflykt i White Mountains: ”På nedvägen gick bromsen varm och farten ökade till den grad att jag måste be Gottfrid kasta sig av; sedan körde jag in i en rad buskar – det lyckades utan skada på maskin och förare.”²⁰

I tre månader, från maj t o m juli 1920, red Åkerman dagligen på sin ”villiga pegas” den dryga svenska milen mellan Cambridge och General Electric i West Lynn. Där genomförde han ett storskaligt experiment som resulterade i att företaget införde ett nytt system för kostnadsredovisning i samband med tillverkning av likriktare för radioapparater. Där studerade han också den fackliga verksamheten och imponerades av samarbetsandan i detta storföretag med 60 000 anställda.²¹ Under sin sista månad i USA gjorde han studiebesök på femton industriföretag, bl a Ford-fabriken i Detroit. Han återvände till Europa med Berengaria, den före detta tyska ångaren Vaterland, som var åtta gånger så stor som Bergensfjord – ”en flytande stad”.²²

Ett omedelbart resultat

Vid hemkomsten kunde Åkerman göra ett bokslut över de fem år som gått sedan han tog studentexamen: ”Svea artilleri hade givit mig råg i ryggen, handelshögskolan en bas för fortsatta ekonomiska och samhällsvetenskapliga studier, Bofors en första rejäl kontakt med industriproblemen och USA ett vidgat perspektiv men framför allt ’food for thought’ [. . .].”²³

Åkermans amerikanska studieår avsatte omedelbart resultat. Han skrev en bok om *Det industriella Amerika under fredskrisen*, som gavs ut av Sveriges Industriförbund sommaren 1921. Bokens uppläggning är en direkt avspegling av kurserna vid Harvard – kapitlet handlar om arbetarorganisationer och trustar, strider på arbetsmarknaden, industriell demokrati, anställningsproblem, väl-

färdsanordningar, löneformer och vinstandelssystem, rationell arbetsledning, arbetsplaneringens uppgifter, fabrikskontorets teknik, självkostnadsberäkning och produktion, fabriksstatistik och konjunkturväxlingar – och det empiriska innehållet har hämtats från General Electric Co och studiebesök på en rad andra industrier. I kapitlet om konjunkturväxlingarna hänvisade Åkerman till Wesley Mitchells *Business Cycles* från 1913 och gav en beskrivning av den konjunkturbarometer som utarbetats vid Harvard under ledning av Warren Persons.²⁴

Konjunkturväxlingarna

Att Åkermans konjunkturcykliska intresse stimulerades under Amerikaåret har noterats av exempelvis Emil Sommarin: ”Docenten Åkerman hade redan under studieåren, bl a vid Harvard-universitetet under år 1919, inriktat sig på konjunkturforskningen.”²⁵ Kumaraswamy Velupillai skriver att Åkerman under Amerikaåret arbetade tillsammans med Warren Persons.²⁶

Det var emellertid inte så att kursen vid Harvard länkade in Åkermans intresse på konjunkturfrågorna, utan snarare så att hans redan tidigare demonstrerade intresse för dessa frågor gjorde att han valde just den kursen. Detta bevisas av att han i september 1919 hade publicerat en artikel om ”Konjunkturväxlingarne” i *Teknisk Tidskrift*, av vilken det framgår att han läst en del kris- och konjunkturlitteratur.²⁷

Fram till mitten av 30-talet var konjunkturforskning Åkermans huvudintresse.²⁸ I förordet till sin doktorsavhandling *Om det ekonomiska livets rytmik* (1928) framhåller han särskilt betydelsen av Wicksells och Cassels teorier om och Mitchells och Persons statistiska analyser av konjunkturväxlingarna.²⁹ Kännedomen om de konjunkturstatistiska metoderna emanerade helt uppenbart från Harvard.

Åkermans institutionalism

I sin avhandling citerade Åkerman med gillande Schmollers ord om att induktion och deduktion behöver varann som vänstra foten behöver den högra.³⁰ Ragnar Frisch, Åkermans fakultetsopponent, tyckte att avhandlingens främsta förtjänst låg just i att den försökte

åstadkomma en syntes mellan teori och observation/statistik.³¹

Åkerman började med att analysera konjunkturcykeln och strävade därefter att vidga perspektivet mot en allmän samhällsanalys – hans ambition därvidlag påminner om Mitchells. I mitten av 1930-talet började Åkerman formulera den syntes som Frisch talat om och utvecklade det som skulle bli hans nyckelbegrepp – kausalanalysen.³²

Att närma logistisk analys och realistisk förloppsanalys till varandra är säkerligen kausalanalysens förnämsta uppgift, om vilken man kanske med en paradox kan säga att den är *nödvändig men utförbar*. Att nå fram till en total syntes mellan den förstående beskrivningen av tidsförloppen och den logiska sammanställningen av faktorernas samband är säkerligen omöjligt, men icke desto mindre måste detta vara det eftersträvningsvärda (och ouppnåeliga) målet.³³

Åkerman ställde sig – med hänvisning till Weber, Veblen och Myrdal – kritisk till ”utilitarismens antagande om psykisk atomism” och ”summering” à la Marshall från mikro till makro och efterlyste en ”differentiering mellan individual- och gruppsykologi”.³⁴ Det gällde att skilja mellan grupper med olika blickfält – t ex jordbruket med året, industrin med konjunkturen och staten med flera generationer som blickfält – och följa hur dessa grupper över tiden förändras till omfattning och betydelse genom att ”driva kausalanalysen bakåt” och studera hur samhällsstrukturen förvandlats till följd av konjunktur- och strukturrörelser.³⁵ Det gällde att kartlägga var på skalan mellan det rena fri-konkurrens-samhället (X-samhället) och plansamhället (Y-samhället) det verkliga, studerade samhället ska placeras in.³⁶ Teorin måste fortlöpande anpassas efter de institutionella förhållandena.³⁷

Kausalanalys var i det närmaste Åkermans term för institutionell analys. Med tiden gav han följande definition:

Vad går kausalanalysen ut på? Den skall i första hand svara på frågan: Vem handlar i det studerade samhället? Det är icke begreppen som handla utan staten och/eller vissa socialgrupper. Det gäller alltså att fastställa de ledande beslutsenheterna och deras relativa makt eller inflytande.³⁸

Åkermans terminologi är naturligtvis högst rimlig med tanke på den vikt som såväl Schmoller i Tyskland som Veblen i Amerika lagt vid analys av kausalsamband. För Åkerman tycks emellertid institutionell analys mest handla om analys av intressegrupper och inte som hos föregångarna av regler och sedvanor.

I *Ekonomisk teori* (1939) deklarerade Åkerman sin övertygelse att nationalekonomin var på rätt väg – bort från klassiska (och än mer neoklassiska) positioner.

Den klassiska, atomistiska, rumsligt och tidsligt obestämda nationalekonomien är sålunda på god väg att transformeras till en teori, som förlagts till ett koordinatsystem med rums- och tidsaxlar, i vilket samtidigt ”delens förhållande till det hela” ständigt beaktas, varigenom man bryter med economic-man-traditionen, enligt vilken den liberala teorien samtidigt kan gälla individen, företaget och samhället och därvid såväl beskriva som föreskriva det rätta handlandet. Den tids- och rumsekonomi som sålunda är på väg att ersätta den atomistiska jämviktsekonomien, har emellertid vida mindre skarpdragna gränser till de omgivande samhällsvetenskaperna; rörelsen bort från logisk men innehållslös stringens till förstående realistisk analys, har även fått den konsekvensen, att nationalekonomien förlorat sin fiktiva isolering inom den ”rena” ekonomiens ram.³⁹

När Åkerman vädrade de käpphästar som enligt hans förmenande borde bära upp ekonomisk teori – värdet, interdependensen, förloppet och institutionerna (maktfaktorerna) – så skrev han om de sistnämnda: ”Det är de amerikanska institutionalisternas och främst Thorstein Veblens förtjänst, att denna nya dimension trätt i dagen.”⁴⁰ Till Veblens meriter kunde också räknas att han framstod som ”den moderna konjunkturforskningens främste banbrytare”.⁴¹

Vi har kunnat konstatera att Åkerman stötte på Veblen i Harvardbiblioteket. I memoarerna framhåller Åkerman Veblen som en av de tre ekonomer (de båda andra var Wicksell och Schumpeter) som utövat störst inflytande på hans forskning. Åkerman kom att visa likheter med Veblen i bland annat det natur- och tvärvetenskapliga avstampet, i kritiken av utilitarismen och summeringen från mikro till makro, i framhållandet av institutionernas betydelse och – för den delen – i den egensinniga och svårbegripliga terminologin. Man kan lugnt utgå från att Åkerman stiftade bekantskap med Mitchells ar-

bete på kursen om handelskriser. Han hänvisade ju också till Mitchell i den bok han skrev omedelbart efter hemkomsten från Amerika. Kort sagt (med hjälp av Göran Ohlin): ”Veblen och Mitchell gjorde intryck på Johan Åkerman, vilket återspeglas i hans arbete.”⁴²

Varför började Åkerman utveckla sina institutionalistiska idéer först i mitten av 1930-talet (själv daterar han i memoarerna början på sin andra, strukturanalytiska period till 1936) då den amerikanska institutionalismen redan passerat sin höjdpunkt? En förklaring kan vara att han först måste bli klar med avhandlingen om konjunkturcykeln och att han ”fastnade” i det problemet genom att han under några år kom att arbeta med konjunkturanalyser för industriförbundet. Inte förrän 1932 hade han en position – docent vid Lunds universitet – som gjorde det möjligt för honom att smälta den amerikanska ”tankefödan” och fritt utveckla sina idéer.

Noter

¹ Nordal Åkerman har ställt till förfogande ett avsnitt om Harvard-tiden ur de memoarer Johan Åkerman skrev på gamla dar men inte fick publicerade; där- efter har Johans sonson Richard Åkerman ställt hela detta manuskript, betitlat ”En samhällsforskarens minnesbilder”, till förfogande. Det tycks finnas ytterst få brev bevarade från Åkermans Harvard-sejour. Vid pensioneringen lämnade Åkerman över fyra hyllmeter brev till Lunds universitetsbibliotek. Brevsamlingen omfattar åren 1922–61 och är alltså inte till någon hjälp när man vill få fram uppgifter om vad Åkerman hade för sig 1919–20. Själv har jag bara lyckats hitta ett halvdussin brev från Åkerman till Greta Linder i den senares brevsamling på Kungliga biblioteket. I ett av dessa brev (8/3 1920) berättar Åkerman att han levererade ”veckorapporter” till sin mor. Enligt söner- na Nordal och Henrik Åkerman finns emellertid inga familjebrev från denna tid bevarade. Arkivmaterialet från Harvard Business School finns på Baker Library i Boston, där Florence B Lathrop och Barbara R Dailey varit till god hjälp.

² I biografiska uppgifter om Åkerman brukar det heta att han var specialstudent vid Harvard. Se t ex *Lunds universitets matrikel 1967–68*, s 872. I *Official Register of Harvard University. Graduate School of Business Administration*, March 31 1920, är han emellertid inte uppräknad bland specialstudenterna utan bland de vanliga förstaårsstudenterna.

³ De största kontingenterna – fyra från vardera landet – kom från Norge och Kina. Förutom Åkerman fanns ytterligare en svensk, Sven Melander från Örebro, bland studenterna. Se *Official Register*, March 31 1920, s 96–109, 113.

⁴ Åkermans memoarer.

⁵ Cruikshank (1987) s 74, 76, 134.

⁶ *Official Register*, April 21 1919, s 10–12.

⁷ Gay blev ordförande i NBER, som bildades 1920. Han hade för övrigt redan 1914 rekommenderat Rockefeller Foundation att finansiera storskaliga empiriska studier kring pris- och lönehistoria och föreslagit att Wesley Mitchell skulle leda detta projekt. ”Gays rekommendation avslöjar den typ av koppling som hade växt fram ur sammansmältningen av den tyska forskningstraditionen med amerikanska pragmatiska intressen.” Se Craver & Leijonhufvud (1987) s 177.

⁸ Copeland (1958) s 77, 81, 259.

⁹ Copeland (1958) s 265.

¹⁰ Copeland (1958) s 270–71.

¹¹ Uppgifterna om enskilda studenters val av kurser är sekretessbelagda vid Harvard, vilket kan synas märkligt då samma uppgifter vid vissa andra universitet – t ex Johns Hopkins – är publicerade i universitetskatalogerna. Lyckligtvis finns emellertid på Lunds universitetsbibliotek (LUA E VIII:48, bil paragraf 39) ett intyg från rektor Wallace Donham vid Harvard Business School, i vilket denne redogör för vilka kurser Åkerman genomgått. Detta intyg har kommit fram tack vare idogt letande av Eric Nicander på UB:s handskriftsavdelning.

¹² I memoarerna skriver Åkerman att han antecknade sig för tre föreläsningsserier: arbetsmarknadsproblem, industriell organisation och självkostnadsberäkning. Hans beteckningar stämmer emellertid inte riktigt med beteckningarna i universitetskatalogerna och i rektorns intyg. I memoarerna beskriver Åkerman också sitt problem med hörseln: ”Jag fick liksom under det sista året vid Handelshögskolan öva mig i förstållningens konst: om en döv person inte skall elimineras, *måste* han låtsas i alla sammanhang då det är möjligt. Man behöver inte ta skada på karaktären genom denna politik, ty här gäller verkligen satsen: ändamålet helgar medlen.”

¹³ *Official Register*, April 21 1919, s 14, 31–32 samt ”course outlines” arkiverade i Baker Library i Boston.

¹⁴ Beträffande denna konjunkturforskning, se Andvig (1986) kap 3; Persons metod beskrivs fr a på s 63.

¹⁵ *Official Register of Harvard University. Division of History, Government and Economics*, June 26 1919, s 67. Danielle M Green vid Harvard University Archives har hjälpt mig att ”hitta” denna kurs.

¹⁶ Brev till Greta Linder 8/3 1920.

¹⁷ Memoarerna.

¹⁸ Brev till Greta Linder 8/3 och 5/6 1920.

¹⁹ Åkermans memoarer.

²⁰ Memoarerna.

²¹ Åkermans memoarer, intyg av Christoffer Haigh från General Electric Company (Lunds universitetsbibliotek) och brev till Greta Linder 5/6 1920.

²² Memoarerna.

²³ Memoarerna.

²⁴ Åkerman (1921) s 94–95.

²⁵ Sommarin i sitt sakkunnigutlåtande i samband med att Åkerman 1943 utsågs till professor i nationalekonomi i Lund. Större akademiska konsistoriets i Lund protokoll 16/1 1943, bil 3A, Lunds universitetsbibliotek. Sommarin, som

var professor i nationalekonomi i Lund 1913–39, var naturligtvis väl förtrogen med Åkermans arbete; han hade bedömt Åkermans avhandling 1928 och han hade Åkerman vid sin sida på nationalekonomiska institutionen i Lund under 30-talet.

²⁶ Velupillai om Åkerman i *The New Palgrave*.

²⁷ Han hänvisade bl a till Sven Brismans *Konjunkturväxlingarna och deras orsaker* (1913) och till Cassels nyligen publicerade *Theoretische Sozialökonomie* (1918). En viktig impuls bakom konjunkturintresset var, enligt vad Åkerman uppger i memoarerna, Axel F Enströms artikelserie ”Om periodiciteter i de ekonomiska lagarna” i *Teknisk Tidskrift* 1914.

²⁸ Dahmén (1990) s 246, Höglund (1983) s 28 och Thalberg (1983) s 145.

²⁹ Åkerman (1928) s v–vii.

³⁰ Åkerman (1928) s 14.

³¹ Frisch (1931) s 282, 299.

³² Se Åkerman (1934), (1936) och (1937). Åkerman (1934, s 8–9) redogjorde för tre olika skolor inom ”den beskrivande ekonomien”: den historiska skolan, den matematiska skolan och ”den tidsekonomiska skolan eller den ekonomiska orsaksforskningen”. Några inspirationskällor till den sistnämnda (åkermanska) skolan nämns inte.

³³ Åkerman (1937) s 146. Åkerman (1934, s 26) uttrycker samma sak med följande metafor: ”Man kan ej slå en bro mellan två stränder, av vilka den ena låter sig beträdas och den andra endast finnes inom vår hjärna.”

³⁴ Åkerman (1937) s 148–49, 151. Beträffande Åkerman och ”summeringsproblemet”, se t ex Höglund (1983) s 30 och Thalberg (1983) s 148–49.

³⁵ Åkerman (1937) s 129, 146–47.

³⁶ Se Åkerman (1936).

³⁷ Åkerman (1937, s 130) frågar sig: ”Kan en dylik sociologisk-dynamisk studie blotta de kraftförskjutningar, vilka väsentligen äro avgörande för den institutionella ändring som nödvändiggör den ekonomiska teoriens intermittenta ombyggnad?”

³⁸ Åkerman (1961) s 98–99. En sammanfattning och förklaring av vad Åkerman menade med sin kausalanalys ges i Dahmén (1990). För en utförlig genomgång av Åkermans och ”den strukturanalytiska skolans” ståndpunkter, se Pålsson Syll (1995).

³⁹ Åkerman (1939) s 34.

⁴⁰ Åkerman (1950) s 3. Se även kapitlet om institutionalismen i Åkerman (1951) s 162–65. Åkerman har här baserat sig på Gruchys *Modern Economic Thought* (1947).

⁴¹ Åkerman (1950) s 7.

⁴² Ohlin (1977) s 58.

11. Gunnar Myrdal i Amerika, 1929–1930

Gunnar Myrdal kom med hjälp av ett ettårigt Rockefeller-stipendium till Amerika och New York som gästforskare ett par dagar före börskraschen i oktober 1929.¹ Han hade redan tidigare gjort studieresor till England och Tyskland i ett par omgångar² och han hade 1927 disputerat på en avhandling om *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*.

Myrdal har själv, i boken *I stället för memoarer* (1973), beskrivit sitt möte med USA och institutionalismen:

När min hustru Alva Myrdal och jag först kom till Amerika alldeles i slutet av tjugotalet på ett år som Rockefeller-stipendiater, var det institutionalismen som hade vind i seglen. Detta var då den nya nationalekonomin, *The New Economics*, som jag erinrar mig att en essäsamling kallades. Synsättet ansågs ligga i linje med de tre stora amerikanska nationalekonomerna Veblen, Commons och Mitchell, av vilka de två senare ännu levde och var aktiva.³

Myrdal tillbringade en del av sitt Amerikaår vid Columbia-universitetet, där Mitchell var verksam. Myrdal berättar att han själv haft åtminstone ett långt samtal med Mitchell och att han träffat Commons under ett besök i Wisconsin.⁴ Men Myrdal var skeptisk: "Vid den tiden var jag ytterst kritisk mot denna nationalekonomins nya inriktning. Jag befann mig i det 'teoretiska' stadiet av min personliga utveckling som ekonom."⁵

Så långt den bild Myrdal själv förmedlat av sitt första möte med den amerikanska institutionalismen. Låt oss nu med hjälp av Myrdals brevväxling med framför allt Gustav Cassel och Gösta Bagge rekonstruera hans Amerikaår.

Gunnar Myrdal – institutionalist med fördröjning.

Gullbarn vid Columbia

Sommaren 1929 tillbringade Gunnar och Alva Myrdal i England. Det var några heta månader men Gunnar andades ”en sval och filosofisk bokluft” i British Museum. Han skrev på sin ”lilla metabok” (*Vetenskap och politik i nationalekonomien*) och slet med översättningen av sin levnadskostnadsundersökning inom ramen för Bagges Rockefeller-projekt (*Cost of Living in Sweden 1830–1930*). Amerikaresan skulle egentligen inletts 21 september men arbetet med levnadskostnadsboken drog ut på tiden och blev inte klart förrän i slutet av månaden, ”efter två veckors arbete dag och natt”.⁶

Att Myrdal vid denna tidpunkt inte var så uteslutande teoretiskt inriktad som han senare velat göra gällande kan man ana av hans synpunkter på en bok om socialpolitik som Gösta Bagge arbetade med: ”Jag skulle också gärna vilja ha framställningen långt mera institutionalistisk, större hänsynstagande till sociala, psykologiska, konventionella, historiska och legala moment.” Konsekvenserna av detta yttrande för Myrdal själv dämpas emellertid i nästa andetag: ”Dylika hänsyn markera väl socialpolitikens raison d’être till skillnad från ren applied economics.”⁷

Den 5 oktober 1929 klev makarna Myrdal ombord på SS Laconia i

Liverpool. Atlantresan blev besvärlig. Alva var svårt sjösjuk. Gunnar försökte ”naturligtvis gå omkring och se allright ut”, men ”de peristaltiska rörelserna bildade en slags otäck underton” i hans medvetande, vilket förvärrades av att han försökte läsa ett par tyska fenomenologer – ”det fanns ett slags inre frändskap mellan filosofien och den latent sjösjukan”.⁸

Syftet med sitt studieår formulerade Myrdal som så att han ”inte tänkte studera något särskilt alls, annat än hur deras vetenskapsmän, affärsmän och politiker tänker, när de tänker”.⁹ Han var inte fast knuten till något universitet – det ”universitet” han tilldelades av immigrationsmyndigheterna var Rockefeller Foundation¹⁰ – men landade på Columbia i New York. Mötet med Columbia blev lyckat, enligt vad Myrdal rapporterade hem till sin mentor Cassel den ödesdigra börsdagen 29 oktober 1929:

Vid Columbia äro vi gullbarn bägge två. Man vet inte hur väl man vill oss. En av de första dagarna släpade de oss till presidenten på stor mottagning. Och [E R A] Seligman är förtjusande; han sörjer minutiöst för att vi ha det idealiskt på alla sätt: alla människor skall jag möta och alla vill göra någonting för mig. Svensk vetenskap måtte ha anseende utomlands; annars förstår jag inte varför alla människor ska ha så stort intresse att höra, vad jag har för dumheter att säga om det ena eller det andra. Jag har redan nu vant mig att gå omkring som ett ljus från Nasaret med färdiga omdömen om allt möjligt, som jag inte tillräckligt nog tänkt på.¹¹

Möte med Mitchell och Clark

Bland alla de ansikten Myrdal mötte lade han genast märke till ett par av de ledande institutionalisterna. ”Mitchell har jag en oerhörd respekt för; han är kunnig, snillrik och allvarlig.” John Maurice Clark var svårare att förstå. ”Enligt alla psykologiska regler borde han vara systematiker men han har i stället slagit sig på institutionalism, dvs något slags reform av ekonomien, som skall göra den mera konkret och full av sociala detaljer.”¹² Att Myrdal var intresserad av de amerikanska institutionalisterna står klart:

Vad jag skall göra här, är framförallt att få ett grepp om ”the american trend of economics”. Jag vill ha reda på den ekonomis-

ka teori och metodlära som ligger under, framför allt hos alla dessa unga, som äro så kritiska mot vår gamla teori.¹³

Några nya teoriarbeten för egen del hade han inte i åtanke. Han tyckte sig har gjort sitt i bredd- och djupled längs den teoretiska fronten. Avhandlingen om *Prisbildningsproblemet* hade tvingat honom att sätta sig in i hela den moderna ekonomiska teorin. "Det var ett tvärsnitt i nationalekonomien." Den nya boken, *Vetenskap och politik*, skulle utgöra ett längdsnitt i det ekonomiska tänkandet. "Men sedan kommer jag sannolikt aldrig i mitt liv mera skriva någonting allmänt i nationalekonomien." I stället ville han ge sig i kast med demografi och finanspolitik.¹⁴ Det blev också hans huvudsakliga verksamhetsområden under 30-talet.

Andra halvan av december 1929 och första halvan av januari 1930 befann sig Myrdals i Washington. Gunnar arbetade, assisterad av Alva, i kongressens bibliotek med att färdigställa sin doktrinhistoriska metodbok. Detta var enligt hans mening "världens bästa bibliotek". "Vi hade ett litet underbart studierum mittibland böckerna med utsikt över Capitolen. Skrivmaskiner och sekreterare om man vill ha. Det är något mittemellan en vetenskaplig fabrik och ett poem."¹⁵

Satanisk lust spy gift

I mitten av januari förflyttade sig Myrdals till universitetet i Columbus, Ohio, som Gunnar betecknade som en "lantlig kulturfabrik". Där höll han föredrag om "Professor Gustav Cassels Theoretical Outlook". Han ansåg sig behärska konsten att hålla föredrag för amerikaner: "Det gäller att tala enkelt och lättfattligt som till små, små barn. En rolig historia i början och därefter en lustighet var tredje minut." Över huvud taget tycks Myrdal ha sett på de amerikanska akademikerna med milt overseende. De var visserligen "hjärtegod". "Ibland, mera sällan, äro de intelligenta; nästan alltid äro de skickliga specialister." De var så seriösa och saknade de satiriska och ironiska talanger som odlades i europeiskt kulturliv. "Ibland känna vi en sådan satanisk lust att bryta hela frimureriet och börja spy gift." Någon gång emellanåt, när den amerikanska materialismen och businessandan kändes alltför påträngande, blev Myrdalslusten apokalyptiskt destruktiv: "Ibland, ehuru icke ofta, känner jag en så intensiv lust att bedja världarnas herre att sänka hela denna kontinent på

nytt i oceanens djup, så att vi i frid och förtröstan kunna få fortsätta vårt långsamma kulturbyggande hemma i Europa.”¹⁶

Nästa etapp på den Myrdalska Eriksgatan var Chicago, där Gunnar sammanträffade med ekonomer som Frank Knight, Jacob Viner och Henry Schultz och en sociolog som William Ogburn, känd bl a för sina studier av kulturell eftersläpning – ett begrepp som Patten och Veblen tidigare laborerat med. ”Det är alldeles riktigt, att jag håller på att vrida mig åt sociologien till”, rapporterade Myrdal till Bagge och förhörde sig om denne inte kunde skaka fram en lärartjänst i nationalekonomi med sociologi vid Stockholms högskola.¹⁷ Bagge var i själva verket högst angelägen om att knyta Myrdal till socialvetenskapliga institutet vid högskolan och spinna vidare på de trådar som tvinnats i Rockefeller-projektet. Dessa planer gick omedelbart i stöpet. I början av mars skrev nämligen Cassel till Myrdal och berättade att han rekommenderat honom till en professur i finansiell ekonomi vid internationella universitetet i Genève.¹⁸ Bagge reagerade surt när han förstod att Myrdal skulle försvinna ut på nya äventyr: ”För mig blir detta ur många synpunkter en besvikelse, då jag hoppats på att i dig få en medarbetare som med intresse och särskilda förutsättningar skulle kunna hjälpa till att bygga upp ett verkligt socialvetenskapligt forskningsinstitut i Stockholm.”¹⁹

Bowling med Commons

Efter en vecka i Minneapolis – och möte med en annan sociolog, exilryssen Pitrim Sorokin – gick färden till Madison, Wisconsin, där Myrdal träffade John Commons. I brev till Bagge berättade Myrdal om mötet:

Commons trodde jag först inte mycket om: han verkade alldeles konfys. Men så småningom lärde jag mig uppskatta honom och hans grupp alltmer och mer. Han lärde mig spela bowling och försökte även få mig att förstå the legal foundations of Capitalism, det förra med långt större success än det senare. Men på praktiska frågor, framför allt i fråga om labor, voro de skarpa där, och då kan man ju fördraga en del mystifik teori.²⁰

I brev till Cassel lät det så här:

Madison domineras som Du kanske vet av Commons [. . .]. I början trodde jag att han var alldeles fnoskig: hans teoretiska arbeten äro ju också rätt underliga för den som inte förstår honom inifrån. Men mer och mer har jag lärt mig uppskatta honom, och när jag nu reser, skiljas vi med en saknad, som jag tror är ömsesidig. Commons är ju lika mycket socialrättslärare som ekonom. – Utom mycket annat har han lärt mig spela bowling, och han har varit en så framgångsrik lärare, att jag i går lyckades besegra honom i två omgångar.²¹

I Madison höll Myrdal föredrag om den svenska arbetarrörelsen, om Cassel och den svenska ekonomin, om den svenska tullfrågan och – läs och häpna – om den amerikanska institutionalismen!²²

Färden gick vidare till Detroit, Ann Arbor, Toronto, Cornell University och Boston.²³ Under resans gång började det gå upp för Myrdal vad institutionalisterna bråkade om:

Det förvånar mig mer och mer, hur ålderdomligt klassiska de äro här i Amerika. Om man undantar några få berömdheter, så läsa de i sina studenter en mycket mer skolastisk soppa än vi hemma i Europa. Det förklarar också varför institutionalisterna ta i så häftigt. Den klassiska doktrinen de bekämpa, har i verkligheten nästan aldrig existerat eller åtminstone aldrig dominerat i Europa; den uppbäres av de smärre ljusen överallt kringsspridda i denna kontinent, vilka äro lärljungar till J. B. Clark.²⁴

I mars 1930 blev Myrdals med bil. De köpte en Oldsmobile för 991 dollar och tyckte sig få intimare kontakt med landet och folket – ”det händer mycket på landsvägarna, som man inte kan ana sig till i en Pullman-kupé”. ”Och så är det ju thrilling, eftersom de kör så tätt och vilt.” I början tyckte sig Gunnar vara i våldet på ”en vild och oberäknelig best”, men snart talade han om ”vår älskade automobil” och berättade att ”han går nu i allmänhet dit jag vill”.²⁵

I Boston träffade Myrdal samman med Taussig och en del andra Harvardekonomer. Där träffade han också en dr Rappard från Genève och tackade ja till den professur som Cassel rekommenderat honom till.²⁶

Den sista tiden av sitt amerikanska studieår tillbringade Myrdals i New York. ”Vi äro litet trötta på det här amerikanska och glada att få vända prosperity-kontinenten ryggen för en tid. Men vi ha lärt oss

ofantligt mycket [. . .].”²⁷ Den 14 juni avreste de med Bergensfjord – det fartyg med vilket Johan Åkerman elva år tidigare anlät *till* USA – och var hemma i Sverige efter midsommar. ”Amerikaresan håller på att sjunka bort som en dröm”, skrev Gunnar några dagar in i juli.²⁸

Institutionalistiska ambitioner

Även om Myrdal snart var igång med nya projekt så tycks de institutionalistiska idéer han stiftat bekantskap med inte ha fallit i omedelbar glömska.²⁹ I brev till Eli Heckscher i början av 1931 skrev han:

Jag är också fullt ense med Dig, att det är ett vetenskapligt önskemål, att en förklaring skall gå *bakom* behavior (i min term: prisbildning): den bör göra det i två riktningar (1) genom ett studium av *institutionernas* roll (sociologernas cultural factors m m), vilket gränsnytteteorien aldrig ens försökte – [– –], genom ett studium av den *psykologiska* determineringen inom ramen av institutionerna, vilket gränsnytteteorin försökte göra men med klen resultat.³⁰

I brev till Cassel från samma tid finner man följande mening: ”Men jag går och tänker ut en stor bok, som skall handla om utvecklingen, ekonomin och institutionerna. Det låter mystiskt men blir nog riktigt klokt bara jag får tänka igenom det.”³¹ Den ekonomiska krisen blev emellertid allt djupare och berövade Myrdal hans tankero. De institutionalistiska fröna fick, verkar det, tills vidare ligga och gro.

Mot strömmen?

Myrdal har framställt sig som en man som gick mot strömmen. När han kom till USA 1929 var trenden där institutionalistisk och han själv teoretisk. ”Denna allmänna trend inom nationalekonomin avbröts ju snart nog i Förenta staterna, och man blev där som annorstädes i världen oftast ’teoretisk’ till övermått. Under tiden hade jag emellertid blivit institutionalistisk ekonom.”³²

Varför blev då Myrdal med fördröjning – och i otakt med trenden inom nationalekonomin – institutionalist? Hans egen förklaring går ut på att han under 30-talets lopp kom att ägna sig åt problem av en art som krävde helhetssyn: dels sociala frågor i Sverige, dels rasfrågan i USA.³³ ”Alla de icke-ekonomiska faktorerna – den politiska, so-

ciala och ekonomiska strukturen, institutioner och attityder, faktiskt alla mänskliga relationer – måste tas med i analysen.”³⁴ Varför kom Myrdal att ägna sig åt sådana problem? Jo: ”Denna intresseförändring berodde [. . .] på den politiska utvecklingen i Sverige, där vi nu återigen [. . .] råkade befinna oss före vår tid, i synnerhet jämfört med Förenta staterna.”³⁵ Myrdals engagemang i det socialdemokratiska folkhemsbygget skulle alltså förklara hans intresse för nya problemställningar. Varför drogs Myrdal in i det? Jo, under sin studieresa hade han och Alva ”på allvar blivit politiskt väckta genom konfrontationen med Amerikas grälla sociala problem”.³⁶ ”Det var i Amerika vi blev politiskt aktiva socialdemokrater.”³⁷

Vikan alltså konstatera att Myrdal i Amerika mötte såväl nya idéer (institutionalismen, sociologin) som en ny verklighet (grälla sociala problem). Hans efterhandskonstruktion av vad som sen hände är denna: De amerikanska idéerna (institutionalismen) gav inga direkta stimulanser eftersom han var i sitt teoretiska stadium. Den amerikanska verkligheten ledde till ett politiskt uppvaknande. Detta uppvaknande råkade sammanfalla med det socialdemokratiska folkhemsbygget i Sverige. Under byggets gång blev Myrdal institutionalist efter eget huvud.

Det är möjligt att Myrdal undervärderat sin tidiga bekantskap med de amerikanska idéerna och övervärderat sin egen originalitet. Hans brevväxling 1929–30 antyder att så kan ha varit fallet. Myrdal var inte obekant med institutionalistiska idéer innan han åkte till Amerika. Ett av hans huvudsyften med resan var just att stifta bekantskap med dessa idéer. Han träffade ledande institutionalister som Mitchell och Commons. Han var mot slutet av resan mogen att hålla föredrag om den amerikanska institutionalismen i ”lejonets kula”, hos Commons i Madison. Han gick sedan han lämnat USA och funderade på att skriva en stor bok om ”utvecklingen, ekonomin och institutionerna”.

Bilden kompliceras av Myrdals nära samröre med amerikanska sociologer.³⁸ Sociologin och institutionalismen i USA hade en del gemensamma anförändringar bland de amerikaner som studerat i Tyskland i slutet av 1800-talet. Albion Small hade grundat den första sociologiska institutionen i Chicago. Simon Patten hade lanserat begreppet ”kulturell eftersläpning”, som kom att användas flitigt av såväl ekonomer som sociologer och som också Myrdal gjorde bruk av.

Tidigare bedömningar

Hur har andra författare uppfattat Myrdals omvändelse till institutionalism? Paul Streeten ger en koncis framställning av Myrdals egen version:

[. . .] Myrdals år i Förenta staterna [. . .] vände hans intresse mot politiska frågor. [– –] Hans engagemang i svensk politik mellan 1931 och 1938 omvände honom från teoretisk ekonom till politisk ekonom och till vad han själv beskriver som en institutionalist.³⁹

De flesta bedömare tvekar inför en sådan Myrdalsbild.

Erik Lundberg förklarar att Myrdal under en kort period – mellan 1925 och 1933 – var renodlad teoretiker, men bifogar en brasklapp: ”Under sin period som ekonom av ’den rena teorin’ signalerade Myrdal missnöje med resultaten av isolerat teoretiskt resonerande och antydde att nationalekonomin i framtiden borde röra sig i riktning mot ’institutionalism’.”⁴⁰

Kurt Dopfer är lika kluven: Myrdal inledde sin bana som traditionell monetär ekonom och förstod först under sin brottnig med praktiska problem att den konventionella nationalekonomin var för trång. Samtidigt var Myrdals analys från början mera empirisk och uttryckte ”en djupare förståelse av de ekonomiska aktörernas beteende och av de institutioner inom vilka de agerar.”⁴¹

Ina Kay Van Loo godtar bilden av två Myrdal. ”Som ung man var han en teoretisk keynesiansk ekonom, senare blev han institutionell ekonom.” Hon påminner om att Myrdal kom i kontakt med institutionalismen under sitt amerikaår och anger två förklaringar till att han blev institutionalist: Genom sina personliga erfarenheter från olika verksamhetsområden – vetenskapen, politiken, affärlivet (?) – och olika världsdelar – Sverige, USA, Sydasiien – blev han klar över betydelsen av olika vanor. Genom sitt intresse för olika nationers ekonomiska utveckling blev han medveten om problemens omfattning och komplexitet och anlade därför ett bredare synsätt.⁴²

Bo Gustafsson går inte närmare in på Myrdals utveckling till institutionalist, men noterar att den unge Myrdal genom sina juridikstudier fick ökad förståelse för de institutionella förhållandenas betydelse och att Myrdal redan i sin kritik av frihandelsläran i *Veten-*

skap och politik i nationalekonomien (1930) under hänvisning till intryck från USA röjer ”de ansatser till en institutionalistisk ekonomisk teori som senare skulle bli centrala” för honom.⁴³

Enligt Gilles Dostaler bör man vara misstänksam mot alla påståenden om att Myrdals arbete kan indelas i två faser. Redan Myrdals tidiga arbeten innehöll många av de element som skulle figurera i hans senare institutionalistiska arbeten. Efter en genomgång av dessa tidiga arbeten slår Dostaler fast: ”Sålunda existerar inte den mångomtalade så kallade skarpa skiljelinjen i Myrdals utveckling.”⁴⁴

Bo Sandelin anser att Myrdal var renodlad teoretiker en kort period i början av sin karriär, även om han redan i slutet av 20-talet började skriva om socialpolitik. ”Snart blev han ganska heterodox och betonade betydelsen av institutioner mycket mer än konventionella ekonomer gjorde.”⁴⁵

Christer Gunnarsson menar att Myrdal överdrivit originaliteten i sin egen utveckling:

Myrdals institutionalism kan naturligtvis ha varit ny för honom själv, med tanke på att *ingen* annan institutionell ekonom nämns på någon av de 2 284 sidorna i *Asian Drama*, men knappast för någon annan. I själva verket är hans ansats bara en syntes av ”konventionella” institutionalistiska ansatser [. . .].⁴⁶

Philippe Adair nämner Myrdals möten med Mitchell och Commons. ”Fastän Myrdal sympatiserade med institutionalisterna och delade en del av deras kritik av ortodoxin vanns han inte över till deras idéer [. . .].” Han stöttes bort av deras naiva empiricism. Den fortsatta utvecklingen tog sig enligt Adair formen av en konvergens, där å ena sidan institutionalisterna utvecklade sin doktrin, å andra sidan Myrdal anammade ett ”holistiskt angreppssätt som betonade institutionella faktorer och samhällsvetenskapernas tvärvetenskapliga natur”. Den institutionalistiska utvecklingen representeras av Clarence Ayres. Myrdals utveckling ägde rum i flera steg: Redan 1933 hade han i frågan om värderingarnas roll kommit dithän att man kan tala om ”det första inslaget i hans övergång från en teoretisk fas till en institutionalistisk”.⁴⁷ Nästa steg togs 1938 i samband med att projektet om det amerikanska negerproblemet drogs igång.⁴⁸

Sverker Sörlin skriver helt kort att Myrdal tog intryck av dels Veblen, dels Chicago-skolans sociologi.⁴⁹

Jan Olof Nilsson, slutligen, förklarar att Myrdal inledningsvis förhöll sig ganska kritisk till institutionalismen, som han fann "vetenskapligt för vag och tekniskt rigid", men att han tilltalades av institutionalisternas kritik av neoklassikerna och av deras ambition att behandla hela det sociala systemet. "Under sin vistelse i USA kom Gunnar att bli allt mer positiv till institutionell ekonomisk teori, i synnerhet efter sitt besök vid universitetet i Wisconsin [. . .]."⁵⁰ Nilsson uppehåller sig också vid makarna Myrdals förhållande till den amerikanska sociologin och vid Gunnars beroende av en annan stor sociolog, Max Weber.

Värderingarna stötestenen

De "yngre" amerikanska institutionalisternas utveckling rörde sannolikt undan en stötesten, som tidigare föranlett Myrdal att hålla distansen. I fråga om värderingarnas roll ansåg Myrdal att de äldre amerikanska institutionalisterna var naiva. "Deras egen angreppsmetod förblev faktiskt avsevärt naivare i detta hänseende än den var hos de ekonomer som höll fast vid den klassiska traditionen och mot vilken de revolterade med så mycken hätskhet." Myrdal ansåg att han i denna fråga mottagit "en stark negativ inspiration" från institutionalisterna. "Genom sin påfallande naiva empiricism tvingade de mig att bli fullt medveten om behovet av en rationell metod att införa värdepremisser i ekonomisk forskning."⁵¹

Med nästa generation av institutionalister kände sig Myrdal uppenbarligen samstämd i värderingsfrågan – "vi institutionalister har alla varit engagerade i problemen om hur man i forskningen ska ta hänsyn till de mänskliga värderingarna".⁵²

Vi hamnar i följande tolkning: Myrdal var tidigt intresserad av de amerikanska institutionalisterna, men stöttes bort av deras "naiva" syn på värderingarna. (Längre fram kom han inte desto mindre att beteckna sin egen tidiga (1930) hållning i denna fråga – att man kunde separera värdepremisser och objektiv kunskap – som "naiv empiricism"!)⁵³ Nästa generation av institutionalister skärpte sin syn på ett sätt som gjorde att Myrdal kände sig befryndad med dem. Mainstream-ekonomerna slog samtidigt in på allt snävare ekonomisk-teoretiska banor som gjorde att Myrdal kände sig främmande inför dem.⁵⁴

Myrdals institutionalism

Låt oss avslutningsvis och med lite hjälp av Allan Gruchy antyda några av huvuddragen i Myrdals institutionalism. Gruchy ser stora likheter mellan Myrdal och de amerikanska neo-institutionalisterna Clarence Ayres, John Kenneth Galbraith och Gerhard Colm. Gruchy tar fasta på tre drag i Myrdals "integrationsekonomi": 1) Kravet att ekonomerna ska redovisa sina värderingar. 2) Uppfattningen att ekonomiämnet är en kultur- och inte en naturvetenskap och att analysen därför måste ta med alla faktorer som har avgörande inflytande på det ekonomiska systemets sätt att fungera. 3) Tonvikten på betydelsen av integration i det ekonomiska livet, där integrationen skapas genom statlig planering och koordinering av ekonomiska aktiviteter i långsiktigt perspektiv och därmed står i motsats till jämviktsanalys i kortsiktigt perspektiv.⁵⁵

För det första anser Myrdal att eftersom forskaren alltid är styrd av sina värderingar bör han redovisa dem explicit.

Värderingarna är alltid med oss. Opartisk forskning har aldrig funnits och kan aldrig finnas. Innan det finns svar måste det finnas frågor. Det kan inte finnas något synsätt utom från en synvinkel. I de frågor som ställs och de synvinklar som anläggs är värderingarna underförstådda.⁵⁶

För det andra anser Myrdal att forskaren bör använda ett holistiskt angreppssätt. "Den mest grundläggande tanke som håller samman de institutionella ekonomerna är erkännandet att även om vi koncentrerar uppmärksamheten på specifika problem så måste vår studie ta hela det sociala systemet med i beräkningen" och då i synnerhet maktfördelning och ekonomisk, social och politisk stratifiering, "ja, i själva verket, alla institutioner och attityder".⁵⁷ Eftersom den ekonomiska processen ingår i en större kulturell process kan man inte rycka loss ekonomiska problem och förhållanden från deras sammanhang. Myrdal förklarar "att det inte finns några ekonomiska, sociologiska eller psykologiska problem, utan bara problem" och att i forskningen "den enda tillåtna gränsdragningen går mellan relevanta och irrelevanta förhållanden". Tvärvetenskapligt beteende blir en bjudande plikt: "Att erkänna forskarens skyldighet att överskrida de nedärvda gränserna mellan disciplinerna, skapade och respekterade

av tradition och för att de utgör en praktisk specialisering i undervisning och forskning, var essensen i min omvändelse till institutionell ekonomi.”⁵⁸

Ett nyckelbegrepp i Myrdals forskning om ekonomiska processer är hans teori om ”cirkulär och kumulativ kausalitet”, som han gjorde bruk av i *An American Dilemma* 1944. Teorin går ut på att en förändring i ekonomin startar kumulativa processer som förstärker den ursprungliga förändringen. Detta i motsats till teorin om allmän jämvikt, där en förändring sätter igång självkorrigerande mekanismer som återställer jämvikten. Det handlar alltså, enkelt uttryckt, om att ekonomiska och sociala förlopp tenderar att gå i onda eller goda cirklar, där goda cirklar skapar integration och onda cirklar desintegration.⁵⁹ Det är en vanlig uppfattning att Myrdal inspirerats av Wicksells teori om kumulativa prisrörelser.⁶⁰ Veblen har också nämnts som inspirationskälla⁶¹ och de flesta amerikanska institutionalister har skrivit om kumulativa processer. Redan Schmoller resonerade för övrigt om cirkulär kausalitet.⁶²

Myrdals synsätt tilldelar staten och de organiserade intressena en helt annan roll än den neoklassiska jämviktsteorin gör. Eftersom marknaden inte anses ha någon inbyggd tendens att söka sig mot jämvikt blir det statens uppgift att bromsa nedåtgående och starta uppåtgående spiraler och åstadkomma harmonisk integration mellan olika intressen.⁶³ Ytterst, är tanken, ska en global välfärdsstat svara för integration i världsmåttstock. Här kan uppenbarligen de nationella statsapparaterna bli bromsklossar. Lösningen på denna inbyggda svårighet består i odlandet av internationalistiska värderingar.

Vissa värderingar (klassmedvetande, hierarkisk ordning, status-tänkande) hämmar enligt Myrdal den tekniska och ekonomiska utvecklingen, andra värderingar (solidaritet, demokratisk ordning, jämlikhetstänkande) gör människor mera produktiva och stimulerar utvecklingen. Det ekonomiska systemet är ett kulturellt komplex som präglas av konflikt snarare än harmoni mellan individer och grupper.⁶⁴ Målet är att åstadkomma ökad harmoni och medlet heter staten.

Metodologiskt utvecklades Myrdal till att bli något av empiriker. Men någon förkärlek för induktiva arbetssätt visade han inte. Philippe Adair förklarar: ”Myrdal ansåg att det var fel att kritisera deduktiva resonemang och att därför välja ett induktivt angreppssätt, i

vilket fakta föregår teorier. Genom att göra så understödde institutionalisterna historism och slutade i samma återvändsgränd: oförmågan att formulera teorier.”⁶⁵ Myrdal skriver själv:

Jag borde tillägga att när institutionalistiska ekonomer är kritiska mot sina konventionella kollegors slutna modeller så betyder detta naturligtvis inte att vi är fientligt inställda till modeller och teorier. Men vi vill att modellerna och teorierna – uppfattade av oss som logiskt integrerade system av frågor riktade till den empiriska verkligheten runtomkring oss – ska vara mera adekvata i förhållande till denna verklighet.⁶⁶

Nu kan de amerikanska institutionalisterna (som vi sett i kapitel 4) inte karakteriseras som enkla antideduktivister och proinduktivister, varför deras hållning i det avseendet inte kan ha utgjort något allvarigare hinder för Myrdals rörelse i institutionalistisk riktning. I de flesta andra avseenden intog Myrdal – som framgått – ungefär samma positioner som mellankrigstidens amerikanska institutionalister. I ekonomisk-politiskt avseende var han en typisk institutionalist. ”Myrdal föredrog ett angreppssätt förknippat med varken sovjetmakt och tvång eller kapitalistisk *laissez faire* utan med en tredje väg[. . .].”⁶⁷ Man skulle kanske rent av våga spekulera i att det inte är en slump att Veblen lyfte fram ingenjörerna som världens frälsare och att Myrdal kom att bli den sociala *ingenjörskonstens* profet.⁶⁸

Noter

¹ Jan Olof Nilsson har i sin avhandling (1994) om Alva Myrdal ett avsnitt (s 138–44) om makarna Myrdals USA-resa 1929–30. Där behandlas resan naturligt nog mest ur Alvas perspektiv.

² Gustafsson (1990) s 4, 7.

³ Myrdal (1973) s 17.

⁴ Myrdal (1972) s 281 (not 21), (1973) s 18 och (1978) s 771.

⁵ Myrdal (1973) s 18. Jfr Myrdal (1972, s 15): ”Jag stod den tiden i klar och uttalad opposition till denna utvecklingstrend inom nationalekonomin. Jag brukade karakterisera mig själv som ’centralteoretiker’ och hade till och med något att göra med bildandet av *Econometric Society* som en motvikt mot den då dominerande institutionalistiska strömningen i Amerika.” Jfr Myrdal (1978, s 772) beträffande bildandet av *Econometric Society*.

⁶ Brev till Gustav Cassel 20/7 och 29/10, till Gösta Bagge 19/7, 8/8 och 28/9 och till Rockefeller Foundation 24/6 1929.

⁷ Brev till Bagge 30/6 1929.

- ⁸ Brev till Rockefeller Foundation 29/8 och till Cassel 29/10 1929.
- ⁹ Brev till Cassel 29/10 1929.
- ¹⁰ Brev från Rockefeller Foundation till Myrdal 14/11 1929. Detta var naturligtvis en ren formalitet. I brev till Bagge 27/12 1929 skrev Myrdal: "Med Rockefeller Foundation ha vi egentligen haft förfärligt litet att göra."
- ¹¹ Brev till Cassel 29/10 1929.
- ¹² Brev till Cassel 29/10 1929. I brev till Bagge 27/12 berör Myrdal "Mitchell-linjen" i mindre vördsamma ordalag – "bara statistik och fakta".
- ¹³ Brev till Cassel 29/10 1929.
- ¹⁴ Brev till Cassel 29/10 1929.
- ¹⁵ Brev till Cassel 18/1 1930. Kanske anspelade Myrdal på öppningsfrasen om ett "vetenskapligt poem" i Francis Y Edgeworths recension i *Economic Journal* (1920) av Cassels *Theoretische Sozialökonomie*.
- ¹⁶ Brev till Cassel 18/1 1930.
- ¹⁷ Brev till Bagge 3 och 8/2 1930. Se även Nilsson (1994) s 288.
- ¹⁸ Cassel uppmanade i brev 8/3 1930 Myrdal att inte binda sig för mer än några år. "När jag avgår bör du ovillkorligen vara ledig, så att du kan komma i åtanke vid besättandet av min professur."
- ¹⁹ Brev från Bagge till Myrdal 23/3 1930. I brev 7/5 var Bagges indignation stegrad: "Lika uppenbart är att jag för våra institutplaner är ganska nedslagen över saken och hjärtligt förbannar [. . .] det idiotiska förstörelseredskap för vetenskapligt arbete som amerikanarna i sin naivitet skapat i Genève."
- ²⁰ Brev till Bagge 7/4 1930.
- ²¹ Brev till Cassel 24/3 1930. I brevet diskuterar Myrdal den stora jordbrukskrisen, som knappast skulle låta staten stå ointresserad. "Det kommer här att gälla att intelligent styra en utveckling." Myrdal umgicks alltså redan vid denna tid med planhushållningsidéer.
- ²² Brev till Cassel 24/3 1930. Myrdal räknar upp sina föredragningsämnen och har för hand skrivit till i marginalen: "Nästa dag 'Amerikanska institutionalismen'."
- ²³ Brev till Bagge 7/4 och Cassel 24/3 samt påskdagen 1930.
- ²⁴ Brev till Bagge 7/4 1930.
- ²⁵ Brev till Bagge 7/4 och Cassel 24/3 och påskdagen 1930 samt kvitto från bilköpet bland ämnesordnade handlingar (vol 3) i Gunnar Myrdals arkiv.
- ²⁶ Brev till Cassel påskdagen 1930.
- ²⁷ Brev till Bagge 22/5 1930.
- ²⁸ Brev till Cassel 5/7 1930.
- ²⁹ Myrdal publicerade 1931 en lång betraktelse om "Socialism eller kapitalism i framtidens Amerika?". Den erbjuder från "institutionalistisk" synpunkt inte mycket av intresse mer än att två nyckelord skymtar fram – "social eftersläpning" (s 207) och "de kumulativa sammanhangen" (s 217).
- ³⁰ Brev till Heckscher 6/1 1931. Brevet är egentligen daterat 6/1 1930, men det måste vara ett misstag eftersom det är avsänt från Genève.
- ³¹ Brev till Cassel 7/2 1931.
- ³² Myrdal (1972) s 15.
- ³³ Myrdal (1978) s 772.
- ³⁴ Myrdal (1973) s 22. Jfr Myrdal (1978) s 772 och (1982) s 16.

- ³⁵ Myrdal (1973) s 23.
- ³⁶ Myrdal (1982) s 143.
- ³⁷ Myrdal (1987) s 37.
- ³⁸ Se Nilsson (1994) t ex s 285, 288, 295.
- ³⁹ Streeten (1992) s 112. Samma formulering finns i Streeten (1979) s 571 och i densammes artikel om Myrdal i *The New Palgrave*.
- ⁴⁰ Lundberg (1974) s 472–73.
- ⁴¹ Dopfer (1988) s 227–28.
- ⁴² Van Loo (1989) s 9–10, 21.
- ⁴³ Gustafsson (1990) s 4, 9.
- ⁴⁴ Dostaler (1990) s 198–99, 216.
- ⁴⁵ Sandelin (1991) s 216.
- ⁴⁶ Gunnarsson (1991) s 52 (not 32).
- ⁴⁷ Adair syftar på Myrdals artikel ”Das Zweck-Mittel-Denken” från 1933, senare inlemmad som ett kapitel i *Value in Social Theory* (1958).
- ⁴⁸ Adair (1992) s 166–71.
- ⁴⁹ Sörlin (1994) s 204.
- ⁵⁰ Nilsson (1994) s 141.
- ⁵¹ Myrdal (1972) s 281–82. Myrdal berättar (s 281, not 21) att han hade en lång och misslyckad diskussion med Mitchell i denna fråga. ”Hur jag än försökte fick jag aldrig Mitchell att fatta poängen [. . .].” Jfr Myrdal (1973) s 18.
- ⁵² Myrdal (1978) s 778.
- ⁵³ Myrdal (1953) s vii. Se även Lundberg (1974) s 478.
- ⁵⁴ ”I själva verket skulle de flesta författare i den klassiska och neoklassiska traditionen, från Adam Smith till Alfred Marshall, kunna karakteriseras som institutionella ekonomer i den bemärkelsen att de tog med i beräkningen alla möjliga faktorer utöver de ekonomiska. [– – –] Det var först efter andra världskriget som de konventionella ekonomerna blev snävare och hårdare i sin isolering från de andra samhällsvetenskaperna.” Myrdal (1978) s 773.
- ⁵⁵ Gruchy (1972).
- ⁵⁶ Myrdal (1978) s 778–79.
- ⁵⁷ Myrdal (1978) s 773–74.
- ⁵⁸ Myrdal (1978) s 772. Jfr Myrdal (1973) s 28. Se även Gruchy (1972) s 226 och Streeten (1992) s 122.
- ⁵⁹ Se t ex Myrdal (1978) s 774.
- ⁶⁰ Se t ex Gruchy (1972) s 180, Gustafsson (1990) s 14, Reynolds (1974) s 490, Sandelin (1991) s 217 och Streeten (1992) s 124. Myrdal (1944, vol II, s 1065–70) utreder principen om kumulativa förändringar i en metodologisk not, men utan att ange några föregångare.
- ⁶¹ Dopfer (1988) s 230. Hodgson (1993, s 18–19) beskriver Veblens idé om kumulativ kausalitet som en viktig förelöpare till bl a Myrdals utveckling av begreppet.
- ⁶² Balabkins (1988, s 57) nämner samtidigt Schmollers och Myrdals användning av detta begrepp.
- ⁶³ Se t ex Gruchy (1972) s 219.
- ⁶⁴ Gruchy (1972) s 224–25.
- ⁶⁵ Adair (1992) s 167.

⁶⁶ Myrdal (1978) s 776. Jfr Streeten (1992) s 122.

⁶⁷ Streeten (1992) s 127.

⁶⁸ Jan Olof Nilsson (1994, s 164) har lyft fram en intressant passus ur Myrdals artiklar om "Socialpolitikens dilemma" i tidskriften *Spektrum*. Myrdal beskriver där den nya socialpolitiken som "tekniskt orienterad": "Ty den är 'saklig'. Dess romantik är ingenjörens." Associationsbanorna går osökt mot Veblen.

12. Smittfall och idéströmmar

Smittfallen

I vår idémedicinska journal finns sju smittfall noterade. Låt oss rekapitulera dem:

David Davidson påverkades under sin tyska studietid av Karl Knies. Till en början kände han viss entusiasm. Därefter tog ett ”negativt” inflytande över: hans skeptiska och kritiska sinnelag skärptes under inflytande av Knies’ relativism, enligt vilken det inte finns några beständiga sanningar inom ekonomivetenskapen. Detta personlighetsdrag hade säkert under alla förhållanden tagit över hos Davidson, som var analytisk och kritisk till sin läggning. Den tysk som jämte Knies påverkade Davidson mest var Rodbertus, ”socialismens Ricardo”, och snart var Davidson uppslukad av den riktige Ricardo, den deduktive analytikern som var de tyska historiska ekonomernas motpol. Om Davidson i fortsättningen visade några tyskhistoriska symptom så handlar det om tvivel på den fria konkurrensens möjligheter och tro på progressiv beskattning; inför Wagners krav på socialpolitisk beskattning gjorde han emellertid halt.

Gustaf Steffens intresse för nationalekonomi väcktes av den indignation han kände inför världens orättvisor. Han hade själv växt upp som ”underdog” och upprördes av vad han såg i tyska arbetarkvarter. Under sina år i Berlin började han läsa socialister, klassiska ekonomer och i någon mån historiska ekonomer som Roscher och Schäffle. Han bevistade några enstaka föreläsningar av Schmoller och Wagner utan att ta särskilt stort intryck. Med tiden vann tyskhistoriska och katedersocialistiska idéer genklang hos honom, förmodligen i samband med att han närmade sig fabianismen och fjärmade sig från marxismen. Dessa idéer – representerade av bl a Schmoller och

Schäffle – blev inslag i hans socialpolitiska och sociologiska program. De protyska och antibrittiska inslagen hos Steffen var mycket starka.

Knut Wicksell hade varit i England innan han kom till Tyskland och blivit vaccinerad mot tysk smitta. Han kände avsky för det mesta i tyskt samhällsliv. Han var teoretiskt lagd, saknade enligt egen utsago "historiskt huvud" och hade "platt intet intresse" för tyskarnas historiska detaljstudier av skopliggstillverkning och liknande. Inte desto mindre lyssnade han på Knapp, Brentano och Wagner i hundratal timmar. Om han på någon punkt tog starkt intryck så torde det ha varit på skatteteorins område, där han anslöt sig till Wagners socialpolitiska skatteprincip men till skillnad från Wagner lade stor tonvikt på intresseprincipen.

Gustav Cassel studerade för i tur och ordning Gustav von Schönberg, Friedrich von Neumann, Schmoller, Wagner, Wilhelm Lexis och Gustav Cohn. Han var kritisk mot tyskarna för att de inte lyckats "intränga djupare i sakernas teoretiska sammanhang", men kände "utomordentlig aktning" för Wagner och erkände (vilket han annars sällan gjorde) att han påverkats av Wagners behandling av den institutionella grundvalen (ägenderätsfrågorna). Genom sin vistelse i en miljö där teorierna var satta på undantag fick Cassel självförtroende som teoretiker och en kallelse att bygga upp ett stort teorisystem – han blev mannen som (på 1920-talet) gav tyskarna en ekonomisk teoribok. I ekonomisk-politiskt avseende påverkades han starkt av det katedersocialistiska budskapet – det gäller hans social-, tull- och skattepolitiska program som genomsyrades av tvivel på de fria marknadskrafternas förmåga och tro på politikens förmåga att driva utvecklingen i "rätt" riktning. De katedersocialistiska dragen hos Cassel klingade av redan före första världskriget och var ett minne blott på 1920-talet, då han blev talesman för en hårdför ekonomisk liberalism.

Gösta Bagge skolades under sitt år vid Johns Hopkins i den nationalekonomiska tradition som skapats av den tyskinfluerade Richard Ely och förts vidare av Jacob Hollander. Bagge fick ett intresse för induktiv, empirisk forskning, han fick en knuff in på sitt framtida verksamhetsområde av fackförenings- och arbetsmarknadsfrågor, han fick lära sig hur man finansierar och organiserar stora forskningsprojekt och han fick sitt socialpolitiska intresse förstärkt – han blev något av Sveriges motsvarighet till Commons. Han kom visser-

ligen att ställa sig kritisk till teorilösheten vid sitt amerikanska universitet men fortsatte att med intresse följa vad som hände "over there" och förmedlade förmodligen en och annan impuls till yngre ekonomer som Myrdal. De amerikanska erfarenheterna måste ha haft avsevärd betydelse för Bagges utveckling till ledande national-ekonomisk forskningsentreprenör.

Johan Åkerman kom i beröring med den amerikanska institutionalismen under sitt studieår vid Harvard Business School. Undervisningen där hade i huvudsak företagsekonomisk inriktning och det är svårt avgöra vilken betydelse den haft för Åkermans utveckling som nationalekonom. Man kan notera att undervisningen metodologiskt var präglad av den grundligt tyskutbildade Edwin Gay och inriktad på faktainhämtning och problemlösning. Av särskilt intresse är den kurs om handelskriser som Åkerman genomgick och som var en utlöpare av de historiskt statistiska undersökningar som genomfördes av Warren M Persons – här stiftade han bekantskap med Mitchells arbete; att han kom i kontakt med Veblens arbete tycks mest ha varit en slump. Forskning kring konjunkturcykler blev Åkermans specialgebit och han blev med tiden Sveriges jämte Myrdal "meste" ekonomiske institutionalist med Veblen som en av sina främsta inspirationskällor.

Gunnar Myrdal har framställt sig som en man som gick mot strömmen: När han kom till USA var trenden där institutionalistisk och han själv i sitt teoretiska stadium. Han träffade Mitchell och Commons men påverkades enligt egen utsago inte. Den amerikanska verkligheten väckte honom politiskt. Under 30-talet skissade han på det svenska folkhemmet och genomlyste den amerikanska rasfrågan och blev genom hanteringen av breda sociala och politiska problem institutionalist efter eget huvud. Det är möjligt att Myrdal i efterhand undervärderat sin tidiga bekantskap med den amerikanska institutionalismen och därmed övervärderat originaliteten i sin egen utveckling. Ett av hans huvudsyften med amerikaresan var nämligen att bekanta sig med de institutionalistiska idéerna, han var efter några månader i USA redo att hålla föredrag om amerikansk institutionalism på Commons' hemmaplan (i Madison) och när resan var över gick han och funderade på att skriva en stor bok om "utvecklingen, ekonomin och institutionerna". Han knöt också kontakter med amerikanska sociologer, som förvaldade delar av samma arv som de institutionalistiska ekonomerna. Det är inte konstigt att många

bedömare av Myrdals livsverk ställer sig tvekan inför Myrdals personliga stadieteori.

Den tredje vägen

De institutionalistiska skolor vi stiftat bekantskap med har haft en rad ståndpunkter gemensamma: Ekonomin kan inte isoleras från andra sidor av den mänskliga tillvaron. Ekonomin måste ses i ett utvecklingsperspektiv; den måste studeras historiskt. Individerna är ingen "economic man" som drivs uteslutande av egenintresse, ingen rationell nytto-maximerare, utan en varelse som präglas av sin miljö, varför man måste studera institutionerna. Behovet av att studera historia och institutioner gör att man inte kan stå på ett deduktivt ben och teoretisera; man måste ta sig fram med hjälp av båda benen, det induktiva och det deduktiva. Vetenskapen måste dessutom komma ner på jorden i den bemärkelsen att den blir ett redskap för sociala reformer. Det gäller att hitta en medelväg mellan liberal låt-gåpolitik och socialistisk eller fascistisk diktatur och det gäller att sätta en reformsinnad statsapparat i rörelse längs denna väg. Sökandet efter "den tredje vägen" kom – i både metodologiskt och politiskt avseende – att känneteckna såväl tyska historiska som amerikanska institutionalistiska ekonomer.

De svenskar som studerade i Tyskland påverkades obetydligt i sitt vetenskapliga synsätt – Davidson, Wicksell och Cassel blev alla utpräglade teoretiker (även om Cassel visade ett för teoretiker ovanligt stort intresse för "fakta"). Man kan rent av tala om historiens ironi i dessa tre fall: Davidson stiftade under studietiden i Tyskland bekantskap med Ricardo, Wicksell fick upp ögonen för Böhm-Bawerk och Cassel fick i en teorifattig miljö kallelse att bli teoretiker. Steffen arbetade förvisso induktivt men tyckte i efterhand att han kunde använt sin tid bättre. De svenskar som studerade i USA påverkades däremot tydligt: Bagge, Åkerman och Myrdal bar alla på ett teoretiskt Sverigearv (från Wicksell och Cassel) och ett – förvisso varierande – Amerikaarv av intresse för tvärvetenskap, tidsförlopp, institutioner, induktion.

I ekonomisk- och socialpolitiskt avseende sökte de svenska ekonomerna ofta en medelväg, vilket lika väl kan ha med den svenska miljön – den svenska modellen sägs ju vara rotad i en speciell inhemsk historisk mylla¹ – som med de utländska studierna att göra. Steffen

och Cassel hade i vart fall under en period socialpolitiska ambitioner av katedersocialistiskt snitt. Bagge var exponent för en konservativ socialpolitik som låg nära Johns Hopkins-traditionen. Myrdal förfäktade en socialdemokratisk ekonomisk politik som inte saknade beröringspunkter (t ex planhushållningsidéerna) med de amerikanska institutionalisternas tredje väg mellan fascism/kommunism och låtgå-politik.

Spridningsmönster

Kan man utifrån de sju fallstudierna skönja några mönster i idé-spridningen och de påföljande idéförloppen? Mot bakgrund av diskussionen i första kapitlet kan vi anta att ekonomernas mottaglighet för idésmitta bland annat beror på deras personliga temperament, värderingar (politiska hållning) och exponering för tidigare smitta (immunitet).

När det gäller frågan om teoretiska och historiska temperament handlar det i samtliga fall (om än i varierande grad) om personer med utpräglad teoretisk-analytisk begåvning; så t ex började Wicksell och Cassel på den matematiska banan. Det beror i själva verket på urvalet av fall. Vi har ju – kanske med undantag för Steffen – valt att studera ekonomer som i eftervärldens ögon framstår som ”stora” och synfältet ligger därför inom mainstream-området. Man kan möjligen ana ett samband mellan *graden* av teoretisk-analytisk läggning och graden av påverkan hos de sju. Myrdal bryter emellertid mönstret. Han var en av de mest teoretiskt begåvade och blev en av de mest institutionalistiskt inriktade. Myrdal påstår visserligen själv att han var så teoretisk att han var oemottaglig för institutionalistisk påverkan och att han först efter ett politiskt uppvaknande blev institutionalist efter eget huvud. Värderingarna kom i så fall att överflygla temperamentet.

Inte bara temperament utan också värderingar spelar in i kampen mellan ”atomistiska” och ”institutionalistiska” skolor. Man kan vänta sig att ekonomer med konservativ eller socialistisk samhällssyn är mera mottagliga för katedersocialistisk eller institutionalistisk påverkan än ekonomer med liberal samhällssyn. Kan vi iaktta ett sådant mönster? Steffen var under sin korta tid som marxist oemottaglig men längre fram som reformistisk socialist mottaglig för katedersocialistiska idéer. Cassel var i unga år närmast konservativ socialist

av tyskt snitt och mycket mottaglig för katedersocialism men hade också en liberal ådra som med tiden svällde över alla bräddar. Bagge var socialkonservativ och relativt mottaglig för de i Amerika inplanterade tyskhistoriska idéerna. Myrdal blev – enligt egen utsago – först socialist och sen institutionalist. Davidson och Wicksell intog en liberal hållning och var inte särskilt mottagliga för katedersocialism. Hur Åkerman passar in i mönstret är svårt att säga – han verkar ha haft såväl liberala som konservativa sidor.²

Betydelsen av tidigare influenser är uppenbar. Wicksell hade genom sina engelska studier och anglofila läggning skaffat sig motståndskraft mot tyskhistorisk påverkan och motvilja mot tyskt samhällsliv. Steffen hade skaffat sig en marxistisk grundsyn och var av det skälet för en tid oemottaglig. Davidson och Cassel var till en början mindre påverkade av konkurrerande skolbildningar och mera mottagliga för tyskhistoriska idéer. Inte heller Bagge och Åkerman var särskilt immuna. Myrdal är ett komplicerat fall. Han var neoklassiskt skolad (av Cassel och Wicksell) men kritisk mot denna skola och han var – återigen enligt egen utsago – på en gång nyfiken på och oemottaglig för institutionalistiska idéer.

Idéströmningar

Hur utvecklades idéämnet i de exponerade ekonomernas hjärnor? Rimligtvis handlar ekonomernas fortsatta utveckling om att de påverkas av den fortsatta ”epidemiska” utvecklingen, av konkurrenskampen mellan olika skolor, av de vetenskapliga ”konjunkturerna”, av idépendelns slag, av huvudströmmens riktning, av expanderande och krympande paradigmer, eller hur man nu vill uttrycka saken.

Davidson, den av de sju som tidigast slog sig på ekonomi, kom i huvudsak att attraheras av den klassiska traditionen i Ricardos tappning och blev en övergångsfigur mellan klassisk och neoklassisk ekonomi. Steffen, Wicksell och Cassel kom alla att i större eller mindre grad svepas med av den neoklassiska revolutionen – Steffen påverkades av Jevons, Wicksell av österrikarna och Cassel av Walras. I den mån ekonomerna visade att de bar på tysk smitta så yttrade sig detta i huvudsak på det ekonomisk-politiska planet. För Amerika-studenterna är mönstret annorlunda. Såväl Åkerman som Myrdal blev möjligen smittade av institutionalism under sin Amerikatid, men inkubationstiden blev i båda fallen lång och när de slutligen

framträdde som institutionalister innebar det att de drev bort från huvudströmmen – de ”framträdde” i mitten och slutet av 30-talet, samtidigt som den amerikanska institutionalismens glans började blekna. Bagge utgör, både generations- och beteendemässigt, ett mellanfall – han blev påverkad, han följde med huvudströmmen men fortsatta ändå att visa en dragning åt det historiska och induktiva hållet.

Man kan alltså dra den triviala slutsatsen att ekonomer liksom andra människor dras med i internationella idéströmmar och ofta sugs in i de stridaste strömfårorna. Uppenbarligen är strömmen som starkast när ett paradigm – som det neoklassiska – växer fram och etableras; det skulle förklara varför framför allt Wicksell och Cassel – men även Davidson och Steffen – drev i neoklassisk riktning. När strömmen börjar flyta bredare och trögare kan lockelsen att försöka avleda den i nya riktningar tänkas öka; det skulle förklara Åkermans och Myrdals institutionalistiska avvikelser från huvudströmmen.

Betyder detta att ekonomerna är ”konjunkturkänsliga”, rentav opportunistiska? Davidson, Steffen, Wicksell och Cassel studerade alla i Tyskland när den historiska skolan stod på sin höjdpunkt. De borde alltså ha påverkats i betydande grad. Men samtidigt var den neoklassiska skolan på uppgång. Metodstriden utkämpades – och avgjordes? – redan i mitten på 1880-talet. Renodlad konjunkturryttare vore möjligen den som före metodstriden satsade på den tyska hästen och därefter bytte till den neoklassiska. Något sådant fall har vi inte funnit. Däremot kan Cassels entusiasm för katedersocialistiska idéer i början av 1900-talet och övergång till ekonomisk liberalism på 1910- och 20-talen ses som en följsamhet mot de ideologiska konjunkturererna. Åkerman och Myrdal studerade båda i USA när institutionalismen var i ropet. Båda framträdde emellertid som institutionalister först när den amerikanska institutionalismens klang- och jubeltid var över. Det kan tolkas som att de var konjunkturokänsliga och inopportuna eller möjligen att de fann det mest gynnsamt för sina vetenskapliga utsikter att gå mot strömmen. Det kan också förklaras av personliga omständigheter: Åkerman hade inte förrän några år in på 30-talet en position som gjorde det möjligt för honom att fritt utveckla sina idéer och gå vidare från konjunktur- till kausalanalys; hans ambition därvidlag påminner om Mitchells. Myrdals manöverutrymme var på liknande sätt begränsat genom att han i början av 30-talet var hårt engagerad i finans- och befolkningspolitiska kam-

panjer. Vill man ge sig ut på hal is kan man spekulera i ett samband mellan Myrdals finanspolitiska arbete och hans ”omvändelse” (försåvitt det inte handlade om ”utvidgning”) till institutionalism. Det är troligt att den amerikanska institutionalismens nedgång hängde samman med keynesianismens uppgång. De båda skolorna kämpade om samma själar, om dem som ville se ett alternativ till den osynliga handen och den blodiga stöveln. Myrdal var vid sidan om Ohlin det ledande namnet i den svenska skola (Stockholmsskolan) som ryckte fram jämsides med Keynes. När Keynes erövrade den stabiliseringspolitiska världsscenen hamnade Stockholmsekonomerna utanför rampljuset, vilket kan ha drivit Myrdal att erövra en huvudroll på en alternativ scen. Scenbytet behöver inte ha varit alltför dramatiskt. Båda pjäserna handlar ju i grunden om hur man med statsingripande ska bryta negativa kumulativa processer.

Sammanfattningsvis: Det verkar onekligen som om ekonomernas temperament, värderingar och ”immunitet” har betydelse för hur påverkade de blir. Det verkar som om ekonomerna dras med i de internationella idéströmmarna – konstigt vore det väl annars – men bilden är ingalunda enkel och entydig: det kan finnas en lockelse i att gå emot strömmen.

Resornas ekonomi

Mönstret i ekonomernas resor kan naturligtvis påverkas inte bara av de vetenskapliga konjunkturerna utan också av resornas ekonomi. Finns det några finansieringskällor som påverkar resandet?

I slutet av 1800-talet var Lorénska stiftelsen en viktig källa till finansiering av ekonomernas studier och studieresor. Stiftelsen hade bildats vid Viktor Edvard Loréns död 1885 genom att denne i sitt testamente förordnat att hans tillgångar skulle användas för att understödja socialvetenskapliga studier. Lorén hade studerat för Roscher i Leipzig. I stiftelsens styrelse satt den katedersocialistiske sympatisören Johan Leffler som sekreterare.³ Man kan följaktligen undra om stiftelsen prioriterade studenter som ville läsa vid tyska universitet. När Davidson for till Tyskland existerade inte stiftelsen, men när den inrättades tog han plats i dess styrelse. Steffen sökte pengar från stiftelsen under sin Berlin-vistelse, men hade ingen framgång. Han fick emellertid anslag vid senare tillfällen och höll viss kontakt med Leffler.⁴ Både Wicksell och Cassel finansierade sina tyska studieår

med stipendier från stiftelsen. Stipendierna utgick i båda fallen med 4 000 kronor årligen, vilket motsvarade ungefär fyra vanliga arbetarlöner. Wicksell fick sitt stipendium först efter en del kontroverser.⁵ Cassel fick sitt stipendium, enligt vad han själv uppgett, tack vare sin gamle matematiklärare Gösta Mittag-Leffler, som satt i stiftelsens styrelse, och trots motstånd från Johan Leffler.⁶ Någon ensidig prioritering av tyska universitet handlade det inte om. Både Wicksell och Steffen studerade i såväl Tyskland som England med hjälp av Lorénska pengar.

När ekonomerna under mellankrigstiden styrde kosan mot Amerika blev Sverige–Amerika- och Rockefeller-stiftelserna avgörande finansieringskällor. Johan Åkerman sökte – förgäves – och Bertil Ohlin fick stipendium från Sverige–Amerika Stiftelsen, bildad 1919 av en ”grupp inflytelserika svenskar från skilda delar av det svenska samhället” i avsikt att ”främja utbytet av vetenskapliga, kulturella och praktiska erfarenheter” mellan Sverige och USA.⁷ I fallet med Rockefeller-stiftelsen var det Gösta Bagge som genom sina kontakter drog i trådarna. Gunnar Myrdal var en av de första som fick ett Rockefeller-stipendium, men fler skulle följa.⁸ De ekonomer som reste till Amerika kom alltså från och med Myrdal att i stor utsträckning lockas dit med hjälp av amerikanska stipendier, även om det naturligtvis främst var det förväntade vetenskapliga utbytet som drog.

Fick idéerna fäste?

De historiska och institutionalistiska idéerna fick visserligen fäste hos några av de studerade ekonomerna men man kan knappast påstå att de fick fäste i den svenska miljön och utvecklades till institutionalistiska skolbildningar. De ekonomer som vidhöll ett mera institutionalistiskt synsätt är Steffen, Åkerman, Myrdal och i någon mån Bagge. Bagge satte en grupp ekonomer i arbete (Rockefeller-projektet) och de bildade faktiskt en skola, men en helt annan skola än Bagge tänkt sig, nämligen Stockholmsskolan. Myrdals stora framträdande som institutionalist ägde inte rum i den svenska miljön utan i den amerikanska (*An American Dilemma*). Steffen och Åkerman har i den svenska miljön betraktats som outsiders. Åkerman blev inte desto mindre en relativt framgångsrik sådan, den ende som lyckades etablera något som påminner om en svensk institutionalistisk skolbildning.⁹ Det är inte lätt att förklara varför en del av hans idéer har

överlevt i den svenska miljön. Kanske är förklaringen så enkel som att han var den *ende* institutionalistiske ekonomen i landet?

Noter

¹ Se t ex Magnusson (1993) s 314–18.

² Nordal Åkerman betecknar sin far som mycket konservativ men samtidigt politiskt tolerant.

³ Se vidare Gårdlund (1956) s 116–17, 386 och Lindahl (1953) s 272.

⁴ Lilliestam (1960, s 56) nämner att Steffen uppehöll kontakt med Leffler då denne var sekreterare i Lorénska stiftelsen. I ett brev 1899 förklarade Steffen att Leffler, Raphael och Wicksell var de enda ekonomer i Sverige han kände och att Wicksell var den ende han stod på mera förtroligt fot med. Se Lilliestam, s 86.

⁵ Se Gårdlund (1956) s 117–18.

⁶ Cassel (1940) s 14.

⁷ Blank (1989) s 6–7. Åkerman nämner i sina memoarer att hans sökte ett av stiftelsens stipendier men att professorn i ekonomisk geografi Gunnar Andersson lade in sitt veto. Åkerman hade uteblivit från Anderssons föreläsningar på Handelshögskolan eftersom han inte kunde höra vad som sades och Andersson hade uppfattat frånvaron som ett tecken på missaktning.

⁸ De första samhällsvetenskapliga stipendiaterna var John Lindberg, Karl Pentander, Gunnar och Alva Myrdal, Erik Lundberg, Sune Carlson, Herbert Tingsten och Tord Palander. Se brev från Gösta Bagge till John Van Sickle, Rockefeller Foundation 3/9 1932, i Myrdals brevsamling samt Craver (1991) s 93.

⁹ Åkermans elever anser sig inte utgöra någon skola, enligt Dahmén (1990, s 255). Delar av det Åkermanska forskningsprogrammet har i vart fall levt vidare i olika miljöer. Se bl a Pålsson Syll (1995).

Källor

Arkivmaterial

Arbetarrörelsens arkiv: Gunnar Myrdals arkiv.

Baker Library, Harvard Business School: Course outlines.

Ferdinand Hamburger, Jr, Archives, Johns Hopkins University: Records of Department of Political Economy.

Göteborgs universitetsbibliotek: Gustaf Steffens samling.

Kungliga biblioteket, Stockholm: Gustav Cassels, Eli Heckschers, G E Klemmings, Anne Charlotte Lefflers, Greta Linders och Lawrence Heap Åbergs brevsamlingar.

Lunds universitetsbibliotek: Knut Wicksells samling och större akademiska konsistoriets protokoll.

Uppsala universitetsbibliotek: David Davidsons och Adolf Noréens brevsamlingar.

Övrigt otryckt material

Johan Åkermans opublicerade memoarer (i släktens ägo).

Litteratur

Adair, Philippe, (1992), "Myrdal and Institutionalism. From Rejection to Acceptance", i Dostaler m fl.

Adams, Herbert B, (1884), *Methods of Historical Study*, Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, Baltimore.

Adelstein, Richard P, (1988), "Mind and Hand: Economics and Engineering at the Massachusetts Institute of Technology", i Barber.

Andersson, Ragnar, (1952), *Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897–1918*, Uppsala.

- Andreen, Per G & Boalt, Gunnar, (1987), "Bagge får tacka Rockefeller", *Rapport i socialt arbete*, Stockholms universitet-Socialhögskolan, nr 30.
- Andvig, Jens Chr, (1986), *Ragnar Frisch and the Great Depression. A Study in the Interwar History of Macroeconomic Theory and Policy*, Oslo.
- Ankarloo, Daniel, (1994), "Amerikansk institutionalism: den gamla i ljuset av den nya – en metodologisk jämförelse", *Lund Papers in Economic History* No 34.
- Ayres, Clarence E, (1958), "Veblen's Theory of Instincts Reconsidered", i Dowd.
- Ayres, Clarence E, (1963), "The Legacy of Thorstein Veblen", i *Institutional Economics*.
- Backhouse, Roger, (1985), *A History of Modern Economic Analysis*, Oxford & New York.
- Bagge, Gösta, (1914), Amerikanska fackföreningsstudier, *Ekonomisk Tidskrift*.
- Balabkins, Nicholas W, (1988), *Not by Theory Alone . . . The Economics of Gustav von Schmoller and Its Legacy to America*, Berlin.
- Barber, William J (red), (1988), *Breaking the Academic Mould. Economists and American Learning in the Nineteenth Century*, Middletown, Connecticut. (Innehåller bl a fem uppsatser av Barber själv).
- Biddle, Jeff E, (1990), "Purpose and Evolution in Commons's Institutionalism", *History of Political Economy*.
- Blanck, Dag, (1989), *Sverige–Amerika Stiftelsen. De första sjuttio åren 1919–1989*, Stockholm.
- Boulding, Kenneth, (1957), "A New Look at Institutionalism", *American Economic Review*.
- Brems, Hans, (1989), "Gustav Cassel Revisited", *History of Political Economy*.
- Brenner, Y S, (1969), *Theories of Economic Development and Growth*, London.
- Brinkmann, Carl, (1937), *Gustav Schmoller und die Volkswirtschaftslehre*, Stuttgart.
- Buchanan, James, (1951), "Wicksell on Fiscal Reform: Comment", *American Economic Review*.
- Burns, Arthur F (red), (1952), *Wesley Clair Mitchell. The Economic Scientist*, New York.
- Carlson, Benny, (1982), "Bagge, Lindahl och nationalinkomsten", *Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen*, Lunds universitet, nr 27.
- Carlson, Benny, (1988), *Staten som monster. Gustav Cassels och Eli F Heckschers syn på statens roll och tillväxt*, Lund.
- Cassel, Gustav, (1899), "Grundriss einer elementaren Preislehre", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*.

- Cassel, Gustav, (1900), "Om stadskommunens rätt till tomtvärdenas stegring", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Cassel, Gustav, (1902), *Socialpolitik*, Stockholm.
- Cassel, Gustav, (1904), "Om kriser och dåliga tider", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Cassel, Gustav, (1906a), "Den offentliga hushållningens natur", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Cassel, Gustav, (1906b), *Den oförtjänta värdestegringen på byggnadsgrund*, Jordreformföreningens i Stockholm skrift n:o 1, Stockholm.
- Cassel, Gustav, (1918), *Theoretische Sozialökonomie*, Leipzig.
- Cassel, Gustav, (1934), *Teoretisk socialekonomi*, Stockholm.
- Cassel, Gustav, (1940–41), *I förnuftets tjänst*, del I–II, Stockholm.
- Chamberlain, Neil W, (1963), "The Institutional Economics of John R Commons", i *Institutional Economics*.
- Chandler, Alfred & Daems, Herman, (1980), *Managerial Hierarchies. Comparative Perspectives on the Rise of the Modern Industrial Enterprise*, Cambridge & London.
- Clark, Evalyn A, (1940), "Adolf Wagner: From National Economist to National Socialist", *Political Science Quarterly*.
- Clark, John M, (1952) "Contribution to the Theory of Business Cycles", i Burns.
- Coase, Ronald, (1984), "The New Institutional Economics", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*.
- Coats, A W, (1960), "The First Two Decades of the American Economic Association", *American Economic Review*.
- Coats, A W, (1985), "The American Economic Association and the Economics Profession", *Journal of Economic Literature*.
- Coats, A W, (1988), "The Educational Revolution and the Professionalization of American Economics", i Barber.
- Colander, David & Coats, A W (red), (1989), *The Spread of Economic Ideas*, Cambridge, New York & Melbourne.
- Commons, John R, (1931), "Institutional Economics", *American Economic Review*.
- Commons, John R, (1932), *Legal Foundations of Capitalism*, New York.
- Commons, John R, (1934), *Institutional Economics*, New York.
- Commons, John R, (1950), *The Economics of Collective Action*, New York.
- Copeland, Melvin T, (1958), *And Mark an Era. The Story of the Harvard Business School*, Boston.
- Copeland, Morris A, (1958a), "Institutionalism and Welfare Economics", *American Economic Review*.
- Copeland, Morris A, (1958b), "On the Scope and Method of Economics", i Dowd.
- Craver, Earlene, (1991), "Gösta Bagge, the Rockefeller Foundation, and

- Empirical Social Science Research in Sweden, 1924-1940", i Jonung.
- Craver, Earlene & Leijonhufvud, Axel, (1987), "Economics in America: the Continental Influence", *History of Political Economy*.
- Cruikshank, Jeffrey L, (1987), *A Delicate Experiment*, Boston.
- Dahmén, Erik, (1990), "Johan Åkerman", i Jonung & Ståhlberg.
- Davidson, David, (1878), *Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen*, Uppsala.
- Davidson, David, (1880), *Bidrag till jordräteteoriens historia*, Uppsala.
- Davidson, David, (1886), *Europas centralbanker. Hufvuddragen af deras organisation och verksamhet*, Uppsala.
- Davidson, David, (1889), *Om beskattningsnormen vid inkomstskatten*, Uppsala.
- Davidson, David, (1890), "Om konkurrensens inskränkande och upphävande under fullständig näringsfrihet", *Ny Svensk Tidskrift*.
- Dopfer, Kurt, (1988), "In Memoriam: Gunnar Myrdal's Contribution to Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*.
- Dorfman, Joseph, (1935), *Thorstein Veblen and His America*, New York.
- Dorfman, Joseph, (1949), *The Economic Mind in American Civilization*, vol 3, New York.
- Dorfman, Joseph, (1952), "A Professional Sketch", i Burns.
- Dorfman, Joseph, (1955), "The Role of the German Historical School in American Economic Thought", *American Economic Review*.
- Dorfman, Joseph, (1958), "The Source and Impact of Veblens Thought", i Dowd.
- Dostaler, Gilles, (1990), "An Assessment of Gunnar Myrdal's Early Work in Economics", *Journal of the History of Economic Thought*.
- Dostaler, Gilles, Ethier, Diane & Lepage, Laurent (red), (1992), *Gunnar Myrdal and His Works*, Montreal.
- Dowd, Douglas F (red), (1958), *Thorstein Veblen. A Critical Reappraisal*, New York.
- Ely, Richard T, (1884), *The Past and Present of Political Economy*, Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, Baltimore.
- Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert. Gustav Schmoller zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstages*, 24 Juni 1908, del I, Leipzig.
- Fahlbeck, Pontus, (1908), "Die volkswirtschaftliche Literatur Skandinaviens im 19. Jahrhundert", i *Die Entwicklung* . . .
- Farnam, Henry W, (1908), "Deutsch-amerikanische Beziehungen in der Volkswirtschaftslehre", i *Die Entwicklung* . . .
- Foster, John, (1991), "The Institutionalist (Evolutionary) School", i Mair, Douglas & Miller, Anne (red), *A Modern Guide to Economic Thought*. An

- Introduction to Comparative Schools of Thought in Economics*, Cambridge.
- French, John C, (1946), *A History of the University Founded by Johns Hopkins*, Baltimore.
- Friedman, Milton, (1952), "The Economic Theorist", i Burns.
- Frisch, Ragnar, (1931), Recension av Johan Åkerman: Om det ekonomiska livets rytmik, *Statsvetenskaplig Tidskrift*.
- Gettleman, Marvin E (red), (1987), *The Johns Hopkins University Seminary of History and Politics. The Records of an American Educational Institution, 1877–1912*, Vol 1, New York & London.
- Gide, Charles & Rist, Charles, (1937), *A History of Economic Doctrines*, London, Toronto, Bombay & Sydney.
- Giöbel-Lilja, Ingrid, (1948), *Gustav Cassel. En livsskildring*, Stockholm.
- Gordon, R A, (1963), "Institutional Elements in Contemporary Economics", i *Institutional Economics*.
- Gruchy, Allan G, (1947), *Modern Economic Thought. The American Contribution*, New York.
- Gruchy, Allan G, (1968), "The Institutional School", *International Encyclopedia of the Social Sciences*.
- Gruchy, Allan, (1972), *Contemporary Economic Thought. The Contribution of Neo-Institutional Economics*, New York.
- Gunnarsson, Christer, (1991), "What is New and What is Institutional in the New Institutional Economics? An Essay on Old and New Institutionalism and the Role of the State in Developing Countries", *Scandinavian Economic History Review*.
- Gustafsson, Bo, (1990), "Gunnar Myrdal 1898–1987. Liv och verk", *Uppsala Papers in Economic History* No 25.
- Gårdlund, Torsten, (1956), *Knut Wicksell. Rebell i det nya riket*, Stockholm.
- Gårdlund, Torsten, (1988), "Knut Wicksell", i Bertilsson, Margareta & Hansson, Björn (red), *Samhällsvetenskapens klassiker*, Lund.
- Hamilton, David, (1953), "Veblen and Commons: A Case of Theoretical Convergence", *Southwestern Social Science Quarterly*.
- Hansen, Alvin, (1952), "Social Scientist and Social Counselor", i Burns.
- Harter, Jr, Lafayette G, (1962), *John R Commons. His Assault on Laissez-faire*, Corvallis.
- Hawkins, Hugh, (1960), *Pioneer: A History of the Johns Hopkins University, 1874–1889*, New York.
- Heckscher, Eli F, (1951), "David Davidson", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Heilmann, Martin, (1980), *Adolph Wagner – ein deutscher Nationalökonom im Urteil der Zeit*, Frankfurt & New York.
- Henderson, John P, (1988), "Political Economy and the Service of the State: The University of Wisconsin", i Barber.

- Hennipman, P, (1982), "Wicksell and Pareto: The Relationship in the Theory of Public Finance", *History of Political Economy*.
- Henriksson, Rolf (red), (1987), *Konjunkturinstitutet under Erik Lundbergs tid. Tillbakablickar vid 50-årsjubiléet*, Stockholm.
- Henriksson, Rolf, (1991), "The Facts on Wicksell on the Facts: Wicksell and Economic History", i Mokyr, Joel (red), *The Vital One*, Greenwich.
- Herbst, Jürgen, (1965), *The German Historical School in American Scholarship. A Study in the Transfer of Culture*, New York & London.
- Herz, Ulrich, (1961), *Välfärdsideologins förhistoria från Aristoteles till Marx*, Malmö.
- Hill, Forest G, (1958), "Veblen and Marx", i Dowd.
- Hodgson, Geoffrey M, (1993), "Institutional Economics: Surveying the 'Old' and the 'New'", *Metroeconomica*.
- Homan, Paul T, (1928), *Contemporary Economic Thought*, New York & London.
- Homan, Paul T, (1932), "Appraisal of Institutional Economics", *American Economic Review*.
- Hutchison, Terence W, (1953), *A Review of Economic Doctrines 1870-1929*, Oxford.
- Hutchison, Terence W, (1988), "Gustav Schmoller and the Problems of Today", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.
- Häuser, Karl, (1988), "Historical School and 'Methodenstreit'", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.
- Höglund, Bengt, (1983), "Johan Åkerman", *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1982-1983*, Lund.
- Ingelson, Allan, (1931), "Veckans porträtt: Gösta Bagge", *Nya Dagligt Allehanda* 8/11.
- Ingram, John Kells, (1923), *A History of Political Economy*, London.
- Institutional Economics. Veblen, Commons, and Mitchell Reconsidered*, (1963), Berkeley & Los Angeles.
- Jacobsson, Per, (1939), "David Davidson", *Ekonomisk Tidskrift. The Johns Hopkins Circular* 1904-05.
- Jones, Byrd L, (1988), "A Quest for National Leadership: Institutionalization of Economics at Harvard", i Barber.
- Jonung, Lars, (1990), "Knut Wicksell", i Jonung & Ståhlberg.
- Jonung, Lars (red), (1991), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge.
- Jonung, Lars (red), (1993), *Swedish Economic Thought. Explorations and Advances*, London & New York.
- Jonung, Christina & Ståhlberg, Ann-Charlotte (red), (1990), *Ekonomporträtt*, Stockholm.
- Kaplan, Norman, (1958), "Idle Curiosity", i Dowd.

- Klein, Philip A, (1983), "The Neglected Institutionalism of Wesley Clair Mitchell: The Theoretical Basis for Business Cycle Indicators", *Journal of Economic Issues*.
- Kuznets, Simon, (1963), "The Contribution of Wesley C Mitchell", i *Institutional Economics*.
- Landgren, Karl-Gustav, (1957), *Economics in Modern Sweden*, Washington.
- Landgren, Karl-Gustav, (1968), "Cassel, Karl Gustav", *International Encyclopedia of the Social Sciences*.
- Leathers, Charles G, (1990), "Veblen and Hayek on Instincts and Evolution", *Journal of the History of Economic Thought*.
- Leffler, Johan, (1881), *Grundlinier till Nationalekonomiken*, Stockholm.
- Lerner, Max (red), (1948), *The Portable Veblen*, New York.
- Lexis, Wilhelm, (1908), "Systematisierung, Richtungen und Methoden der Volkswirtschaftslehre", i *Die Entwicklung* . . .
- Lilliestam, Åke, (1960), *Gustaf Steffen, samhällsteoretiker och idépolitiker*, Göteborg.
- Lindahl, Erik, (1953), "Knut Wicksell 1851–1926", i Schumpeter, Joseph, *Stora nationalekonomer*, Stockholm.
- Lindbeck, Assar & Persson, Mats, (1990), "Erik Lundberg", i Jonung & Ståhlberg.
- Lundberg, Erik, (1951), "Gösta Bagge död", *Dagens Nyheter* 4/1.
- Lundberg, Erik, (1967), "Gustav Cassels insatser som nationalekonom", *Skandinaviska Banken Kvartalsskrift*.
- Lundberg, Erik, (1973), "Vår mest kände nationalekonom", *Svenska Dagbladet* 16/4.
- Lundberg, Erik, (1974), "Gunnar Myrdal's Contribution to Economic Theory", *Swedish Journal of Economics*.
- Lundberg, Erik, (1995), *Studies in Economic Instability and Change*, edited by Rolf G H Henriksson, Stockholm.
- Lunds universitets matrikel 1967–68*, (1968), Lund.
- Lönnroth, Johan, (1985), *Minervas ugglor. Om ekonomerna som maktens predikanter*, Stockholm.
- Lönnroth, Johan, (1990), "Gustaf Steffen", i Jonung & Ståhlberg.
- Lönnroth, Johan, (1991), "Before Economics", i Sandelin.
- Lönnroth, Johan, (1993), *Schamanerna. Om ekonomi som förgylld vardag*, Stockholm.
- Magnusson, Lars, (1991) "Gustav Cassel, Popularizer and Enigmatic Walrasian", i Sandelin.
- Magnusson, Lars, (1993), "Den svenska modellens uppgång och fall", i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och social historia*.
- Mayhew, Anne, (1987), "The Beginnings of Institutionalism", *Journal of*

Economic Issues.

- Meyer, Willy, (1988), "Schmoller's Research Programme, His Psychology, and the Autonomy of Social Sciences", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.
- Mills, Frederick C, (1952), "A Professional Sketch", i Burns.
- Mitchell, Lucy Sprague, (1952), "A Personal Sketch", i Burns.
- Mitchell, Wesley C, (1913), *Business Cycles*, Berkeley.
- Mitchell, Wesley C, (1949), *Lecture Notes on Types of Economic Theory II*, New York.
- Mitchell, Wesley C, (1950), *The Backward Art of Spending Money and Other Essays*, New York.
- Montgomery, Arthur, (1947), "Gustav Cassel 1866–1945", *Economic Journal*.
- Morrison, Philip, (1958), "The Ideology of the Engineers", i Dowd.
- Myrdal, Gunnar, (1931), "Socialism eller kapitalism i framtidens Amerika?", *Tiden*.
- Myrdal, Gunnar, (1944), *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, New York & London.
- Myrdal, Gunnar, (1945), "Gustav Cassel in Memoriam", *Ekonomisk Revy*.
- Myrdal, Gunnar, (1953), *The Political Element in the Development of Economic Theory*, London.
- Myrdal, Gunnar, (1972), *Vetenskap och politik i nationalekonomin*, Stockholm.
- Myrdal, Gunnar, (1973), *I stället för memoarer. Kritiska essäer om nationalekonomin*, Stockholm.
- Myrdal, Gunnar, (1978), "Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*.
- Myrdal, Gunnar, (1982), *Hur styrs landet?*, Stockholm.
- Myrdal, Gunnar, (1987), *Historien om An American Dilemma*, Stockholm.
- Nabers, Lawrence, (1958), "Veblen's Critique of Orthodox Economic Tradition", i Dowd.
- Nardelli, Clark & Meiners, Roger E, (1988), "Schmoller, the Methodenstreit, and the Development of Economic History", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*.
- Nationalekonomiska föreningen 1877–1927. Minnesskrift* (1927), Stockholm.
- Newman, Philip Ch, (1953), *De ekonomiska idéernas historia*, Malmö.
- The New Palgrave. A Dictionary of Economics* (1987).
- Nilsson, Jan Olof, (1994), *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Stockholm/Stehag.
- Nordisk Familjebok* ("uggleupplagan").
- North, Douglass, (1986), "The New Institutional Economics", *Journal of*

- Institutional and Theoretical Economics.*
Official Register of Harvard University 1919–20.
- Ohlin, Bertil, (1926), "Knut Wicksell (1851–1926)", *Economic Journal*.
- Ohlin, Bertil, (1927), "Cassel, Karl Gustav", *Svenskt Biografiskt Lexikon*.
- Ohlin, Bertil, (1931), "David Davidson", *Svenskt Biografiskt Lexikon*.
- Ohlin, Bertil, (1936), *Fri eller dirigerad ekonomi?*, Stockholm.
- Ohlin, Bertil, (1954), "Porträtt av Gustav Cassel", *Stockholms-Tidningen* 20/4.
- Ohlin, Bertil, (1972), *Ung man blir politiker*, Stockholm.
- Ohlin, Göran, (1977), "Economics – the Interchange of Ideas between Sweden and the United States", i Kastrup, Alla & Olsson, Nils W, *Partners in Progress. A Chapter in the American–Swedish Exchange of Knowledge*, St Paul.
- Palgrave's Dictionary of Political Economy* (1896).
- Parsons, Kenneth H, (1985), "John R Commons. His Relevance to Contemporary Economics", *Journal of Economic Issues*.
- Paulsen, Friedrich, (1895), *The German Universities. Their Character and Historical Development*, New York & London.
- Pålsson Syll, Lars, (1993), "Cassel and Revealed Preference Theory", *History of Political Economy*.
- Pålsson Syll, Lars, (1995), *Den strukturanalytiska skolan i Lund*, Lund.
- Rader, Benjamin, (1966), *The Academic Mind and Reform. The Influence of Richard T Ely in American Life*, Lexington.
- Reynolds, Larry, (1974), "Gunnar Myrdal's Contribution to Economics, 1940–1970", *Swedish Journal of Economics*.
- Roll, Eric, (1983), *A History of Economic Thought*, Trowbridge, Wiltshire.
- Rozwadowski, Franek, (1988), "From Recitation Room to Research Seminar: Political Economy at Columbia University", i Barber.
- Rutherford, Malcolm, (1983), "J R Commons's Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*.
- Rutherford, Malcolm, (1984), "Thorstein Veblen and the Process of Institutional Change", *History of Political Economy*.
- Samuelson, Paul, (1993), "Gustav Cassel's Scientific Innovations: Claims and Realities", *History of Political Economy*.
- Sandelin, Bo, (1991), "Beyond the Stockholm School", i Sandelin.
- Sandelin, Bo (red), (1991), *The History of Swedish Economic Thought*, London & New York.
- Sandelin, Bo, Trautwein, Hans-Michael & Wundrak, Richard, (1995), *Det ekonomiska tänkandets historia*, Stockholm.
- Sass, Steven A, (1988), "An Uneasy Relationship: The Business Community and Academic Economists at the University of Pennsylvania", i Barber.

- Schmoller, Gustav, (1919), *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, München & Leipzig.
- Schumpeter, Joseph A, (1952), "The General Economist", i Burns.
- Schumpeter, Joseph A, (1953), "Wesley Clair Mitchell", i Schumpeter, Joseph A, *Stora nationalekonomen*, Stockholm.
- Schumpeter, Joseph A, (1954), *History of Economic Analysis*, New York.
- Schumpeter, Joseph A, (1957), *De ekonomiska doktrinernas historia till sekelskiftet*, Stockholm.
- Seckler, David, (1975), *Thorstein Veblen and the Institutionalists. A Study in the Social Philosophy of Economics*, London & Basingstoke.
- Seligman, Ben B, (1962), *Main Currents in Modern Economics. Economic Thought Since 1870*, New York.
- Shionoya, Yuichi, (1991), "Schumpeter on Schmoller and Weber: A Methodology of Economic Sociology", *History of Political Economy*.
- Silverstolpe, Gunnar Westin, (1942), "Gösta Bagge", *Svenska män och kvinnor*, Stockholm.
- Silverstolpe, Gunnar Westin, (1944), "Karl Gustav Cassel", *Svenska män och kvinnor*, Stockholm.
- Sommarin, Emil, (1930), "Das Lebenswerk von Knut Wicksell", *Zeitschrift für Nationalökonomie*.
- Spiehoff, Arthur, (1905), Förord till *Festgaben für Adolph Wagner zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstages*, Leipzig.
- Stavenhagen, Gerhard, (1951), *Geschichte der Wirtschaftstheorie*, Göttingen.
- Steffen, Gustaf, (1887), "Nyare socialpolitiska strömningar i Tyskland", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 4/5, 9/6, 25/7 och 13/8.
- Steffen, Gustaf, (1889), *Den industriella arbetarfrågan*, Studentföreningens Verdandis småskrifter 11, Stockholm.
- Steffen, Gustaf, (1903a), "Om begreppet folkhushållning", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Steffen, Gustaf, (1903b), "Om företagarens nationalekonomiska funktioner", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Streeten, Paul, (1979), "Myrdal, Gunnar", *International Encyclopedia of the Social Sciences* (biographical supplement).
- Streeten, Paul, (1992), "Gunnar Myrdal. The Man and the Theorist", i Dostaler m fl.
- Surányi-Unger, Theo, (1968), "Economic Thought: The Historical School", *International Encyclopedia of the Social Sciences*.
- Sweezy, Paul M, (1958), "Veblen on American Capitalism", i Dowd.
- Söderström, Lars, (1986), "Det Wicksellska alternativet", *Skandinaviska Enskilda Banken Kvartalsskrift*.
- Sörlin, Sverker, (1994), *De lärdas republik. Om vetenskapens internatio-*

- nella tendenser*, Malmö.
- Thalberg, Björn, (1983), "Johan Åkerman", *Vetenskaps societeten i Lund årsbok*, Lund.
- Thomasson, Carl-Gustaf, (1962), "Gustaf Steffen – en säregen gestalt i svensk lärdomshistoria", *Statsvetenskaplig Tidskrift*.
- Tilman, Rick, (1987a), "Some Recent Interpretations of Thorstein Veblen's Theory of Institutional Change", *Journal of Economic Issues*.
- Tilman, Rick, (1987b), "Grace Jaffé and Richard Ely on Thorstein Veblen: An Unknown Chapter in American Economic Thought", *History of Political Economy*.
- Uhr, Carl G, (1951), "Knut Wicksell – A Centennial Evaluation", *American Economic Review*.
- Uhr, Carl G, (1960), *Economic Doctrines of Knut Wicksell*, Berkeley & Los Angeles.
- Uhr, Carl G, (1975), *Economic Doctrines of David Davidson*, Uppsala.
- Uhr, Carl G, (1990), "David Davidson", i Jonung & Ståhlberg.
- Uhr, Carl G, (1991), "David Davidson: The Transition to Neoclassical Economics", i Sandelin.
- Uhr, Carl G, (1991), "Knut Wicksell, Neoclassicist and Iconoclast", i Sandelin.
- Van Loo, Ina Kay, (1989), *Gunnar Myrdal's Unique Approach to Problems of Economic Development*, New York.
- Veblen, Thorstein, (1902), "Gustav Schmoller's Economics", *Quarterly Journal of Economics*.
- Veblen, Thorstein, (1919), *The Vested Interests and the State of the Industrial Arts*, New York.
- Veblen, Thorstein, (1922), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*, New York.
- Veblen, Thorstein, (1947), *The Engineers and the Price System*, New York.
- Veblen, Thorstein, (1986), *Den arbetsfria klassen*, Göteborg.
- Wadensjö, Eskil, (1990), "Gösta Bagge", i Jonung & Ståhlberg.
- Wadensjö, Eskil, (1993), "Gösta Bagge: An Entrepreneur in Swedish Economics", i Jonung.
- Wagner, Adolph, (1892), *Grundlegung der politischen Oekonomie*, Erster Theil, Leipzig.
- Wagner, Adolph, (1895), *Katedersocialismen om socialismen. Ett föredrag*, Lund.
- Wagner, Adolph, (1978), *Briefe – Dokumente – Augenzeugenberichte 1851–1917*, ausgewählt und herausgegeben von Heinrich Rubner, Berlin.
- Walker, Donald A, (1977), "Thorstein Veblen's Economic System", *Economic Inquiry*.
- Watkins, Myron W, (1958), "Veblen's View of Cultural Evolution", i Dowd.

- Whalen, Charles J, (1989), "John R Commons's Institutional Economics: A Re-Examination, *Journal of Economic Issues*.
- Wicksell, Knut, (1900), "G F Steffen. Studier öfver lönesystemets historia i England", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 20/6.
- Wicksell, Knut, (1901), "Om arfsskatten", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Wicksell, Knut, (1904), "Mål och medel i nationalekonomien", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Wicksell, Knut, (1905), *Socialiststaten och nutidssamhället*, Studentföreningen Verdandis småskrifter 129, Stockholm.
- Wicksell, Knut, (1907), "Knapps penningteori", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Wicksell, Knut, (1914), "Lexis och Böhm-Bawerk", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Wicksell, Knut, (1966), *Föreläsningar i nationalekonomi I*, Köpenhamn.
- Wicksell, Knut, (1987), *Om en ny princip för rättvis beskattning*, Göteborg.
- Wolfe, A B, (1952), "Views on the Scope and Method of Economics", i Burns.
- Zingler, Erwin K, (1974), "Veblen vs Commons: A Comparative Evaluation", *Kyklos*.
- Åkerman, Johan, (1919), "Konjunkturväxlingarne", *Teknisk Tidskrift*, häfte 30–31.
- Åkerman, Johan, (1921), *Det industriella Amerika under fredskrisen*, Stockholm.
- Åkerman, Johan, (1928), *Om det ekonomiska livets rytmik*, Stockholm.
- Åkerman, Johan, (1934), "Några synpunkter på nationalekonomiens ställning till angränsande vetenskaper", *Vetenskaps-Societeten i Lund årsbok*, Lund.
- Åkerman, Johan, (1936), *Ekonomisk kausalitet*, Lund.
- Åkerman, Johan, (1937), "Socialekonomisk analys", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Åkerman, Johan, (1939), *Ekonomisk Teori I. De ekonomiska kalkylerna*, Lund.
- Åkerman, Johan, (1950), "Institutionalism", *Ekonomisk Tidskrift*.
- Åkerman, Johan, (1951), *Nationalekonomiens utveckling*, Lund.
- Åkerman, Johan, (1961), "Fyra metodologiska moment", *Ekonomisk Tidskrift*.

Abstract

Carlson, Benny

De institutionalistiska idéernas spridning. Tyska historiska skolan, amerikansk institutionalism och svenska ekonomers utlandsstudier. (The Spread of Institutional Ideas. The German Historical School, American Institutionalism and Swedish Economists' Studies Abroad.)

Department of Economic History, Lund University

SNS Förlag Stockholm, 1995, 220 pages, monograph
ISBN 91-7150-569-5

The aim of this work is to study the spread of historical and institutional ideas among leading Swedish economists during the five decades from 1880 to 1930. To be more precise, what is studied are the "prods", in historical and institutional directions, received by these economists in the course of their studies at German or American universities, and efforts are made to assess how these "prods" were further transmitted during their subsequent activities. Making occasional use of the "infectious disease model" as an analogy, the work discusses three schools, viz the German historical school, the German influenced "new school" in the United States and American institutionalism, and seven Swedish political economists, four of whom studied in Germany, viz David Davidson, Gustaf Steffen, Knut Wicksell and Gustav Cassel, and three in America, viz Gösta Bagge, Johan Åkerman and Gunnar Myrdal.

Svenska ekonomer har vid flera tillfällen fått impulser från historiskt eller institutionalistiskt håll. I denna bok studerar ekonom-historikern Benny Carlson hur historiska och institutionalistiska idéer spreds till ledande svenska nationalekonomer under femtioårsperioden 1880–1930. Carlson inriktar sig på de impulser i historisk eller institutionalistisk riktning som dessa ekonomer fick i samband med studier vid tyska eller amerikanska universitet och försöker bedöma hur detta påverkat deras fortsatta verksamhet. I boken behandlas tre skolor, nämligen den tyska historiska skolan, den tyskinfluerade "ny skolan" i USA och den amerikanska institutionalismen, och sju svenska nationalekonomer, av vilka fyra studerade i Tyskland, nämligen David Davidson, Gustaf Steffen, Knut Wicksell och Gustav Cassel, och tre i Amerika, nämligen Gösta Bagge, Johan Åkerman och Gunnar Myrdal. Arbetet bygger såväl på doktrinhistoriskt material som på biografier och självbiografier, på ekonomernas privata brevväxling och deras vetenskapliga produktion.

Benny Carlson, fil dr, är verksam vid ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet.

ISBN 91-7150-569-5

9 789171 505699

SNS
FÖRLAG